

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLIV. kötet.

1939. 2. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

felelős szerkesztő

Új folyam X.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1939.

TARTALOM

<i>Dr. György Lajos:</i> Az „Erdélyi Múzeum“ története. 1874—1937. (Második, befejező közlemény.) — — — — —	125
<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> Bábony története és települése. (Második, befejező közlemény.) — — — — —	146
<i>Ferenczi Sándor:</i> Rovásírásunk r jegye — — — — —	179

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTALY KÖZLEMÉNYEI:

<i>Török Zoltán:</i> Geomorfológiai tanulmányok Segesvár vidékéről —	199
--	-----

NYELVMŰVELÉS:

<i>Szta.:</i> A Keleti Ujság nyelvművelése. — <i>Brüll Emánuel:</i> Hasonló hangzású szavak eséréje. — <i>Brüll Emánuel:</i> Kis hibák — gyakori vétségek. — <i>Szta.:</i> Pintér Jenő új nyelvművelő könyvei. — <i>Brüll Emánuel:</i> A nyelvművelés időszerű kérdései — — —	221—228
---	---------

KÖNYVSZEMLE:

<i>Kozocsa Sándor:</i> A magyar irodalomtörténetírás legújabb eredményei — — — — —	229
--	-----

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Kecskeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLIV.

1939. Fascicule II.

Nouvelle série X.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: **Société du Musée de Transylvanie**.

Rédaction: **Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie**.

Louis György: L'histoire du „Erdélyi Múzeum“. 1874—1937. (Deuxième et dernière communication.)

Attila T. Szabó: L'histoire et l'établissement de Bábony. (Deuxième et dernière communication.)

Alexandre Ferenczi: La lettre „r“ de nos caractères runiques.

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *Zoltan Török*: Études géomorphologiques aux environs de Segesvár (Sighişoara).

SOIGNONS NOTRE LANGUE. *Szta*: La défense de notre langue dans le journal „Keleti Ujság“. — *Emmanuel Brüll*: L'échange des mots assonants. — *Emmanuel Brüll*: Petits défauts — fautes fréquentes. — *Szta*: Les nouveaux livres d'Eugène Pintér au sujet de la défense de notre langue. — *Emmanuel Brüll*: Les questions actuelles de la défense de notre langue.

REVUE DE LIVRES. *Alexandre Kozocsa*: Les résultats récents de l'histoire de la littérature hongroise.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLIV. Band.

1939. II. Heft.

Neue Folge X.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom **Transilvanischen Museum-Verein**.

Redaktion: **Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien**.

Ludwig György: Geschichte des „Erdélyi Múzeum“. 1874—1937. (Zweite, abschließende Mitteilung.)

Attila T. Szabó: Bábony's Geschichte und Ansiedlung. (Zweite, abschließende Mitteilung.)

Alexander Ferenczi: Das Schriftzeichen „r“ unserer Kerbschrift.

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Zoltan Török*: Geomorphologische Studien aus Schässburgs Umgegend.

SPRACHPFLEGE. *Szta*: Sprachpflege der Zeitung „Keleti Ujság“. — *Emanuel Brüll*: Die Verwechslung ähnlich lautender Wörter. — *Emanuel Brüll*: Kleine Fehler — häufige Irrtümer. — *Szta*: Die neuen Bücher Eugen Pintér's betreffend der Sprachpflege. — *Emanuel Brüll*: Die zeitgemässen Fragen der Sprachpflege.

BÜCHER-RUNDSCHAU. Die neuesten Erfolge der ungarischen Literaturgeschichte.

ERDÉLYI MÚZEUM 44. kötet. 1939. 2. füzet.

Az „Erdélyi Múzeum“ története

1874—1937.

(Második, befejező közlemény.)

V.

1892—1905.

A harmadik időszakban, amely 1892-től 1905-ig terjed, az az első szembeötlő jelenség, hogy az 1892. évi összevont I—II. füzet ismét az Erdélyi Múzeum címet viseli. Az 1892. január 31-i szakosztályi közgyűlés ugyanis elfogadta Szinnyi József titkárnak Széchy Károlytól is támogatott azt az érvelését, hogy a kiadványoknak tíz szóból álló felirata voltaképpen nem cím, hanem a hiányzó címnek a magyarázata, s így a 8 esztendeig megokolatlanul mellőzött „Erdélyi Múzeum” cím visszaállítását egyhangulag azzal az utasítással vette tudomásul, hogy a főcím alá az eddigi fölírat csak magyarázatul teendő ki. Így lett ismét és maradt változatlanul a most következő 14 évfolyamon keresztül ez a cím: *Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának kiadványa.*

Ugyanezen a közgyűlésen Szász Béla alelnök azt az indítványt terjesztette elő, hogy a bölcsészeti szakosztálynak az eddigi kéthavonként megjelenő folyóirata — egyrészt a kedvező anyagi helyzetre való tekintettel, másrészt élénkebbé, alkalomszerűbbé tétele s nagyobb elterjedése érdekében — az 1892. év elejétől 10 füzetből álló s füzetenként legalább 3 és 1/2 ív terjedelmű olyan havi (júl. és aug. kivételével) folyóirattá formáltassék át, melynek a tartalmát a tudományos dolgozatokon kívül „rövid irodalmi, bírálati és más hasonló természetű közlemények szolgáltatassák.“ A választmány javaslata alapján a közgyűlés az indítványt elvben ugyan pártolta, de a költésztöbbletre való tekintettel egyelőre a kéthavi megjelenéshez ragaszkodott azzal az utasítással, hogy a választmány kövessen el mindent azoknak a föltételeknek előteremtése érdekében, melyek a havonkénti kiadást lehetővé teszik.⁴⁷ A kérdés ezzel még nem került le a

⁴⁷ Erdélyi Múzeum, 1892. 85. l.

napirendről, mivel az Egyesületnek ugyanazon évi február 29-i közgyűlése Szász Béla javaslatát elfogadta s az Erdélyi Múzeum havonkénti kiadására a szakosztály évi járulékát 300 forinttal felemelte.⁴⁸ Ennek következtében az Erdélyi Múzeum 1892-től 1905-ig bezárólag 10 füzetből álló s évenként átlag 35—40 ív terjedelmű folyóirattá vált. Az egyik évben (1894) meg éppen 43 ívet ért el (694 l.): ez az Erdélyi Múzeum multjában a szélső legnagyobb terjedelem. Észre kell vennünk és meg kell állapítanunk, hogy a szellemi munkásság eredménye, a kiadványok terjedelme, az utolsó tíz év alatt (1884—1893) megkétszereződött, 20 ívről 40 ívre gyarapodott, s a negyedévi füzetek havi folyóirattá növekedtek.

Alighogy az új kezdet megindult, az 1893. június 14-i rendkívüli szakosztályi közgyűlésen Szinnyi József lemondott a titkári szerkesztői tisztségéről, mivel a budapesti egyetemre az uraláltáji nyelvészet rendes tanárává neveztetett ki. Széchy Károly meleg szavakkal méltatta Szinnyi József érdemeit, ki a folyóiratot rövid tartamú működése alatt is a tudományos közvéleménytől elismert magas színvonalra emelte s ezért halálját a közgyűlés jegyzőkönyvben örökítette meg. Ugyanez a közgyűlés mindjárt meg is választotta az új titkár-szerkesztőt *Szádeczky Lajos* egyetemi tanár személyében,⁴⁹ aki köszönetében kijelentette, hogy fő törekvése a folyóirat színvonalának megtartására, sőt fejlesztésére és emelésére fog irányulni.⁵⁰ Így az 1893. évi szeptemberi (VII.) füzetet már dr. Szádeczky Lajos titkár jegyezte, aki a folyóirat valamennyi szerkesztője közül leg-hosszabb ideig, 1905 végéig, tehát 12 és 1/2 évig vezette az Erdélyi Múzeumot.

Az új időszak mindenekelőtt olvasóközönséget akart sorakoztatni az Erdélyi Múzeum mögé. Sok fáradozással járó, kitartó küzdelemre elszánt célkitűzés volt ez abban az időben, amikor a vidéki folyóirat és tudományos társaság igen nehéz s fölötte hátrányos helyzetben vergődött. Az irodalmi és tudományos élet főere az ország szívében lüktetett, az írók és tudósok Budapestre sereglettek, mindenki onnan várt irányt, ítéletet és elismerést. Az irodalom és tudomány iránt érdeklődő csekély számú közönségnek a szeme is Budapesten függött. Onnan tudta meg, hogy mit kell olvasnia, s kit kell a kiválóbb írók és tudósok közé soroznia. Egészen kivételes tehetség volt az, akinek hírneve nem Budapestről áradt szét az akkori egész Magyarországon.⁵¹ Ez a jelenség egészen szembeszökően mutatkozik az Erdélyi Múzeumnak az 1874—1891 között megjelent 17 évfolyamán. A közönséggel annyira nem tudott kapcsolatot találni, hogy tagsági illetékképpen s cserepéldányban másfélszáz körül küldözgették szét ebben az időben a folyóiratot, s volt esztendő, amikor mindössze egyetlenegy valóságos

⁴⁸ Erdélyi Múzeum, 1892. 87. l. 245. l.

⁴⁹ A közgyűlés kisebbsége Széchy Károly mellett foglalt állást.

⁵⁰ Erdélyi Múzeum, 1893. 431. l.

⁵¹ Erdélyi Múzeum, 1892. 23. l.

előfizetőt számlált. Ezért az egész időszakon át megszakítatlanul haragott a panasz és a szemrehányás a nagyközönségnek a tudományos törekvések iránt tanúsított közönyössége és érzéketlensége miatt. Súlyos kórtünetnek a megnyilvánulása volt ez. A materializmus tartotta fogva a lelkeket, a magasabb eszmények iránt a lelkesedés tüzet fogni nem tudott. Ez a korszak a tudományt is csak abból a szempontból nézte és becsülte, hogy mennyiben szolgálja az élet nélkülözhetetlen szükségleteinek a kielégítését. Ekkor kezd a napisajtó az egyetlen táplálék lenni, s a hírlapokon kívül legföljebb még a szórakoztató könnyű irodalom tudott széles köröket meghódítani. A tudomány és a tudósok csak távoli tiszteletben részesültek.⁵²

Ilyen körülmények között csakugyan nem kis feladat volt betörni a közönyösség mezejére, érdeklődést kelteni és olvasókat szerezni. 1892-ben és 1893-ban a központ részéről 1800 forint évi támogatásban részesült az Erdélyi Múzeum, s ugyanakkor alig 200 forintot tett ki az az összeg, amely tagdíjakból, előfizetésekből és a nyomtatványok eladásából befolyt. Az Egyesület 1894-re azonban kénytelen volt 300 forinttal csökkenteni a folyóirat segélyét, s ez is arra készítette a szakosztályt és a szerkesztőt, hogy a taggyűjtés terén fejtsen ki nagyobb tevékenységet s így biztosítsa a szellemi működés anyagi föltételeit. Ezért 1894-ben az Erdélyi Múzeum utolsó tíz évfolyamának a tartalomjegyzékét kinyomatta s 500 példányban küldötte szét az egész ország művelt közönségéhez. Egyúttal felhívást intézett a szakosztály tagjaihoz, hogy a folyóirat eddigi terjedelmének fenntartása és továbbfejlesztése érdekében igyekezzenek ismerőseik, barátaik körében új tagokat gyűjteni.⁵³ Azonkívül lépéseket tett a szakosztály, hogy a közoktatásügyi minisztérium az Erdélyi Múzeumot a középiskoláknak megvételre ajánlja. A minisztérium teljesítette is a kérést, de az ajánlásnak alig volt valami eredménye. A buzgó tevékenykedés ellenére is a haladás nagyon lassú menetben tartott előre. Az 1895. január 16-i közgyűlés elnöki megnyitója kénytelen volt megállapítani, hogy Magyarország 130 városának csak harmadrészébe jut el a folyóirat tagsági illeték vagy előfizetés címén, s egyetlen példánya sem jár olyan városokba, mint pl. Szeged, Kecskemét, Sopron, Győr, Eger, Kalocsa stb. Bár a terjesztés észrevehető eredménnyel járt, 1895-ben a folyóirat számadása hiánnyal zárult. Ez a szerkesztőt arra a javaslatra készítette, hogy a vidéki tagok tagsági és előfizetési díja 2 forintról 3 forintra emeltessék. Ez azért is méltányosnak látszott, mivel az Erdélyi Múzeum, még a Természettudományi Társulat közlönyét sem véve ki, az ország legolcsóbb tudományos folyóirata volt, s az 1500 forint központi áldozatkészség azt jelentette, hogy az Erdélyi Múzeum 1—1 példányra önköltségi áron 5 forintba került az Egyesületnek,⁵⁴

⁵² Erdélyi Múzeum, 1901. 291. l.

⁵³ Erdélyi Múzeum, 1894. 119. l. Vö. 1893. VII. f. borítéklapja.

⁵⁴ Erdélyi Múzeum, 1896. 87. l.

vagyis a szakosztály tagjai felerészben sem viselték a kiadási költségeket.

A szakosztálynak az az igyekezete, hogy taggyűjtéssel mélyebb gyökeret verjen a művelt nagyközönség rétegeiben, csakugyan számbavehető sikerrel járt. Az előbbi időszak 160-as példányszáma 1896-ig 400-ra, 1897-ben 500-ra emelkedett, s 1898-ban ötfélszáz tagsági, csere- és tiszteletpéldány ment szét. Ez már egy országos tudományos társulatnál is számottevő mennyiséget jelentett. Pusztán toborzó messterkedésekkel nem lehetett volna ezt az eredményt elérni, ha ugyanakkor a folyóirat belső szerkezete is nem igazodik az alkalmosszerűséghez és a terjedés külső követelményeihez. A Szinnyeitől megvont keretekben Szádeczky Lajos szerkesztősége alatt végleg kialakult az Erdélyi Múzeumnak az a formája, hogy a változatosság érdekében lehetőleg rövid értekezésekre törekedett, a magyar és a külföldi irodalomból évenként átlag 40 könyvet ismertetett, a különféle rovatában apróbb közleményeket és alkalmosszerű érdekességeket közölt, a nevezetesebb folyóiratokat számontartotta, az új könyvek jegyzékét adta s hivatalos értesítőjében a szakosztályra vonatkozó közleményeket tette közzé. A 90-es évek közepén már az erdélyi részekben a bölcsészeti szaktudományok körébe vágó irodalmi és tudományos működés középpontja, s országos hírével általában az Erdélyre vonatkozó tudományos dolgozatok gyűjtőhelye lett.⁵⁵ Munkatársai sorába a bölcsészet-, nyelv- és történettudomány kiváló szakművelői csoportosultak, nemcsak Erdélyből, hanem az egész Magyarországról, sőt annak határán túlról is, Londontól Bécsen át Bukarestig.⁵⁶ Többé-kevésbé kezdett megvalósulni a szakosztálynak az a hagyományos törekvése, hogy Erdély fővárosát tudományos irodalmi gócponttá alakítsa s annak középpontjává az Erdélyi Múzeumot tegye.⁵⁷

De nemcsak anyagi és erkölcsi téren figyelhetjük meg a nagy föllendülést, hanem az erdélyi tudományos öntudat elmélyülésének a jeleit is örömmel vesszük észre. A mult kegyelete, az alapítók szándékának és szellemének tiszteletben tartása vezető elvként kezd érvényesülni. „Bércecs hazánkban még sok a felkutatni, összegyűjteni való, — figyelmezteti a szakosztályt Szamosi János közgyűlési megnyitója 1899. március 6-án,⁵⁸ — még sokat kell magyarázni, ismertetni, még igen sok dolgon lehet okulni.“ Az az őszinte törekvés hatja át ebben az időben az Erdélyi Múzeumot, hogy nevének és rendeltetésének megfelelően. A tiszta tudományművelésre törekedett ugyan, de a nemzeti eszmények ápolását sem tévesztette szem elől, s ehhez híven mindenenk fölött magyar és főképen erdélyi kívánt lenni.⁵⁹ Ezt a törekvését illetékes ítélok nem egy elismerő nyilatkozata méltányolta és lelkesítette buzdításával. Az a régebbi jogos kifogás, melyet a 80-as

⁵⁵ Erdélyi Múzeum, 1897. 111. l.

⁵⁶ U. o. 1897. 112. l.

⁵⁷ U. o. 1894. 122. l.

⁵⁸ U. o. 1899. 182. l.

⁵⁹ U. o. 1902. 287. l.

években és a 90-es évek elején hangoztattak egyesek, hogy az Erdélyi Múzeum Erdéllyel magával kevesebbet foglalkozik, mint az alapítók szándékai megkívánják, teljesen elnémult, s a tudományos közvélemény kénytelen volt elismerni, hogy a földrajzi határok közé nem szorítható tudományágak művelésén kívül elsősorban Erdélyre, annak történetére, nyelvészeti, irodalmi, régészeti, művelődés- és műtörténeti kérdéseire, s általában arra a főcélra fordítja figyelmét, melyet az Egyesület alapszabálya a „honismeret“ kifejezéssel jelöl meg.⁶⁰

A tárgyalt időszak 139 füzetből álló 14 évfolyamában 520 íven (8324 l.) 1227 közlemény látott napvilágot, tehát háromszor annyi, mint a megelőző 17 kötetben. Elsősorban magyar irodalomtörténeti, itt-ott váltakozva világirodalmi vonatkozásokkal, azután magyar történeti és művelődéstörténeti értekezések tartalmassítják az évfolyamokat. Nyelvészeti kérdések, bár ritkábban, szintén felvetődnek. Több ízben értékes népköltészeti közleményeket olvasunk folyóiratunk lapjain. Szórványosan jelentkezik a néprajzi tanulmány, sőt van olyan évfolyam (1899), amikor határozottan előtérbe nyomul. Tekintélyes helyet foglal el továbbá a régészet s benne néhány világhírű lelet ismertetése. Általában a történeti irány uralkodik s az erdélyi vonatkozások feldolgozása ad különös színt neki. Hangsúlyosan emelkedik ki a honismeret: a tartalomnak több mint a háromnegyed része erdélyi tárgyból, erdélyi történeti, nyelvészeti, irodalmi, műtörténeti közleményből tevődik össze. Azután erdélyi nemzet-történeti, színészet- és sajtótörténeti adatok, családtörténeti okmányok, oklevelek, forrásmunkák közlése, régi erdélyi írók emlékének felelevenítése és irodalomtörténeti emlékek kiadása teszi rendkívül gazdaggá és nagyértékűvé ennek az időszaknak a pozitív adatgyűjtésre nagy gondot fordító szorgalmas munkásságát. A honismertető anyagon kívül értékes tanulmányokat olvashatunk továbbá az ókori klasszikus irodalmak köréből, fordításokat a görög és a római remekírókból. Szórványosan itt-ott jogtudományi, filozófiai, esztétikai, neveléstörténeti és kritikai értekezések köthetik le figyelmünket. Nincsen olyan kötet, amelyben nem találunk beható tanulmányokat a románság multjáról, történetéről, irodalmáról és néprajzáról. Az erdélyi százszok története és irodalma szintén figyelemben részesült. Ezeken kívül százszámra menő irodalmi és kritikai szemle a magyar és a külföldi tudományosság területéről, s az apróbb közlemények gazdag sora teszi változatossá az évfolyamokat. Végül nagybecsű okmánytáraknak tekinthetők azok a minden kötetben olvasható pontos és részletes beszámoló jelentések, amelyek az Egyesület életéről s a szakosztály működésének nevezetes mozzanatairól nyújtanak adatszerű tájékoztatást. A közleményeknek nemcsak a tekintélyes száma, hanem a belső értéke is széles körökben keltett elismerést és szerzett az Erdélyi Múzeumnak a tudományos közvéleményben rangot és hírnevet. Szinte már túlnőtt a szakosztály keretein. Míg az előbbi időszakban kizárólagosan a szakosztályban el-

⁶⁰ Erdélyi Múzeum, 1900, 180. l.

hangzott előadások lerakodó helyéül szolgált, most sok olyan dolgozat került az Erdélyi Múzeum évfolyamaiba, amely sem a szakosztálylyal, sem az Egyesülettel, sem Erdéllyel össze nem függött. Ez azonban természetes következménye volt annak, hogy a 40 éves folyóiratot egyedül a szakosztályi munkálkodás megtölteni nem tudta.

Az egykoruak helyesen látták, — ezt ma megállapíthatjuk, — hogy az Erdélyi Múzeum ebben az időszakban olyan hézagpótló munkát végzett, amely számottevő lesz a jövő nemzedék előtt is. A jó igyekezet és az ügyszeretet elismerését, melyet akkor a jövőtől kívántak,⁶¹ ma készségesen meg kell adnunk a szerkesztőnek és a munkatársak neves csoportjának, akiknek a sorából megemlíthetjük ezeket a neveket: Brassai Sámuel, Bayer József, Binder Jenő, Felméri Lajos, Erdélyi Pál, Ferenczi Zoltán, Gyalui Farkas, Hegedüs István, Kanyaró Ferenc, Pecz Vilmos, Szádeczky Lajos, Márki Sándor, Wertner Mór, Bálint Gábor, Jankó János, Lindner Gusztáv, Veress Endre, Versényi György, Balogh Arthur, Cserép József, Gopcsa László, Thallóczy Lajos, Csengeri János, Finály Gábor, Gál Kelemen, Veress Ignác, Ürmössy Lajos, Gombos F. Albin, Orosz Endre, Thury József, Kelemen Lajos, Sebestyén Gyula, Schneller István, Vikár Béla, Hermann Antal, gr. Kúun Géza, Moldován Gergely, Cs. Papp József, Téglás Gábor, Török István, Lukinich Imre, Komáromy Andor, Rác Lajos, Szász Zsombor, Erdélyi Károly, Kiss Ernő, Bárány Gerő, Kristóf György, Perényi József, Petri Mór, Pap Domokos, Görög Ferenc, Jászai Rezső, Nielsen Konrád, Baros Gyula, Gálos Rezső, Király Pál, Horger Antal.

Az már szinte természetes velejárója a nagy lendületnek, hogy egyszerűságra nehézségek kezdik lassítani a pálya felfelé ívelését. A válság jelei a századforduló éveiben jelentkeznek először. Bár ebben az időben 4.000 korona segílyt kapott az Erdélyi Múzeum az Egyesülettől, a szerkesztő egyre-másra panaszosan emlegeti, hogy az életviszonyok megnehezédése, a gazdasági és kereskedelmi pangás miatt a tagdíjak nem folynak be s magától az anyaegyesülettől sem lehet remélni az évi átalány felemelését, mert az is pénzügyi bajokkal küszködik.⁶² Amikor a közgyűlés a szerkesztő 300 forintos tiszteletdíját a terhes munkára való tekintettel föl akarta emelni, a nehéz pénzügyi helyzetre való tekintettel maga a szerkesztő emelt szót a javaslat jóváhagyása ellen.⁶³ Zilált anyagi viszonyokra mutat az is, hogy míg az Akadémia és a Történelmi Társulat ívenként 80 koronát juttatott a szerzőknek, az Erdélyi Múzeum csak 50 koronát tudott fizetni, sőt 1902-ben kénytelen volt úgy határozni, hogy csak az első ívet részéssíti 50 korona tiszteletdíjban, a többit csupán 30 koronával díjazza.⁶⁴ Egy év múlva azonban visszaállott a 48 koronás tiszteletdíj.⁶⁵ Lát-

⁶¹ Erdélyi Múzeum, 1900. 181. l.

⁶² U. o. 1901. 292. l.

⁶³ U. o. 1898. 128. l.

⁶⁴ U. o. 1902. 287. l.

⁶⁵ U. o. 1903. 333. l.

szik ezekből a jelenségekből, hogy a legnagyobb igyekezettel sem sikerült szilárd alapra helyezni a folyóiratot. Az egyre rosszabbá váló anyagi helyzet 1902-ben mutatja az első megrendülést, amikor az évi zárószámadás 300 korona hiányt tüntetett föl s a mostoha viszonyok miatt ugyanakkor az Egyesület kénytelen volt 400 koronával csökkenteni az átalányt.⁶⁶ Az egyensúly megtartása érdekében a személyi illetékek leszállításán kívül a folyóirat terjedelme is 5 ívvel kisebbedett. Ebben az időben 450-es példányszámban jelent meg az Erdélyi Múzeum: ebből 300 fizető tag volt, a negyedik száz az Egyesület alapító, igazgató és rendes tagjai sorából s a csereviszonyban levő egyesületekből került ki.⁶⁷ Némi javulás után 1905-ben, a tárgyalt időszak utolsó esztendejében, ismét megviselte az Erdélyi Múzeumot az a körülmény, hogy az anyaegylet az évi támogatást 22%-kal leszállította. A tagdíjhátralékok tetemes összege miatt is a folyóirat terjedelmét az előbbi évhez képest újból 6 ívvel kellett csökkenteni, s a helyszűke a szerkesztőt arra kényszerítette, hogy több értékes dolgot visszaküldjön a szerzőknek.⁶⁸

De nemcsak anyagi természetű bajok nyugtalanították ebben az időben a folyóirat csendes működését. Elvégre csökkentett terjedelemben is a 30—32 ív keretei között még mindig szép munkásságot lehetett volna kifejteni. Az Erdélyi Múzeum nyugodtan fejlődő életébe a pénzügyi nehézségeknél jóval zavaróbban szólt bele az a nagy vita, mely az 1900-as évek elején az Egyesület hivatása és rendeltetése körül a szakosztályok és a gyűjteménytárak igazgatói között keletkezett. A folyóirat eltávolodása s 1874. óta folyton nagyobb szakadékká mélyülő elkülönülése a múzeumi táruk tudományos érdekeinek a szolgálatától, másrészt szakosztályi kapcsolatának a meglazulása s általában a Múzeum-Egyesület jellegének csak a névleges érvényesülése, továbbá a kor tudományos törekvéseiben a múzeumi munka jelentőségének erőre kapása a mult század utolsó évtizedében évről-évre az ellentétek kiéleződése és kirobbanása felé sodorta az Egyesület életét és az ütközőpontban álló Erdélyi Múzeumot. Apáthy István és társai 1904. márciusában az alapszabályok átdolgozása céljából olyan tervezetet nyújtottak be a központi választmányhoz, amely azt akarta, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület eddigi szervezetét megváltoztassa, a szakosztályokat a kiadványaikkal együtt megszüntesse, s az eddigi széleskörű tudományos és irodalmi munkásságot a gyűjteményes táruk kebelében szervezett új kiadványokkal a táruk ismertetésére korlátozza.⁶⁹ Az Erdélyi Múzeum szerkesztője, Szádeczky Lajos, erre hosszabb tanulmányban fejtette ki, hogy a múzeumi táruk nem önálló szervek, hanem csak eszközök azzal a rendeltetéssel, hogy a tudományos működést elősegítsék és szolgálják.⁷⁰

⁶⁶ Erdélyi Múzeum, 1902. 288. l.

⁶⁷ U. o. 1903. 327. l.

⁶⁸ U. o. 1905. 508. l.

⁶⁹ U. o. 1904. 168. l.

⁷⁰ U. o. 1904. 152—160. l.

Az Apáthy-féle indítvány a szakosztály körében nagy ellenhatást keltett. Ez megnyilvánult abban is, hogy a központi igazgató választmány szótöbbséggel az új tervezet mellőzését határozta el, mivel az 1859-i alapszabályokat úgy értelmezte, hogy az Egyesületet az alapítók szándéka nem múzeumi holtkincsek gyűjtésére, hanem tudományos munkálkodás végett hívta létre, nevezetesen „a honismeretre vonatkozó tudományokról értekezletek és felolvasások tartására“, „működésének eredményei havi-, akár kötetlen füzetekben vagy évkönyvekben közzétételére“, sőt „tudományos pályakérdések kifizésére s a honismeret terjesztő tudományos munkák kiadásának segítésére“.⁷¹ A másik párt, amely új alapszabályokkal az Egyesületet a múzeumi alapra akarta visszahelyezni, szintén nem volt hiányában a maga álláspontját támogató érveknek, s azt vitatta, hogy az Egyesület eredeti alap gondolata a múzeumi cél volt, csak hogy ez lassanként teljesen háttérbe szorult, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1872-ben felállított egyetemmel került kapcsolatba. Azok a tudományos erők, akiknek a kezébe jutott a gyűjtemények kezelése, az akadémikus gondolatot részesítették előnyben, s így lassanként előállott az a helyzet, hogy a múzeum vezetői maguk sorakoztak az akadémiai törekvések élére. Ezzel együttjárt, a kétféle foglalkozás lélektana szerint, a múzeum elhanyagolása, mert — nem számítva az anyagi előnyöket, — könnyebb volt az akadémikus szereppel kitűnni, mint a csendes és önfeláldozó múzeumi munkában találni gyönyörűséget. Az utódok tárgítottak az alapítók felfogásán, s abba a tévedésbe estek, hogy a tudomány szolgálatára a múzeumnak akadémikus szervezetet kell öltetnie. Ez 1884-ben következett be, amikor a szakosztályok megszervezésével tudományos irányú társasággá alakult át a Múzeum-Egyesület. Ez az akadémiai szervezet elvonta a gyűjteményektől az anyagi erőt, folyóirata s a szakosztály a múzeumi szervekkel nem tudott eleven tudományos kapcsolatot találni, mivel sem az egyik, sem a másik nem támaszkodott a múzeum gyűjteményeire s nem tartotta szem előtt az alapítás alapelveit. Így évtizedek alatt a múzeumi élet mind jobban zsugorodott, s valósággal kiesett a világ fogalmából, ezzel szemben az akadémikus szervezet mind jobban terebélyesedett s nyomasztóan elhatalmasodott az Egyesületben.⁷²

Ez a jelenség adatszerűleg is bizonyítható. Az Erdélyi Múzeumnak az 1884-től 1904-ig terjedő évfolyamaiban mindössze 7 olyan cikk jelent meg, amely a hozzá közeleső két gyűjtemény anyagára vonatkozott. Ez idő alatt összesen 375 nagyobb cikket, tanulmányt, értekezést véve számba, a szorosabban vett elsőrangú feladatot, a múzeumit, csak 7 cikk szolgálta, míg a távolabbit, a tudományt 368 dolgozat táplálta. Ebből Erdélyre 171, Magyarországra 116, a külföldre 78 esett. A kiadványok tehát nem támaszkodtak a múzeum gyűjteményeire, nem kapcsolódtak a táruk érdekeibe, az alapításkor megállapított elvet nem

⁷¹ Erdélyi Múzeum. 1905. 294. l.

⁷² Erdélyi Múzeum. 1905. 336. l. (Erdélyi Pál).

tartották szem előtt.⁷³ A Múzeum-Egyletnek pedig, ha hívatásának meg akar felelni, a múzeum anyagát ismertetve, földolgozva, közzétéve, esetleg ki is adva kell, a munkafelosztás elve szerint, művelnie a tudományt. Ilyen tudományos munkásság lebegett gróf Mikó Imre és társai előtt, amikor a nemzeti mult és a honismertetés érdekében való dolgozást sürgették.⁷⁴ Az Erdélyi Múzeum tehát nem arra való, hogy az egyetem tanárai a tárakkal semmi összefüggésben nem álló munkásságuk céljaira használják, hanem az a rendeltetése, hogy a múzeumi anyagot napfényre hozza s az elrejtett értékeket a tudomány eleven tényezőivé tegye.

A súlyos érvek ellenére is az akadémikus párt megmaradt a maga elvi álláspontja mellett. „Nem könyveket, köveket, bogarakat stb. akartak a nagynevű alapítók összegyűjteni, hanem tudományos életet ébreszteni, szellemi érintkezést létrehozni“, — mondotta Szamosi János szakosztályi elnök az 1904. május 28-i közgyűlésen, s egyszersmind ünnepélyesen kijelentette, hogy csak addig lesz az Egyesület tagja, míg az a régi szelleméhez, hagyományaihoz hű marad.⁷⁵ A harc a két fél között annyira kiélesedett, hogy Szádeczky Lajos szerkesztő az 1904. március 20-i közgyűlésen egyesületi titkári állásáról lemondott,⁷⁶ s évi jelentését a kedvezőtlen jövő lehangolt érzésével zárta.

VI.

1906—1917.

1906-ban lényeges változás történt mind az Egyesület, mind az Erdélyi Múzeum életében: az akadémiai és a muzeális irányzat elsőbbsége körül az 1902. óta folyó elvi küzdelem az utóbbi győzelmével ebben az évben lezárult és nyugvópontra jutott. Az 1906. január 1-én érvényessé vált új alapszabály a böcsészeti szakosztály rendeltetéséül azt tűzte ki, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának, levéltárának és régiségtárának az anyagát a honismeret előmozdítására feldolgozza s folyóiratát is ennek a célnak a szolgálatába állítsa. Ezeket az elveket a böcsészeti szakosztály közgyűlése 1906. január 28-án életbe léptette s ugyanakkor a szakosztály titkárává, akinek feladatkörébe tartozott a folyóirat és a szakosztályi kiadványok szerkesztése, az akadémikus irány legádázabb ellenfelét, *dr. Erdélyi Pál* könyvtárigazgatót, választotta meg. Kétségkívül furcsa helyzet keletkezett, mert az akadémikus szervezet igazgatásával megbízott Erdélyi Pálnak az lett a feladata, hogy a szakosztály működését és a folyóiratot eddigi tág területéről a muzeális célgondolat szűkebb korlátai közé szorítsa. Az Erdélyi Múzeumnak az 1906-tal kezdődő és 1917-tel lezáródó 11

⁷³ Erdélyi Múzeum. 1905. 343. l.

⁷⁴ U. o. 1905. 345. l.

⁷⁵ U. o. 1904. 356. l.

⁷⁶ U. o. 1904. 213. l.

kötete csakugyan föltűnően különbözik az előbbi időszakok évfolyamaitól.

A változás mindjárt szembetűnően megnyilatkozott nagyobb formájában és egész külső megjelenésében. Az eddigi 8-r formáról a 4-r alakra tért át, hogy szélesebb tükrével a múzeumi érdekeknek eleget tehessen, s az „Erdélyi Múzeum“ cím alatt ez a hosszú felirat magyarázta a folyóirat tudományos iránykörét: „A Bölésészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára, Érem- és Régiségtára közlönye“. Az új utat még az is jelezte, hogy folytatólagos kötetszámozással ugyan (XXIII. k.), de „Új folyam I. kötet“ kitéttel indult új korszakot kezdeni az Erdélyi Múzeum 1906-ban.

Az új folyam I. kötetében két jelentősebb vonás köti le a figyelmet: az egyik az, hogy főképen a felolvasó ülések anyagára támaszkodott, a másik pedig az, hogy az Egyesület gyűjteményeihez, nevezetesen a könyvtárhoz, levéltárhoz, kéziratárhoz s az érem- és régiségtárhoz szorosabban kapcsolódott, vagyis külső formájában és belső berendezésében egyaránt azokat az igényeket kívánta kielégíteni, amelyeket iránta a tudományosan működő szakosztály, meg a tudomány szolgálatára rendelt gyűjtemények feldolgozása joggal formálhatott. Kétségbenvonhatatlan, hogy több évtizedes iránykeresés és próbálkozás után ebben az időszakban és Erdélyi Pál szerkesztésében vált az Erdélyi Múzeum a hivatását és rendeltetését legjobban megközelítő, valóságos múzeum-egyesületi folyóirattá. Szoros egységét az Egyesület gyűjteményeivel a szerkesztő azzal is éreztetni kívánta, hogy a szakosztályi üléseken elhangzott előadások közlönyéül tekintette s benne a gyűjtemények tudományos anyagának feldolgozására arányos teret biztosított. Ezt a viszonyt a borítéknak a könyvtárra és a régiségtárra vonatkozó állandó közleményei is kifejezésre juttatták. A folyóirat alakjának változását, a szélesebb tükröt és a nagyobb formát, szintén a múzeumi érdek tette szükségessé. A szakosztályi és a múzeumi cél természetesen kapcsolódott azzal a törekvéssel, hogy a folyóirat beilleszkedjék az egész magyarság tudományos világába, de mindig úgy, mint az Erdélyre vonatkozó kérdések képviselője.

Ezt a célt és működési tervet igazolta a folyóirat első új évfolyama a 8 szakosztályi felolvasást, 9 könyvtári és 5 régiségtári közleményt tartalmazó anyagával. Év végén a szerkesztő meglepedéssel állapította meg, hogy „a folyóirat ellen panasz nem merült föl, ellenben úgy kiállítása, valamint színvonala tetszéssel találkozott“.⁷⁷ Az évfolyam első két száma a választmány határozatából 1.000—1.000 példányban készült: tagoknak és előfizetőknek ebből 529 példány került szétküldésre, a többi mutatványul, részben ismertetés céljára szolgált. A folyóirat olvasóköre tehát kétségkívül tágult, bár terjedelme az előbbi időszak átlagos 35 ívével szemben most 28-ra csökkent. Az anyagi erők fogyatékosága miatt Erdélyi Pál a szerkesztést tisztelet-

⁷⁷ Az E. M. E. Évkönyve. 1907. 97. l.

díj nélkül végezte,⁷⁸ s általában mindazok, kik a szerkesztésben és az ügykezelésben résztvettek, megelégedtek a teljesített kötelesség jutalmazó tudatával.⁷⁹

Az új folyam első évében az Erdélyi Múzeum 5 füzetben jelent meg, 1907-től kezdve 1914-ig évi 6 füzetben állandósult s átlagos terjedelme 25—28 ív között mozgott. A következő évben már közel 600 példányban (590) ment szét, tehát örvendetesen gyarapodott a tagok és az előfizetők száma. A folyóirat további megerősödését mutatja, hogy 1908-ban 700, 1909-ben 800 példányban jelent meg, s bár ugyanakkor évi 2.200 korona átalányt nyújtott az Egyesület s a jog- és társadalomtudományi szakosztály is saját működési eredményeinek a kiadásához egyesületi javadalmából hozzájárult,⁸⁰ az évfolyamok hiánnyal zárultak s a nagy anyagi nehézségekkel küszködő Erdélyi Múzeum ingatag költségvetési alapon állott. A szerkesztő buzgalma az évi 2.200 korona átalányhoz még 1.000 korona államsegélyt és 1.000 korona hirdetési bevételt szerzett, s jöllehet ő maga a szerkesztői tiszteletdíjat nem vette igénybe, csakhogy a munkatársakat díjazhassa s a terjedelmet tarthassa, a legnagyobb igyekezettel sem tudta a folyóirat hagyományos hiányát eltüntetni.⁸¹ 1910-ben, majd 1913-ban eredménytelen maradt az államsegély fölemelésére tett kísérlete,⁸² e miatt az évfolyamok megsoványodtak s a tudományos célok következetes keresztülvitelében is ernyedtségek mutatkoztak.

Kezdetben jól és zavartalanul ment minden. A múzeumi tudatos munka oly gazdag anyagot vetett felszínre, hogy részére még két folyóirat sem lett volna elég, a felolvasó ülések pedig úgy ontották a dolgozatokat, hogy közzétételüknek csak korlátozott mértékben lehetett megfelelni. A múltó évekkel az Erdélyi Múzeum egyre jobban megerősödött abban a helyes irányában, hogy a szakosztály üléseinek tudományos eredményeit közreadta s a körébe tartozó gyűjteményeket szolgálta a bennük felhalmozódott emlékek ismertetésével, részben a folyó munkák közlésével. Így rendeltetéséhez híven muzeális és erdélyi maradt, s éppen ezzel a jellegével olyan folyóirattá súlyosodott, melyet a tudomány területén mindenütt ismertek és mindenfelől felkerestek.⁸³ Gondos terjesztése és értékes tartalma országos súlyt biztosított számára.⁸⁴

A virágzás azonban hervadni, a lendületes fejlődés csakhamar hanyatlani kezdett. Az 1909. január 11-én tartott szakosztályi tisztújító közgyűlésen az a nevezetes változás történt, hogy Erdélyi Pál három évig viselt titkári tiszteletétől megvált, a folyóirat szerkesztését azonban

⁷⁸ Az E. M. E. Évkönyve, 1907. 41. l.

⁷⁹ Az E. M. E. Évkönyve, 1907. 99. l.

⁸⁰ Az E. M. E. Évkönyve, 1909. 11. 81. l.

⁸¹ Az E. M. E. Évkönyve, 1910. 81. l.

⁸² Az E. M. E. Évkönyve, 1910. 94. l. 1914. 91. l.

⁸³ Az E. M. E. Évkönyve, 1908. 87. l.

⁸⁴ Az E. M. E. Évkönyve, 1909. 11. és 80. l.

továbbra is megtartotta. Ez kifejezése volt annak a bizalomnak és elismerésnek, amellyel működését a szakosztály értékelte. Erdélyi Pál lemondásának az indítéka a kettős tiszt terhe volt, s az a törekvése, hogy szűkebb körre vont munkásságát egészen a folyóiratnak szentelhesse. Az Erdélyi Múzeum csakugyan tovább haladt a fejlődés útján: 1909-ben már 750 példányban jelent meg, s tudományos színvonala, kritikai irányának komolysága széles körben olyan tiszteletet és megbecsülést ébresztett, amely továbbra is a legszebb reménnyel és várakozással töltötte el a szakosztályt.⁸⁵ Tudományos erejének bizonyítéka volt az a 11 ívnél nagyobb terjedelmű füzet is, amelyet 1909-ben dr. Pósta Béla tízéves érem- és régiségügyi igazgatóságának a megünneplésére bocsátott ki barátai és tanítványai dolgozataiból. Ugyanakkor azonban az egyre fokozódó és meg nem szüntethető anyagi nehézségek miatt nyilvánvalóvá kezdett válni, hogy a vállalt feladatokat és célkitűzéseket, melyeket a szerkesztő az új folyam elé tűzött, szűk terjedelmével az Erdélyi Múzeum megoldani és megvalósítani nem tudja. Kapcsolatai a szakosztállyal évről-évre lazábbá szakadoztak, mivel a folyóirat nem tudott közzétenni minden felolvasott dolgozatot, de a miatt is, hogy egyre gyéribben hangzottak el olyan előadások, amelyek tudományos értékkel gyarapíthatták volna a folyóirat hasábjait. A kedvezőtlen mozzanatok közé tartozott az is, hogy az 1911. március 26-i közgyűlés a folyóirat szerkesztőjét az Egyesület főtítkárává választotta meg. Erdélyi Pál ebben a minőségében is megtartotta a folyóirat szerkesztését, s ez még tovább lazította az Erdélyi Múzeumnak a bölcsészeti szakosztállyal való kapcsolatát, mivel a folyóirat főtítkár-vezetőjének most már nem egy szakosztály szempontjait, hanem az egész egyesület érdekeit kellett képviselnie és szem előtt tartania.

A baj gyökere tulajdonképpen abban rejlett, hogy muzeális irányban olyan tág kört szabott maga elé, amelyet lehetetlen volt beszorítani a folyóirat korlátolt terjedelmébe. 1906-ban az új irány azzal a reménykedéssel indult el, hogy a bölcsészeti szakcsoportba tartozó összes tudományágakon kívül nagyobb teret biztosít a könyvtár és a régiségügyi köréből eredő dolgozatoknak. Előre lehetett látni, hogy a feladatkörök szétfeszítik a szűk kereteket, ezért Erdélyi Pál már beköszöntő soraiban annak a kívánságának adott kifejezést, hogy a célul kitűzött kör minél hamarább szűkebbre szoruljon. Egyelőre azonban ez nem történt meg, sőt az 1906-ban megalakult jog- és társadalomtudományi szakosztály is az Erdélyi Múzeum vendége lett, s így a folyóirat annyi tudományágot ölelt fel, hogy ellátásukra öt folyóirat sem lett volna elegendő. Most már két szakosztály és két tár várta az Erdélyi Múzeumtól igényei kielégítését. A helyzet egyre szorongatóbbá vált, s mind élénkebben és hevesebben kopogtatott az a vágy, hogy a folyóirat a nyomasztó teher alól felszabaduljon. Némi megkönnyebbülés 1908-ban állt be, amikor a jog- és társadalomtudományi

⁸⁵ Az E. M. E. Évkönyve, 1910. 80. l.

szakosztály önállósította kiadványait, s így a tőle eredő tanulmányok és cikkek kiestek az Erdélyi Múzeumból. Ez a tehermentesítés voltaképpen veszteségszámba ment, mert egy árnyalattal szegényítette a folyóiratot, bár ugyanakkor a tudományos feladatok és teendők elkülönülése az Egyesület gazdagodását emelte. Két évvel később, 1910-ben, az érem- és régiségtár tette meg ugyanezt a lépést, amikor a maga múzeumi anyagának tudományos közlésére évi 20 ív terjedelemben Pósta Béla szerkesztésében önálló folyóiratot indított.⁸⁶ Az Erdélyi Múzeum így rövid idő alatt két rajt bocsátott ki magából: ezek mind a szaktudomány, mind a gyűjtemények, de még inkább az Egyesület tudományos súlyának a szempontjából örvendetes gyarapodást jelentettek, bár kétségtelen, hogy ugyanakkor maga az Erdélyi Múzeum, körének a szűkülésével, sokat veszített színes változatosságából.

Az Erdélyi Múzeum újból válságba jutott. Multjából és fejlődéséből kiteszik, hogy mindig csak rövid időre, átmenetileg tudta megtalálni nyugalmi helyzetét. Előbb elvesztette a jog- és társadalomtudományt, amely 1908 óta időhöz nem kötött füzetekben és kötetekben tette közzé tagjainak a tudományos dolgozatait, majd kiesett köréből a régészeti munkálatok gazdagsága, amely mindig igen értékesen gyarapította az Erdélyi Múzeum évfolyamait. A gyűjtemények közül most már csak a könyvtár és a levéltár maradt a háta mögött, de ennek a két tárnak nem sok hasznát vehette a folyóirat, mivel éppen ebben az időben díszes új épület készült a könyvtár részére, s az átköltözködés, a berendezkedés s a könyvanyag tudományos színvonalú csoportosítása miatt, amely még a világháború éveire is átnyúlt, a könyvtár nem gondolhatott a többi gyűjtemények mintájára⁸⁷ önálló közlőny létesítésére, sőt közleményei is lassan-lassan kezdtek elmaradozni az Erdélyi Múzeum hasábjairól.

Amikor az 1910-es években a folyóirat megint visszakerült oda, ahonnan eredetileg elindult, a bölcsészeti szakosztály kizárólagos céljainak a szolgálatába, fölmerült az a gondolat, hogy kívánatos volna, ha az Erdélyi Múzeum általános jellegű tudományos dolgozatokat közlne. A jövőre is irányadó gazdag tapasztalatokkal győzte meg ez az időszak az Egyesületet, hogy a szaktudományok elkülönülése és önállóságra törekvése miatt az Erdélyi Múzeum sohasem elégítheti ki hiánytalanul a különféle szakosztályok és a különböző tárgyú gyűjtemények követelményeit. Egy folyóirat önmagában nem tehet eleget ötféle szétágazó feladatnak. A muzeális lendület összeroppanása, bár kétségtelenül szép eredményekkel öregbítette a folyóiratot és az Egye-

⁸⁶ *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.* Az Erdélyi Múzeum címlapján azonban tovább is megmaradt az „érem- és régiségtár közlőnye“ kitétel, csak az 1914. évfolyamon került le róla, amikor „a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály s az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára közlőnye“ maradt.

⁸⁷ A bárom természettudományi tár ebben az időben szintén önálló tudományos orgánum fundálására törekedett, V. ö. Az E. M. E. Évkönyve, 1913. 12. l.

sület multját, magát Erdélyi Pált is meggyőzte arról, hogy a tisztán tudományos célt szolgáló szakosztályi és muzeális folyóirat helyett sokkal célszerűbb lenne egy olyan általános jellegű kiadványt szervezni, mely az Egyesület nagyon különböző, minden rendű, rangú, állású és műveltségű tagjaihoz igyekeznék közelebb férközni,⁸⁸ s kizárólagosan Erdély politikai, szellemi multjának a feltárására, nyelvének és nyelvjárásának ismertetésére, földjének és művészetének a leírására törekednék.⁸⁹ Ez a korát megelőző magyarságtudományi eszme, amely végső gyökerében a Mikó Imre gondolatának a kibontása, indítvány formájában az Egyesület központi választmánya elé került, a szükséges anyagi eszközök megszerzésére a kormánynál kísérlet is történt, megvalósítására azonban már nem jutott idő, s így az Erdélyi Múzeum megmaradt addigi keretében, a gyűjtemények és a szakosztály elernyedt szolgálatában. Az Erdélyi Múzeum tehát megszűnése küszöbén azt a tervet tűzte maga elé, hogy „szolgálni fogja továbbra is a gyűjteményeket és szakosztályát, az adótól várva fejlődést és alkalmat arra, hogy eleget tehessen mindannak az igénynek és jogos kívánalomnak, melyet tőle a leggazdagabb tudományos területen álló legnépesebb szakosztály joggal elvárhat és megkíván“, s abban igyekezett dicsőséget keresni, hogy miként eddig, ezután is új tudományos rajokat bocsásson szárnyra⁹⁰ az Erdélyi Múzeum-Egyesület működésének a kiszélesítésére.

A táarakkal és a szakosztállyal való kapcsolatok szinte teljes megszűnése közben így érkezünk el az 1914. évfolyamhoz, amely még reményekkel eltelve a rendes keretekben indul, de a világháború kitörése miatt az utolsó füzet papirosa már nem érkezik meg, s csak nagy kétséssel tud megjelenni 1 és ¼ ív terjedelemben. A megnehezült idők járása a szakosztályi üléseket csaknem megszünteti s a folyóirat eddig virágzó életére, csirázó új törekvéseire is árnyat vet. 1915-ben újból változáson esik át az Erdélyi Múzeum. Ez a változás most csak a formáját érintette. Az 1906-ban megindult új folyam több teret kívánt szentelni a gyűjtemények körében folyó múzeumi törekvéseknek, nagyobb alakban jelent meg tehát, hogy főképen az érem- és régiségtár közleményeinek táblás mellékleteit díszesebben lehessen bemutatni. Az érem- és régiségtár dolgozatainak önállósulásával többé már nem volt szükség erre a nagyobb alakra, így a folyóirat ismét visszatért az 1906. előtti 8-r formához. Ekkor már a sorvadás szomorú jelei mutatkoztak. 1915-ben az Erdélyi Múzeum az évi hat füzetet összevontan csak két füzetben tudta kibocsátani mindössze 15 ív terjedelemben. A háborús viszonyok 1916-ban teljesen meg is akadályozták az Erdélyi Múzeum kiadását, úgyhogy csak 1917-ben jelenhetett meg az 1916. és 1917. évfolyam egy kötetben 16 ív terjedelemben. A nyomoruságos viszonyokat az is mutatja, hogy ez az összevont évfolyam hatféle papirosra nyomult. Erdélyi Pálnak ez volt az utolsó szerkesztése s a hatalom-

⁸⁸ Az E. M. E. Évkönyve, 1912. 94. l.

⁸⁹ Az E. M. E. Évkönyve, 1913. 71. l.

⁹⁰ Erdélyi Múzeum, 1915, 1–6. l.

változás előtt a Múzeum-Egyesületnek az utolsó kiadványa. Amikor az 1919. év beköszöntött s az Egyesület szellemi vezérkara Kolozsvárról jórészt eltávozott, nem is lehetett sejteni, hogy az Erdélyi Múzeum valaha még feltámad-e.

A tárgyalt időszakban az Erdélyi Múzeum tizenkét kötete 269 íven 450 tudományos közleményt tartalmaz. Kezdetben nagy tért foglaltak el a régészeti cikkek, továbbá a könyvtári, könyvészeti és levéltári közlemények, s itt-ott jogtudományi értekezések is helyet találtak. A folyóirat kötelékéből kivált régészet és jogtudomány helyére később a történettudomány nyomult, s 1910. óta sok becses tanulmány jelent meg az erdélyi magyar történet, a magyar és egyetemes irodalomtörténet, és művelődéstörténet (színészet-, nyomda-, iskola-, egyháztörténet) köréből. Ezenkívül még a néprajz, a heraldika, a művészet-történet, zenetörténet, nyelvtudomány, gazdaságtörténet, népköltészet stb. csoportjába tartozó dolgozatok szolgálták az Egyesület alap gondolatát, a honismeretet, melyet az Erdélyi Múzeum ebben az időszakban sem tévesztett szem elől. A folyóiratnak a bölcsészeti szakosztály alá rendelt jellegével függnek össze azok a filozófiai, esztétikai, kritikai, irodalomelméleti és lélektani értekezések, amelyek kevesebb számmal ugyan, de itt-ott változatosan jelentkeznek az Erdélyi Múzeum tag körének igazolására és jellemzésére. A folyóirat munkatársai voltak ebben az időben: Buday Árpád, Concha Győző, Deák Albert, Erdélyi Pál, Gergely Sámuel Kanyaró Ferenc, Kelemen Lajos, Kovács István, Köblös Zoltán, Krenner Miklós, Moldován Gergely, Orosz Endre, Papp Károly, Pósta Béla, Roska Márton, Szádeczky Béla, Verness Endre, Wertner Mór, Király Pál, Lechner Károly, Sándor Imre, Biás István, Biró Vencel, Czöbel Ernő, Gyalokay Jenő, Szász Károly, Varga Zsigmond, Karácsonyi János, Balogh Arthur, Bartók György, Imre Sándor, Lukinich Imre, Kristóf György, Márki Sándor, Persián Kálmán, Révai Károly, Török Pál, Vértesy Jenő, Vass Miklós, Sep-rődi János, Temesvári János, Gidófalvy István, Schilling Lajos, Schneller István, Békefi Remig, Iványi Béla, Sebestyén József, Ver-sényi György, Görög Ferenc, Csernátoni Gyula, Kiss Ernő, Borbély István, Csánki Dezső, Pálfi Márton, Pitroff Pál, Szlávik Ferenc, Dézsi Lajos, Apáthy István, Bochkor Mihály, Czakó Elemér, ifj. Erőgy Béla, Gyárfás Tihamér, Kis Géza, Kolozsváry Bálint, gr. Teleki Domokos, R. Kiss István, Török István, gr. Teleki Samú, Bárány Gerő, Cholnoky Jenő, Móna Ferenc, Fabó Bertalan, Gál Kelemen, Stripszky Hiador, Kropf Lajos, Gulyás Pál, Zoványi Jenő, Pokoly József, Mën-szik Ferdinánd, Róth Viktor, Weber Arthur, György Lajos, Szent-iványi Róbert, Kemény Lajos, Szekfü Gyula, Berde Mária, Torkos László, Bedőházy János, Nagy József, Kemény Gábor, Hegyesy Vilmos, Gyöngyösy László, Csúry Bálint, Csomor Lajos, Péter János, Elek Oszkár, Erdélyi Lajos, Makkai Ernő, Simonfi János, Dékán Kálmán, Bayer József, Csekey István, Ferenczy Sándor, gr. Wass Béla, Gálos Rezső.

1930—1937.

Az 1918-tól 1929. végéig terjedő az a 12 esztendő, míg az Erdélyi Múzeum alétan szünetelt és a történeti események sodrában emlékké kezdett homályosulni, Erdély politikai, kulturális és szellemi átalakulásának olyan mélyreható fordulata, amely minden téren merőben új életet indított el s a tudományos törekvéseket is új feladatok elé állította. E nagy átalakulás mozzanatainak a részletezése a történetírás és az Egyesület multjának az eseményei közé tartozik. Az 1917-ben bizonytalan ideig megállott Erdélyi Múzeum történetének a fonalát ott kell felvennünk, hogy amikor a bölcsészeti, nyelv- és történettudományi szakosztály léleketét visszanyerte s 1920. október 23-án először ült össze, dr. Ravasz László teológiai tanár elnökele alatt bizottságot küldött ki azoknak a módoknak és lehetőségeknek a megkeresésére, amelyeknek a segítségével a szakosztály folyóiratát, az Erdélyi Múzeumot, újból meg lehetne indítani.⁹¹ Ezeket a módokat és lehetőségeket azonban a pénzügyi nehézségek miatt sehogyszem lehetett megtalálni, hiszen az uralomváltozás első tíz éve alatt az Egyesületnek a hadikölcsönkötvényekben és az állampapirokban teljesen megsemmisült anyagi tehetetlensége még a szokásos előadássorozatok kinyomtatásának a költségeit sem tudta fedezni, nemhogy folyóirat kiadására lehetett volna gondolni.⁹² Az Egyesületnek és a bölcsészeti szakosztálynak egyelőre tehát be kellett érnie azzal, hogy működését a nagy lendülettel megindított szakosztályi népszerűsítő előadássorozatokra összpontosította.

Az erdélyi magyar irodalmi és szellemi életnek abban a lelkes elindulásában azonban, mely a húszas években a magyarság ernyedetlen lelki erejéről tett tanúságot, a tudomány sem maradhatott néma. Mivel megszólalásra helye és eszköze egyáltalában nem volt, s a tudományos erők tétlen tengődésben kedvetlenkedtek, két lelkes kezdeményező, dr. Borbély István unit. gimn. tanár⁹³ és Kovács Kálmán unit. püspöki titkár, merész és hősi elhatározással tudományos és kritikai irányú folyóiratot alapított, amely 1924. januárjában *Erdélyi Irodalmi Szemle* címen indult meg Kolozsvárt s még ugyanabban az évben 27 ív terjedelmű 10 füzetet jelentetett meg. Két év múlva, 1926-ban, a folyóirat szerkesztését dr. György Lajos vette át és vezette tovább az Erdélyi Múzeum feltámasztásáig.⁹⁴ A folyóirat munkatársai jórészt ugyanazok voltak, kik az Erdélyi Múzeum-Egyesület akkori bölcsészeti szakosztályában működtek, s ugyanazt a feladatot teljesítette, melyet végzett volna az Erdélyi Múzeum, ha módjában lett volna megjelenni. Hatéves multja alatt sok nehézséggel, de kitaró lelkesedéssel

⁹¹ V. ö. Buday Árpád, *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1924. 153. l.

⁹² V. ö. Kántor Lajos, *Erdélyi Múzeum* 1930. 1. l.

⁹³ V. ö. György Lajos: *Dr. Borbély István*, *Erdélyi Múzeum* 1932. 236-240. l.

⁹⁴ *Erdélyi Irodalmi Szemle* 1926—1929. évf.

ugyanazt a célt szolgálta, amelyet az E. M. E. alapszabályainak 1. pontja a magyar tudományosság művelése elé tűzött. Füzetekben sokszor adott helyet olyan különleges tanulmányoknak, amelyek elsősorban a Múzeum-Egyesület szakosztályainak és tárainak az érdekeit támogatták, és zászlót mert bontani olyan időben, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület különböző okokból erre nem is gondolhatott. Így az Erdélyi Irodalmi Szemle, némi megszakítással, az összekötő kapocs szerepét töltötte be a Múzeum-Egyesület feladatteljesítésében.⁹⁵ Az alapítók és a szerkesztők sem öncélnak tekintették tudományos és kritikai szemléjüket, hanem az a gondolat lelkesítette őket, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemlét igyekeznek addig fenntartani, míg a Múzeum-Egyesület abba a kedvező helyzetbe jut, hogy a maga nagymultú közlönyét, az Erdélyi Múzeumot, újból megindíthatja.

Amikor azután az Egyesület vezetőinek okos takarékosága és a gróf Wass Ottilia-féle ház jövedelme lehetővé tette, hogy az 1930. évi február 2-i közgyűlés szerény keretek közt az Erdélyi Múzeum új megindítását merje elhatározni, önként adódott az Erdély magyar tudományos életében 1924. óta fontos szerepet vivő Erdélyi Irodalmi Szemle átvétele, illetőleg beolvasztása.⁹⁶ A tárgyalások azzal az eredménnyel zárultak, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemle előfizetőivel és az „Erdélyi Tudományos Füzetek” című vállalatával, amelynek 1929. végéig 21 száma jelent meg, tehermentesen átment az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonába, s *dr. György Lajos*, mint az Egyesület megválasztott főtítkára (1930. febr. 2.), nyert megbízást a folyóirat és az Egyesület kiadványainak a szerkesztésére.

Tizenkét esztendei szünetelés után 1930. március havában így támadt fel ismét az Erdélyi Múzeum. Formájául az 1906. előtti S-r alakot választotta, s az Egyesület korlátolt anyagi ereje, nem különben muzeális rendeltetésének a megbénulása készítette arra, hogy ne egyik-másik szervnek, hanem az „Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak közlönye” legyen. Az 1916/17. évfolyamot követő folyótólalagos kötetszámozással (XXXV.), de „Új folyam I.” jelzéssel kezdte újra pályáját az Erdélyi Múzeum évenként 4 füzetre tervezett negyedévi megjelenéssel.

Az 1930-ban újjászervezett Erdélyi Múzeum tehát ugyanabba az állapotba került, ahonnan 1874-ben elindult s ahová az 1910-es évek elején körülbelül visszatért: arra a feladatra vállalkozott, hogy a bölcsészeti, természettudományi, orvostudományi, jog- és társadalomtudományi szakosztályok általános érdekű erdélyi tárgyú dolgozatainak a közös közlönye legyen, s azonkívül még az Egyesület működésére vonatkozó közleményeknek is helyet adjon. Kezdetben ez úgy történt, hogy magában a folyóiratban külön lapszámozással, majd folyótólalagosan elkülönítve kaptak helyet a természettudományi és az orvos-

⁹⁵ V. ö. Kántor Lajos, Erdélyi Múzeum 1930. 1—2. 1. Tavasz Sándor, u. o. 229—230. 1.

⁹⁶ L. Kántor Lajos fent id. cikkét.

tudományi szakosztály közleményei az illető szakosztályok elnökének és titkárának a szerkesztésében mindaddig, amíg 1934-ben az orvos-tudományi szakosztály ismét megindította a maga Értesítőjét. 1937-ig az Erdélyi Múzeum életében más lényegesebb szerkezeti változás nem is történt, legföllebb még az említhető meg, hogy az 1936. évfolyam 2. és 3. füzeté s a kötet címlapja hatósági rendelkezés következtében csak „Múzeum“ címen jelent meg.

A muzeális és a szakosztályi kettős feladat közül, mely az idők folyamán tisztán kifejeződött, az Erdélyi Múzeum ebben az időszakban a Múzeum-Egyesület anyagi helyzete és gyűjteményeinek állami birtoklása miatt természetszerűleg csak az utóbbinak tudott eleget tenni. Az a nagy harc, amely valaha e kérdés körül zajlott, teljesen elcsendesedett, a törekvéseket és a kedélyeket többé már nem izgató emlékké halványult, s ebben az időszakban már azért sem vetődhetett fel, mert az Erdélyi Múzeum a gyűjteményekkel és az egyetemmel is kapcsolatát teljesen elveszítette. Az Erdélyi Múzeum most arra törekedett, hogy valamennyi szakosztálynak az igényét arányosan kielégítse, s az elhangzott előadások közlésével a serény munkát további sikerekre buzdítsa. Ennek mindig eleget is tett. Közleményeinek a javarésze a szakosztályi előadásokból került ki. E mellett azonban helyet tudott szorítani olyan nem szakosztályi dolgozatoknak is, amelyek különleges erdélyi tárgyakkal az Erdélyi Múzeum hasábjaira kíváncsoztak. Az Erdélyi Múzeum ebben az időben jobban, mint valaha, és tudatosabban, mint bármikor, törekedett erdélyi feladatának betöltésére, erdélyi jellegének a kidomborítására. Fél százados múltjának a törekvéseiből és a körülötte lezajlott sok vitának kiforrt alapelveiből megtanulta, hogy rendeltetését akkor tölti be célszerűen, ha mindig szem előtt tartja az Egyesület muzeális és honismereti tudományos alap gondolatát, s abból igyekszik megvalósítani, amit bennül helyzete megenged, s ami a körülményekkel legjobban összeegyeztethető. Ez az időszak új feladatkört is szabott eléje, s ez abból a helyzetből származik, hogy az Erdélyi Múzeum a Romániában élő magyarságnak ma egyetlen közérdekű tudományos folyóirata, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület az egyetlen szerv, amely Erdélyben a magyar tudományosság művelésére és ápolására van rendeltetve. Feladata és hivatása tehát, hogy a magyar tudományosság hagyományát Erdélyben a mostoha viszonyok között is fenntartsa, a tudományos erőket egybefogja s a tudományos utánpótlást tőle telhetőleg támogassa.

Az Erdélyi Múzeum történetének ebben a fejezetében túlságosan érdekeltek vagyunk, ezért a jövőre bízunk e sokágú kötelességteljesítést kívánó időszak fölülvizsgálatát és bírálatát. Egyben-másban talán elmaraszthatjuk, de azt el kell ismernie, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület erejét meghaladó áldozatokat fordított folyóiratának a fenntartására. Az idők követelményeit megértve és a jövő érdekeit szem előtt nem tévesztve, minden nélkülözhető jövedelmét tudományos kiadványainak a céljaira összpontosította. Így vált lehetővé, hogy ebben az időszakban az Erdélyi Múzeum a háború előtti terjedelmet megközelítő

átlagos 25—28 íven jelent meg, s az Erdélyi Tudományos Füzetek című vállalatában értékes dolgozatai különnyomatainak a sorszámát közel 100-ra szaporította.⁹⁷ Az 1930. után megjelent 8 kötet 213 íven 903 közleményt tartalmaz. Az Erdélyi Múzeumtól többet csak azok kívántak, akik valóságérzékük hiányát színes képzeletük szárnyalásával pótolják.

Bár az Erdélyi Múzeum ebben az időszakban az összes szakosztályok közlönye lett, jellegét elsősorban a bölcsészet-, nyelv- és történettudományok körébe eső tudományos munkásság adja meg. Az orvostudomány részére szűkek voltak a keretek behatóbb működés kifejtésére, a jogtudomány művelése, ha nyújtott is egy pár érdemes dolgozatot, nem tartozott ezeknek az éveknek a lehetőségei közé, s a természettudomány beírta évfolyamonként pár ív terjedelemmel. Így a folyóiratnak több mint a háromnegyed részét az ősi tulajdonos, a bölcsészeti szakosztály, illetőleg a hozzá tartozó tudományágak művelése vehette igénybe. Nagyrészt a szakosztály felolvasó üléseiből kikerült s a honismeret szolgálatában álló erdélyi történeti, művelődéstörténeti (egyház, színeszet, vallás, hírlap), irodalomtörténeti, pedagógiai, esztétikai, lélektani, filozófiai, társadalomtudományi, néprajzi, zenetörténeti dolgozatok váltakoznak ezeknek az éveknek a kötetében. Nagyobb arányban, mint a múltban, jutott térhez nevezetes műemlékeink ismertetése és a helynévkutatás adatainak közlése. A nyelvművelő mozgalmat Erdélybe átvette s füzetről füzetre ma is ébren tartja. Az erdélyi magyar társadalomkutatásnak, a népegészségügy vizsgálatának s a néprajz-gyűjtésnek tudományos teret nyújtott. Az erdélyi magyar irodalom és az időszaki sajtó bibliográfiai adatait évenként rendszeresen közli, s a szellemi vesztegzár enyhítésére, amennyire lehetőségek nyíltak, bő könyv- és folyóiratszempléről gondoskodott. Különös figyelmet fordított arra, hogy az Egyesület multjára és folyó jelenére vonatkozó adatok minél nagyobb teljességben kerüljenek közlésre. Tulajdonképpen a mult hagyományait folytatta a magyar-román művelődési kapcsolatok ápolásával. E téren a hiányosságok a politikai légkör feszültségének a következményei.

A munkatársak egy része még a régi Erdélyi Múzeumban is dolgozott. Mellettük azonban már jelentkeznek az új erők, akik tudományos törekvéseikhez az Erdélyi Múzeumban találtak először támogatásra. Az országhatárokon túlról is számosan keresték fel a folyóiratot erdélyi tárgyú dolgozataikkal. Ebben az időszakban az Erdélyi Múzeum munkatársai voltak: Balogh Arthur, Bíró Vencel, Csúry Bálint, Gál Kelemen, György Lajos, Hofbauer László, Juhász Kálmán, Kántor Lajos, Kristóf György, Papp Ferenc, Szabó T. Attila, Tavaszgy Sándor, gr. Teleki Domokos, Bitay Árpád, Eckhardt Sándor, Dömötör Sándor, Rajka László, Széll Kálmán, Bányai János, Szádeczky K. Gyula, Tulogdy János, Ferenczi Miklós, Borbély István, Gianola Albert, Gyálui Farkas, Horváth József, Huszár Lajos, Ráss Károly, Sulyok István, Temesváry János, Bánfi Florio, Józsa János, Nagy Géza, Erdélyi Pál, Balogh Ernő, Koleszár László, Orient Gyula, Oberding Jó-

⁹⁷ 1938. végén a sorszám a 100-at meg is haladta.

zsef György, Varga Béla, Balogh Jolán, Balogh Ödön, gr. Wass Béla, Pártos Ervin, Biró József, Bóros György, Felszeghy Béla, Herepei János, Imre Lajos, Veress Endre, Jancsó Elemér, Kovács Ferenc, Baráth Béla, Györffy István, br. Jósika János, Kelemen Lajos, Valentin Antal, Lakatos István, Pálfi Márton, Sándor István, Veégh Sándor, Venczel József, Gergely Pál, Cser János, Grandpierre Edit, Kozocsa Sándor, László Dezső, Révész Imre, Monoki István, Róth Hugó, Brüll Emánuel, Domokos Pál Péter, Ferenczi Sándor, Gergely Ferenc, Jászay Károly, Szász Ferenc, Kleiner Endre, Gyárfás Elemér.

1874-től 1937-ig megjelent évfolyamokról az alábbi összesítő táblázatot nyújtjuk:

Sorszám	Kötet	Év	Évfolyam	Füzet	Szerkesztő	Lap	Tábla	Közlemény
1	I.	1874	—	9	Finály Henrik	164	—	40
2	II.	1875	—	10	" "	168	—	38
3	III.	1876	—	10	" "	182	—	36
4	IV.	1877	—	10	" "	168	—	42
5	V.	1878	—	10	" "	260	—	30
6	VI.	1879	—	10	" "	312	—	23
7	VII.	1880	—	10	" "	304	—	28
8	VIII.	1881	—	10	" "	312	—	16
9	IX.	1882	—	10	" "	440	—	16
10	I.	1884	—	4	Schilling Lajos	346	—	17
11	II.	1885	—	4	" "	346	—	15
12	III.	1886	—	4	" "	347	—	15
13	IV.	1887	—	4	" "	454	—	19
14	V.	1888	—	6	Hegedüs István	530	—	22
15	VI.	1889	—	6	" "	559	—	27
16	VII.	1890	—	6	" "	580	—	30
17	VIII.	1891	—	6	Szinnyei József	556	—	27
18	IX.	1892	—	9	" "	642	—	88
19	X.	1893	—	10	Szinnyei József és Szádeczky Lajos	602	—	102
20	XI.	1894	—	10	Szádeczky Lajos	694	7	83
21	XII.	1895	—	10	" "	560	1	70
22	XIII.	1896	—	10	" "	510	—	76
23	XIV.	1897	—	10	" "	592	—	94
24	XV.	1898	—	10	" "	616	—	78
25	XVI.	1899	—	10	" "	674	—	90
26	XVII.	1900	—	10	" "	616	—	97
27	XVIII.	1901	—	10	" "	598	1	84
28	XIX.	1902	—	10	" "	516	—	102
29	XX.	1903	—	10	" "	596	—	77
30	XXI.	1904	—	10	" "	600	—	95
31	XXII.	1905	—	10	" "	508	—	91
32	XXIII.	1906	Újévf. I.	5	Erdélyi Pál	446	—	51

Sor- szám	Kötet	Év	Év folyam	Füzet	Szerkesztő	Lap	Tábla	Köz- lemény
33	XXIV.	1907	II.	6	Erdélyi Pál	439	—	40
34	XXV.	1908	III.	6	" "	440	4	41
35	XXVI.	1909	IV.	6	" "	438	4	51
36	XXVII.	1910	V.	6	" "	433	9	48
37	XXVIII.	1911	VI.	6	" "	390	1	50
38	XXIX.	1912	VII.	6	" "	414	—	35
39	XXX.	1913	VIII.	6	" "	452	1	34
40	XXXI.	1914	IX.	6	" "	372	—	44
41	XXXII.	1915	X.	2	" "	232	—	30
42	XXXIII-IV.	1916-17	XI-XII.	1	" "	257	1	26
43	XXXV.	1930	Újévf.I.	4	György Lajos	454	1	138
44	XXXVI.	1931	II.	4	" "	468	—	111
45	XXXVII.	1932	III.	3	" "	452	—	81
46	XXXVIII.	1933	IV.	4	" "	490	5	37
47	XXXIX.	1934	V.	2	" "	396	17	23
48	XL.	1935	VI.	4	" "	404	9	297
49	XLI.	1936	VII.	3	" "	346	11	113
50	XLII.	1937	VIII.	4	" "	400	3	103
1-50 kötet		1374- 1937		352 füzet		22059 lap (1378 és $\frac{3}{4}$ ív)	97 tábla	3021 közle- mény

Dr. György Lajos.

Bábony története és települése.

Az E. M. E. Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában
1938. február 3-án tartott szakelőadás.

(Második, befejező közlemény.)

4.

Az udvarnak tehát nagyságra nem okvetlenül legfeltünőbb, bár az emberi lakás szempontjából legfontosabb építménye a ház.

Bábony népi építkezésének régi formáját az az 5—6 ház mutatja, amelyeknek mindenike még a jobbágy-felszabadulás ideje előtti korból való.⁵⁹ Mindenik boronafából rakott, vályoggal tapasztott, szalmafedeles építmény. Ezek közül a Varga János háza kétosztású, a Balmoş Juoné meg a Moga Nyikolájé három, az Eszes István Dézsié szintén három osztású (22—25. kép). A Varga-féle ház kettős beosztása egy kisebb és egy nagyobb lakrésze tagolja a házat; ilyenre a régebbi bábonyi építkezésben nincs példa (22. kép). Érthető is ez, hiszen a Varga-család a falu jelenleg egyetlen nemes eredetű, de teljesen elszegényedett családja,⁶⁰ az építkezésben némileg bizonyára a paraszt-építkezőktől elütő, külön utakon járt. Egymással teljesen azonos ház-típust őrzött meg a másik két rumén tulajdonos régi háza (23—24. kép). Bár e házfajta háromosztatú, lakás céljaira csak egy helyisége való. A be-
menő a *pitvarba* (*t'indă*) jut be, innen jobbra ajtó nyílik egy szűk, sötét kamarába, balra pedig a lakószobába.⁶¹ Ez az egyik régi bábonyi ház-típus. E házfajnak a későbbi parasztépítkezésben is több példáját látjuk mind a magyar, mind a rumén építkezők között. Nem lehet tehát egyik nép-elem különleges építkezési formájának sem tartanunk. A másik háromosztatú ház-típus az Eszes István Dézsi házán tanulmányozható (25. kép). Ez az előbbtől elütő. Úgy látszik, tulajdonképpen két önálló háznak az egyesítéséből származott úgy, hogy az előbbi ház sötét kamráját szobává (*ház*) bővítették ki. E különálló és külön bejáratú házrész után hátrafelé esik a *pitvarból* és *házból* álló második lakrész.

Nem tekintve az újabb, egészen városi mintára épített vagy kereskedelmi célokat szolgáló részekkel (*koresma*, *bolt*) bővített házakat,

⁵⁹ Eszes István Katona 75 év körüli ember közlése.

⁶⁰ A családnak e faluban élő utolsó férfitagja, Varga János kerekességéből, ennek fia cipészségből tengődik.

⁶¹ Itt is, meg a következőkben is, a rumén népi elnevezéseket csak részben tudom közölni, mert az erről Márton Gyulától készített jegyzetek sajnálatos, de itt nem részletezhető külső okokból nem állanak rendelkezésre.

Bábonyban még két házfajtát találhatunk. Midkettő kétosztású ugyan, de elrendezése és az egyes részek rendeltetése részben mindkettő esetében más és más (59. kép).

Az egyik fajta épület tornácra szolgáló ajtaján előbb a *pitvarba* (B) lépünk be és onnan egy balkézre nyíló oldalajtón jutunk az utca felé eső ünneplő szobába, az *első házba* (A). A másik fajta ház két része viszont egymástól teljesen különálló. Itt az *első ház* (A) az utca felé néz, a hátsó kicsiny, gyengén világított rész, a *kamara* (B) pedig hátra, az udvar felé esik. Amaz az otthonülő családtagok nyári és főként téli tartozkodó helye, emez pedig a mellett, hogy különböző háztartási kellékek (zsír, szalonna, turó, ruha, vászon stb.) raktárhelye, egy belehelyezett heverővel (*ágy*) alvóhelyül szolgál többnyire a gazda és felesége számára. Ez a kamra úgy épül, hogy hozzáveszik e részhez a ház hátsó felére eső tornác-véget is; így a kamrát nagyobbá teszik.

Kizárólag a szegénység házfajtája az egyetlen helységről álló ház (26. kép). Ilyet mindössze néhányat ismerek Bábonyból. Egyikben az öreg Raita Györgyika szalmafedeles boronaházában feltétlenül a régebbi egyosztatú bábonyi ház legtisztább alakja maradt ránk. A többi, két cigány viskó, a szőlőbeli vincellér háza és egy szegény rumén család deszkafedeles házacskája már az újabb építésmód szerint épült.

A legrégebbi típust őrző öt házon egyben a régi bábonyi házak fedél-formáját is tanulmányozhatjuk. Magas fedélszékes, szalmafedeles házak ezek. Kémény nincs rajtuk; a *pitvarban* levő hatalmas *langfogón* át távozó füst a kéménynélküli padlásról a szalmafedelen vajt füstlyukon át talál ki a szabadba. Ilyen szalmafedeles ház van néhány még ezen az öt legrégebbin kívül is Bábonyban. A csűrök fedele is elég gyakran szalmás, bár az újabb építkezés alkalmával elsősorban a csűr szalmafedelét cserélik ki zsindeley-, vagy ma már cserépfedéllel. Egy-egy újraépítkező a csűr kicserélésekor egyenesen a cserépfedélre tért át, de általában a cserépfedél divatját a zsindeley előzte meg. Érdekes, hogy 1900 táján a szalmafedeles házak még többségben voltak Bábonyban, hiszen ekkor a falu 49 háza közül 30 volt ilyen és csak 19 zsindeleyel fedett; cserépes ház e tájt még egy sem volt a faluban (Stat. Közl. Új sorozat I. 412—13). A zsindeley azonban már nemcsak anyagban jelentett szakítást a régivel, hanem a fedélalkat megváltozásával is járt. A zsindeleyel fedett házak fedélszéke jóval alacsonyabb, vagy ha magas, sokkal szélesebb, mint a szalmával fedetteké. Az újabb építkezésben azonban a fedél alakja más tekintetben is változott: valószínűleg városi mintára a ház fedelének utca felé néző homlokzati részét (*házwég*) és a vele szemközt, az udvarra rugó végét nem egymásra dülőnek, hanem függőlegesen állónak készítették; így keletkezett a Jankó Jánostól *vágott fedél*-nek nevezett fedél-fajta (48. kép). A homlokzaton így nyert felületet bedeszkázták, a deszkázatba apró díszeket, építési évszámot, az építetők nevét tartalmazó szövegeket vagy csak kezdőbetűket vágtak bele. Később valószínűleg ugyancsak városi hatásra a homlokzat fedélszerkezetén faragott gerenda-részeket (*árbuc* és *cifraság*) helyeztek el és a gerendácskák bezárta közöket finom, deszkába vágott díszítésekkel töltötték ki (28.

kép). Ezzel egyidejűleg a házfedél homlokzati részén a deszkafelületet meg a párkányokat, a sarkokat kicifrázták és a hegyben összefutó részre díszít, rendszeren tulipánt, keresztet vagy más mintás cifrázatot faragtak (49—54. kép). Az újabban, egy-két évtized óta épített cserépfedeles házak már ehhez a vágott-fedelű és cifrább háztípushoz tartoznak.

A régebbi házakon a háznak az udvarra néző hosszabbik oldala mellett töltés van; ezt a fedéllel borított részt nagyobb ládák, hambárok tartására használják. Az új házak tornáca oldalt deszkázott; oszlopai egyszerűek, cifrátlanak, csak a kötések (*könyök*) árulják el a faragó díszítő szándékát (55. kép).

A ház belsejét ablakok világosítják (58. kép). A régi, szalmafedeles házakon az ablakok nyithatatlan, alig 25—30 cm-es négyzet-ablakok voltak. A fakeretben a 70 év körüli öregek egyöntetű vallomása szerint az üveg helyén *bendő* (r. *bind'eu*) volt;⁶² az üveget csak a múlt század végén kezdték alkalmazni az ablakokon. Az újabb házak ablakai már táblás, kinyitható, illetőleg kivehető ablakok, a legújabb városias házakon meg éppen kétszárnyú ablakok vannak.

5.

Magának a háznak a megépítése itt is a falusi ácsok dolga. Ha valaki házat akar építeni, elmegy az ácshez és megbeszéli vele, hogy mit szeretne építeni. Az ács megmondja, hogy milyen fa-anyagra van szükség. Azután megalkusznak egészben, az egész épületre.⁶³

Első dolog, hogy kiássák az alapot, mert újabban már kőalapra építkeznek. Mivel a faluban nincs kőbánya, követ a közeli Farnosról hoznak. A szegényebbje a Nagymart gyenge, mállós homokkővből ont magának követ. A követ aztán *odasorjazzák* végig alapnak. Arra rakják a talpokat.⁶⁴ Lefektetik a három *hosszú talpat* (*talpa ce lungă*)

⁶² Természetesen ez régebben egészen általános volt; a *bendő* (hólyag) helyett alkalmaztak lantornát is. „Egy régi szalmafedél alatt lévő fa ház... világosodik *lantornás* két ablakkal” — olvasom egy 1773-i szilárgysomlyói összeírásban (E. M. Gr. Bánffy I. Nemz. Szilárgysomlyói csomó).

⁶³ A házépítésre vonatkozó felvilágosításokat Eszes Márton a Mártoné, 51 éves ácsmester és református kurátor adta.

⁶⁴ Régen csak a földre tett fatalpakra építettek. A régi szalmás házak ma is ilyenek. Az ilyen ház valósággal mozgatható volt. A bábonyi református egyházközség tagjainak egy 1789. március 13-án gr. Wass Sámuelhez és feleségéhez, gr. Bethlen Rózáliához intézett kérésében szó van egy ilyen ház elvontatási kísérletéről. „... Az veszedelmes időben... ami kevesen megmaradtanak életben (t. i. a falusiak közül), hazajöttek, azok közül az egyik a cinteremben csinált magának házat... Minekutána... a magyarság anynyira szaporodott volna, ... azon cinteremben akartanak templomat építeni... de akkor... az ottan lévő házat sajnálván elhányni, akarták onnan egészen a Patakon túl a templom és cinterem helyéről elvontatni ökrökkel az maga fundusára (t. i. a jobbágnak), de osztán mind a láncok, mind pedig a ház talpjainak összekapcsolatásai megbomlodozván, úgy maradt ott azon a helyen” (Az idézett kérés a váralmási anyaegyházközség levéltárának bábonyi csomójában van.).

és a 3—4 rövid talpat (*talpa ce scurtă*), összerójják és egymásba eresztik. A hosszutalpra állítják fel a láffákat (*brâncari*) azaz a tornác oszlopperendáit. Ezeket símára faragják és néha felső részüket szépen faragott könyökkel erősítik a láffagerendához. A másik két hosszú talpra állítják fel a sasfákat (*șoși*); ezek közül a sarkokon levőket saroksasfáknak,⁶⁵ az ablaknál levőt ablaksasnak (*șoș d'e fereastră*)⁶⁶ nevezik (58. kép). A sasok között állanak a ferdén alkalmazott görbesasok (*șoși strâmbi*). Ezekre a sasfákra teszik rá a két rövid koszorugerendát (*cunună scurtă*) és a hosszú koszorugerendát (*cunună lungă*). A sasok és görbesasok közeit rakófával töltik ki (58. kép). Ezzel a ház alaprészenek faváza meg is van. Most következik a fedélszerkezet építése. A koszorugerendákra és a láffagerendára keresztbe kb. 1—1 méter távolságra fójógerendákat (*grinzele*), ezekre pedig hosszába stablon deszkákat (*scânduri de șablon*) helyeznek. Magát a fedélszerkezetet a háromszögben egymásba rótt szarufák (*carn'e*), a szarvazat (*carn'it*) és a kokasülő (*scleme*) alkotja. Erre a vázra szélkötéseket és lécezést (*leputuri*) alkalmaznak (56—58. kép).

E fedélszerkezet-leírás az újabb zszindely- vagy cserépfedelű házak fedélszerkezetét szemlélteti. A szalmafedeles házak fedélszerkezete ettől némiképpen eltér. Az ilyen házak esetében a stablondeszka helyére egy hosszú gerenda, a szarufagerenda, szarufatartó, vagy régies nevén geresztartó (*streșinari*) került.⁶⁷ Erre tették azokat a hegyezett karókat, a *pricseket*, amelyek a fedél szalma-anyagát tartották. A szalmát szükséges volt minél tömötyjebben rakni.

Mikor a favázat elkészítették és a fedés is halad, következik a tapasztás. Ezt rendszeren cigányok végzik. A sárga, szívájkos agyagot fölásztatják, ezt többször átvágják (= összevágják) kapával, jól megtapossák, szalmát, illetőleg pelyvát hintenek rá és azt is beletapossák. Ha kész vannak, saroggával odahordják a fal mellé. A rakófákra és a sasokra vékony, kettéhasított mogyorófa-vesszőket szegeznek és az agyagot rátapasztják a fa-falra. Mikor ez a tapasztás megszárad, finomabb tapasztani való agyagot hoz a gazda, ezt pelyvával és trágyával finomra meggyúrva, lesikárózza a falat. Ebben a dologban a felesége is segít neki. A meszelés az asszony dolga. E faluban fehérre meszelik a házakat.

A ház belsejét úgy készítik el, hogy a szoba föggjét telehordják szívájkos agyaggal vagy földdel, ezt jól megdöngölik a döngölőfával. Mikor ez kiszárad, meghasadozik, az asszonynak ezt is be kell sikárolni. A lesikárolt földre azután finom homokot szórnak.⁶⁸

⁶⁵ A saroksasfák természetesen háromvésetűek.

⁶⁶ Az ablak részei: az ablakszemöldök (*fruntur d'e fereastră*) és az ablak ajja; az ablak deszkakeretét *ablak tok*-nak, az ajtóét *ajtótok*-nak nevezik.

⁶⁷ Az ez alatt levő részt, ahol a csepegő van, *gerezdnek* (*streșină*) nevezik.

⁶⁸ A homokszórás azután is időnként megismétlendő művelet marad; „nagytakarításkor“ ezt mindig megteszik az asszonyok.

Nemcsak a külső változott. Régebben lassan, ma már egyre rohamosabban változik a ház belső képe is. Hogy milyen lehetett a régi bábonyi ház belseje, arra nézve a meglévő régebbi típusú házak nyújtanak felvilágosítást. A Balmoş Iuon és a Moga Nyikuláj egy típusú (háromosztatú) házának egyetlen udvarra szolgáló ajtaján a *pitvarba* (*t'indă*), ebből jobbra egy kis ajtón át az egyetlen lakóhelyiségbe lépünk be (32. és 60. kép).

A *fődes* pitvarban semmi butordarab nincs. Csak az elsőház kemencéjének hatalmas búbja folytatódik a falon átjőve itt is; a szobából a kemence kürtője is ide ontja a hatalmas, négyszögletes alapú, felfelé keskenyedő szikrafogóba (*langfogó*) a füstöt, hogy aztán annak szélein kitérülve a kéménytelen padlásra, onnan pedig a füstlyukakon át a szabadba érjen ki.⁶⁹ A szoba berendezésében a legtöbb helyet foglalja el a vörösre festett *parasztkályhák*-ból (= égetett máztalan csempékből) vagy zöld mázas *kályhák*ból rakott kemence (29, 30. kép). Ilyen hatalmas alkotmány még a falu több magyar és rumén házában látható. Az újabb kályhák zöld mázos csempéből, kissé karsúbb kivitelben készülnek, de még őrzik ezt a régebbi összetett formát (31. kép). Csak a legújabban rakott külön *fűttők* térnek el jócskán ezektől a régebbi együttes fűttő-kemence alaktól.

Megjegyzem, hogy a tűzhely-típusok között kétségtelenül az a legrégebbi, amelyet Eszes István Dézsi házának (25. kép) pitvarában láttam. Ez a pitvar falának közepe tájára, az első házba nyíló ajtó mellé a falhoz épített agyag-emelvényre rakott szabad tűzhely volt; felette hatalmas *langfogó* szolgált a füst olyanszerű kivezetésére, mint azt már előbb is megjegyeztem. Künn a nyári konyhában a bábonyiak még ma is tulajdonképpen szabad tűzhelyen főznek, bár a tűzhely toldalékánál ott áll a sütőkemence búbja és oldalt az üstforraló katlan is (19. kép). A belső tűzhelyek kemence-részének hatalmas szája előtt égő tűznél főznek benn is, de a füstöt a kemence, illetőleg a fűttő kürtője viszi ki (29—30. kép). A régi kismemesi házak egyik érdekes fűttő-fajtáját őrizte meg a Varga János régi házában levő tűzhely; ez a fűttő-faj, melyet a faluban csak itt találtam meg, fejlett és aránylag bonyolult szerkezetével elárulja kívülről való származását (33. kép). Szerkezetben némiképp rokon ezzel az újabb különálló és *fűttő* néven ismert tűzhely (34. kép). Ezek közül egynémelyik felső részének zöldmázos kályhacsempéin látható évszám elárulja, hogy e kályha-típus első példányai itt csak a XIX. század végén épültek (39. kép).

Mint már előbb is mondtam, a legrégebbi fajta fűttő-kemence tűzhelyek felső építményét, füstjáratát síma parasztkályhából rakták ki, az egyes csempe-táblák közepét barnás-vörös festékekkel, a széleit pedig fehér vagy kékes mészfestékekkel színezték, úgy hogy e kályhák egyszerűségük mellett is hatalmas méretükkel, éles színfoltjaikkal különös

⁶⁹ Egyetlen háromosztatú házban figyeltem meg azt, hogy a belépőt mindjárt a pitvarban hatalmas sütőkemence fogadja.

művésziességet kölcsönöztek a szoba e sarkának. De néha a máztalan csempéken is voltak díszek. Legalább is egyik bábonyi padláson talált égetett, máztalan kályhacsempe erről tanuskodik. E csempén levő dísz egyik jelegzetes eleme, a legyezőszerű, *gyertyás*⁷⁰ minta a kalotaszegi varrottasokon is előfordult (37. kép).⁷¹ A ma látható mintás kályhacsempék mind zöld mázosak. Az évszamosokon mult századi számjegyeket (1882, 1895) találtam, bár kétségtelenül régebbi minták felhasználásával készültek (35—39. kép). Egyrésztük a tőszomszédos Váralmás ma is virágzó kályhásságának terméke, de egyes darabok származhatnak a szintén közeli Bánffyhunadról is. Ugyanis ez a városka a bábonyiak bevásárlási és „divatközpontja“; egyébként is a Bánffyhunadról ismert csempék között felfedezhetjük a bábonyi kályhacsempék sok díszítő-elemét. Csak azokról állapíthatjuk meg a kétségtelen váralmási eredetet, amelyeknek készítőjéről a ma is élő kályhaépítetők a csempéken levő kezdőbetűk alapján tájékoztatni tudnak. Így ismerjük egy váralmási kályhamester, *Kovács Alajos* nevét (39. kép). Az újabb csempék a régiekkel szemben a formák lendületében és a kivitel módjában is hanyatlást mutatnak. Ez részben a gondatlanabb kidolgozással, tehát hanyagsággal, részben pedig a régi nyomó-minták kopásával, esetleg a felhasznált agyag-anyag silányságával magyarázható.

A tűzhely az *első háznak* (szoba) csak egyik sarkát foglalja el. A régebbi bábonyi házak egyetlen butorozott szobájának elrendezésében határozott rend uralkodik. Ugyanazon az oldalon, ahol a tűzhely áll, a szoba másik sarkában áll a teljesen egyszerű, gyalulatlan faoszlopcskákból és deszkából készített *ágy (pat)*. Az ágy és a tűzhely közötti üres helyet pad vagy egy kétlábú, lábatlan felével a *tűszej főgyére* támasztott padocska, a *pučik*, a rumén házakban esetleg kisebb láda (*lăd'icioară mică*) tölti ki. Az ágy előtt 1—2 *szék (scaun)*, esetleg e mellett *bölcső (belcei)* áll (60—61. kép).

A szobának az utca felőli oldalán, csaknem az ágynál kezdődik az L alakban megtört *padláda (podlădă, lad'ifă)*; ez a szemközti sarkot tölti ki. Sarok-részén a rumén házakban gyakran magasra felrakott összefogdosott fehérnemű-rakás van. E padláda előtt áll az asztal. A szoba másik ajtó megetti sarkában egy másik fekvő hely van, a kettő (t. i. az asztal és az ágy) között pedig egy különböző dolgokat magába foglaló láda; ez régebben vagy festetlen, a havason faragott, vagy virágozott, tulipántos láda volt, újabban barnára tarkán, pettyezetve, vagy csíkosra festett városi holmi. Egy magyar házban, az öreg Eszes István Katona egyetlen szobából áló lakásrészében megtaláltam még az asztal és a padláda sarka feletti részen derékszögben futó fafogast; a régi divat maradványaképpen néhány töredezett, virágos kancsó

⁷⁰ Asztalos Jánosné Kún Ilonától (Magyarfenes) hallottam a minta ilyen nevét.

⁷¹ Vö. Malonyai: *i. m.* I. 67. — Palotai Gertrud: *Török hagyatéka a kalotaszegi himzésben*. Bpest. 1937. 5. — Palotai szerint e minta török eredetű. — Még előbb hasonló mintát közölt Kelemen Lajos a sövényfalvi ref. egyháznak egyik XVII. századi keleti varrottasáról. Erdély Népei (Az „Erdély“ népr. mell.) IV (1901). 14.

is volt még rajta.⁷² Régebben, mint Kalotaszeg más részein még ma is látható, virágos kancsók színes sora díszítette a bábonyi házak egyszerű fehérre meszelt falait. A kancsódísz alkalmazásának divatja ma már teljesen eltűnt. Most a falat a szegényebb házakban telerakják főként cserép, de néha *porcolán-tányérok*kal. A porcolán-tányérok jelenléte és száma a gazdagság fokát jelenti. Ugyanez a vélekedés a faluban a mestergerendába vert szegekre aggatott *porcolán csupokról* is.⁷³ A falon ezeken kívül a tűzhely közelében rendszeren *tálos (alamári)* is van, az ágy felett pedig *rudravaló* [= rudon függő, kb. félméter széles fekete-fehér vagy piros-fehér csíkos szőttés (*rudari*)]. Erre azonban már csak a rumén házakban akadtam (32. kép).

Az újabb házakban a szobának ez a régi rendje megbomlott. Egyes magyar házakban az ágy áthelyeződött az ajtó mögé és magas kék-fehér, piros-fehér, fekete-fehér csíkozású szőttés párnavégekkel díszített vetett ággyá nőtt. Az ágy magasságát legtöbbször a magasan levő oldaldeszákra alkalmazott polcokkal növelik, és az ágy első felét házi-szöttés vászonból, horgolással, vagy vagdalásos, régebben írásos varással⁷⁴ díszített lepedővel takarják le (41. kép). Az ágy tetejére a hosszanti tengelyre merőlegesen 3—4 sor párnát tesznek; e párnák egyik végén, a csúpján vagy szőtt, vagy újabban horgolt díszítés van. A szöttés mindig kék-fehér, piros-fehér, vagy fekete-fehér, a horgolás pedig tiszta fehér színű. A párnák és az alájuk tett gyapju-pokrócok számából a házigazda anyagi helyzetére nézve biztos következtetéseket vonhatunk le. A jobb módú házakban ma már városias *kredenc* (pohárszék) foglalja el az ágy előbbi helyét, valószínűleg azért kellett az ágyat a ajtó mellé tenni. Az itt-ott látható varrógép helye nem meghatározott.

A butorzat ma már az átalakuló, városiasadó falusi világ hajlamainak megfelelőleg újabban a kispolgári városi elem ízlés-világának lefelé szálló roncsaiból tevődik össze. Csak nagy ritkán látni egy-egy háznál az újabban barnára vagy tarkásra festett butorok helyett egy-egy régi virágos vagy festetlen széket, fehérre surolt ócska padládát vagy rozogán is nemesformájú, ütött-kopott asztalt az egykori, véglegesen eltűnt paraszt-butorosság idejéből (43—45. kép). Érdekes, hogy e darabok sokszor a fafaragások egyszerű díszítéseinek kétségtelenül népies-barokk elemek fedezhetők fel. Talán a XVIII. század közepén (1752—1753) itten dolgozó Kövendi Asztalos Márton és legényei, Ridéli Márton meg Rákosi György, mindannyian kolozsvári mesterek munkálkodásának utolsó hatás-rezdzülése kanyargózik e butorokon éppen

⁷² Néhány éve adták el a többit népművészeti termékeket gyűjtő kereskedőknek. Az utolsó tört kancsók közül egyet a magam, négyet pedig az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi gyűjteménye számára szereztem meg.

⁷³ Az egyik rumén ház (a Moga Nyikulájé) falán a következő tárgyakat figyeltem meg: 31 drb. agyagtányér, 26 drb. porcelántányér, 3 katonamemlék fényképpel, 1 tükör, 1 óra (ingás) és 3 drb. porcelánésze. — Egyik magyar nagygazdánál (Észes Laci Jankó) csak a porcelán tárgyverek százon fejjel voltak és a csészék száma is 50 körül járt.

⁷⁴ Ma már csak egy almási származású asszony házában láttam egy darabot.

úgy, mint a református templom szószerének, karzatának és úrasztalának barokk vonalaiban (46. kép).⁷⁵

Nagyon keveset mondhatunk a ház többi helységének butorzatáról. A háromosztatú házakban a kamara egyszerűen lomtár is; ide mindent beraknak. Elmaradhatatlan butordarabja a kisebb vagy nagyobb *szuszik* (r. *ladä*, a nagyobb: *lädoi*). Ebben szőttest, ruhaneműt, lisztet stb. tartanak. A kétosztatú magyar ház különálló kamrája, a mellett, hogy még változatosabb tartalmú raktárhelyiség, az egyik sarkában meghúzódó fekvőhely a gazda és felesége együttes hálólhelyeül szolgál a hidegebb időszakban. Egyébként a gazda esetleg vejeével a *csür hijján* (szénapadlás), a fehérség a gyermekekkel a tornácra vetett ágyon vagy a csür színjében hál.

7.

Az emberi élet utolsó állomása, a testnek végső települő helye itt is a temető. Bábonyan két felekezet s ennek megfelelőleg két temető hely van. Az egyik a görög katolikus, a másik a református temető. Mindkettő egymás mellett van: alig észrevehető félméteres talajmélyedés választja el őket egymástól. Ami mégis bizonyos jellegzetes elkülönítő színt ad a református temetőnek, az a már messziről látható sajátság, hogy a református temető fával gazdagon beültetett, míg a görög katolikus temetőben csak itt-ott magányoskodik egy-egy nevendék szilvafa; ez is a temetőnek abban a részében, ahol csak régi, bedőlt sírok és elkorhadt, lehullott keresztfájú keresztetek vannak (65. kép). A temetőre használt részben nincs élőfa. Közelebb kerülve, természetesen más, elütő sajátság is feltűnik a két temető között. A görög katolikus sírdombjainak fejénél *kereszt* (*cruce*) áll, a református temetőt viszont faragott, egyenes oszlopocskákból álló *fütülvaló fák* (kopjafák) díszítik (63–68. kép). A görög katolikus kereszt leggyakrabban egyszerű keresztberótt gerendácskákból készül, minden dísz nélkül, legfeljebb a meghalt neve, életkora és halálozási éve van kezdetleges betűkkel a fejfára vésvé. Sokszor a keresztet háromszög alakban reászegezett deszkalapokkal védik az eső ellen. Az újabb kereszteten már némi díszítőhajlam is megnyilvánul. A feliratok egyszerűek, szűkszavúak. A leghosszabb feliratot itt idézem: *Aci, să odic / Josivu, Raita / curator, și / cantor nă / scut la anu / 1876, răp. / ân (!) / Domnu / 1928 luna / II. 26.* — A legtöbb felirat azonban még kevesebb adatot tartalmaz a halott életére vonatkozólag. Egy keresztfán pl. ez a felirat áll: *Aci să odi / gneș / te (!) ser / vitori / u lui D / umnez / eu Nicu / lae / munte / an r. p. in 1916.*⁷⁶ E felirat fölő a függőleges kereszt-részre kettős keresztet faragtak.⁷⁷

⁷⁵ Vö. Szabó T. Attila: *A bábonyi népi építkezés néhány emléke*. Erdély XXXV (1938), 19–22.

⁷⁶ Ez a legáltalánosabb szöveg.

⁷⁷ A rumén temetőben mintegy 80 ép és 40–50 olyan kereszt van, amelynek a keresztfája hiányzik és így felirata elpusztult, három egyszerű sírkő található benne.

Mind a fütül való fák formáját, mind a feliratok sokféleségét tekintve, sokkal változatosabb a református temető. E temetőnek 1935 őszén megszámlált 59 fejfája és 6 sírköve közül formára nézve egyik se volt a másik szakasztott mása. Néprajzi szempontból természetesen főként a fütül való fák érdekesek, a sírkövek itten semmit sem nyujtanak; különben is nem itt készülnek, hisz itt nincs kő és így kőfaragó sincs. A fejfákon két részt különböztetünk meg: maga az *oszlop-rész* és a többé-kevésbé cifrára faragott *fejfa-fő*. A fejfa tölgy-, vagy cserfából készült oszlop-részére vésik fel a feliratot; a fejfa-fő rendszeren az ú. n. ereszes sírkövek mintájára ereszes faragású. A fejfafő egyszerű díszítésű, sohasem olyan sokszorosan tagolt, felfele vékonyodó tulipánszerű kehelydíszben végződő faragású, mint a többi kalotaszegi falvak fejfái.⁷⁸ Az egyszerűbb, régebbi típusú fejfák mellett, a régies temetkezés érdekes tárgyi emlékeit is feltaláljuk a temetőben. Mikor 1936 nyarán a temetőben jártam, az egyik fejfán egyenes lécre rászegzett trapéz alakú léccerteremtényt láttam, egy másik fejfán pedig egy F alakú léccerteren két kifeszített, de az időtől megviselt kendőt és néhány elfakult szalagoeskát lengetett a szél. Kérdezősködésemre elmondták, hogy a léccerteret *zászlónak* vagy *lobogónak* nevezik, a temetéskor viszik ki és szegzik a kopjafára (67—68. kép). Csak legényt, leányt és gyermeket illet meg ez a szokás. A *rúd* vagy *háromágú* (keret) formájára színes *delin-kendőt*, az elejére *szőr-kendőt* tesznek; a gyermekeknek csak egy kendő jár, a felnőtteknek több. A kendőt színes szalagoeskákkal díszítik; újabban virág-, illetőleg örökzöld koszorút is tesznek a kopjafára.⁷⁹

1937 őszén újra megvizsgáltam a temetőt.⁸⁰ Az előbbi évi zászlós temetkezésnek már csak a keret anyaga maradt meg, de egy frissen hantolt sír végén ott láttam a *fütül való fát* a lobogóval. A fejfára akasztott őszirózsa-koszorút fejjül vörös szalag kötötte át. A zászlórúd első, a felirat felé eső felén piros *fődü* (alapú) zöld-fehér virágos *szőr-kendő*, hátul fehér alapú fekete mintás kendő feszült, rajta fehér, kék, piros és zöld szalagdíszek, csokrocskák voltak. Az egyszerű vonalú fejfáról a következő feliratot olvastam el: 1937. IT NYUG / SZIK / BOD / IZS ILUS / ÉLT ÖT / HETET / ISTEN OR / SZÁGÁN / AK POLGÁ / RA.

Odébb két egymáshoz símuló fejfa, egy alacsonyabbacska meg egy magasabb, szintén két csecsemő-korban meghalt gyermek korai halálát

⁷⁸ L. Jankó: *i. m.* VI. tábla 3—6 sz. fejfáit. Az itteniek a 2. számú típusához tartoznak. L. még Malonyai: *i. m.* 255 kk.

⁷⁹ Ha nagylány (eladó lány) hal meg, akkor bojtját és pántlikáit mind ráteszik a zászlóra.

⁸⁰ A zászlós temetkezés emlékét megtaláltam Magyarlápason (Szolnok-doboka m.), Domokoson (u. o.) a magyarságnál: A szomszédos Váralmás román temetőjében és a Kolozs megyei Mikes ugyancsak román temetőjében láttam a zászlós temetkezés tárgyi emlékeit. Debreceni László szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a temetkezés nyomai Magyargyerőmonostor, Váralmás és Zsobok református temetőjében is megfigyelhetők. — L. még *A kopjás temetkezés késői emlékei* című cikket (Pásztortűz XXIV. 1938. 529—32.).

és a falu egyik ijesztő népegészségügyi sajtóságot, a csecsemő halandóságot hirdette. A két fejfáról a következő feliratot betűztem ki: 1935 / IT NYUG / SZIK / BÉKÉBEN / KUDOR GYÖRGY ISTEN / OSZA / GÁNAK / POLGÁRA / ÉLT 8 / HETET. // — 1934. / ITT NYUG / SZIK BÉ / KÉBEN / KUDOR / KATA ÉLT / 2 NAPOT / BEKE PORA / IN. //

E két felirat szövege csaknem minden bábonyi kopjafán ilyen alakban fordul elő; csak a név és a személyi adatok változnak. Még egy lévőta fiának fejfáján is ilyen feliratot olvastam: NAGY JÁ / NOS DÉZSI / SZÜLETETT / 1889-BEN / JUL 12 ÉN / MEGHOLT / 1894 DEC. / 3AN LE / VITA TANI / TO FIA / ISTEN OR / SZÁGÁNAK / POLGÁRA.

A hosszabb szövegek ritkák. Ez természetes is, hiszen a keskeny kopjafa írásra felhasználható felülete is már bizonyos határt szab a szöveg terjedelmének. Hosszabb szövegek csak a kő-síremlékeken fordulnak elő. Ezeket az ide kb. 12 km-re levő, kőfaragóiról híres Zsobokról szállítják. Egyik ilyen kővön a következő felirat áll: ITT MUTATYA AZ / EN KÖVEM AM- / RUZS MÁRTON / VOLT A NEVEM / 1847-BE ZOBK (! Zsobok) KÖSÉGBE SZÜLE- / TEM GERGEY (!) / ERZSOK VOLT HIT- / VESEM KIVEL 13 / ÉVET SZÉPEN ÉL- / TEM 1920-BA BÁ- / BONY KÖSÉGBE / JUTOTAM A BÁBO / NYI TEMETŐBE / LET UTAMNAK / A VÉGE OTT TALÁL- / TAM MEG A HE- / JEM HOGY HOVÁ / HAJTSCAM (!) LE A / FEJEM JÖVEL JÖVE- / L EN KRISZTUSOM / NE HAGY UTOLSO / ORÁMON ÉLT 78 / ÉVET MEGHALT 1923 BA OKTOBER 10 KEN. / — A két mezőre osztott kő jobb oldalán az előbbi feleségének a sírfelirata csak amannak változata.⁸¹ Néha azonban a sírköveken is tovább él a kopjafák szöveg-egyszerűségének hagyománya. Például ezen az alábbi furcsa szövegű sírkövön: 1928 DECEM. 27. IT NYUGSZIK BÉKÉBEN ESZES LÁSZLÓ ÉLT 24 ÉVET ISTEN ORSZÁGÁNAK POLGÁRA / EDES ANYJA DEBRECENI ERZSÉBET ÉLT 36 ÉVET ÉS BÁTÝJA ESZES FERENC, 8 NAPOT LEGYETEK AZ URBAN BOLDOGOK.

Ez utóbbi felirat már egy olyan családnevet is magában rejt, amelynek férfitagjai e faluból kihaltak, t. i. a *Debreceni* család nevét. A többi síremlékeken is találkozunk olyan nevekkkel, amelyeknek ma már nincsenek viselői a faluban. A legtöbb név tulajdonosa csak beköltözött lévőta-tanító vagy kisbirtokos nevét tartotta fenn. Egyik sírkövön azonban találkozunk olyan névvel is, amely egy férfiágon már kihalt család nevét őrizte meg. Ez a *Sáfár* család.⁸² A két egykor virágzó család emlékét nemsokára már csak a két porladozó sírkő tartja fenn.

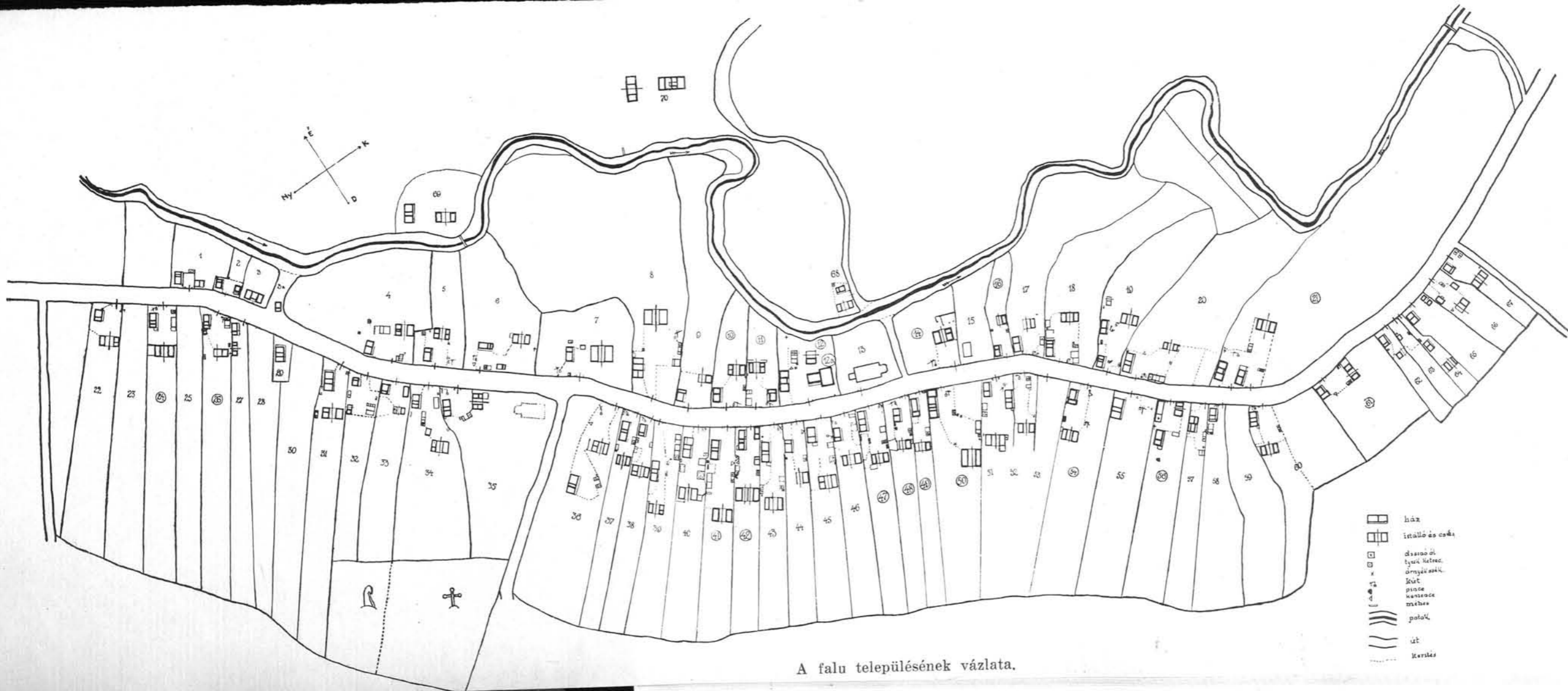
* * *

⁸¹ Legfeljebb az utolsó sorokban az *utolsó* szó *utorsó* alakváltozata érdemel figyelmet, mint kalotaszegi népnyelvi sajtóság.

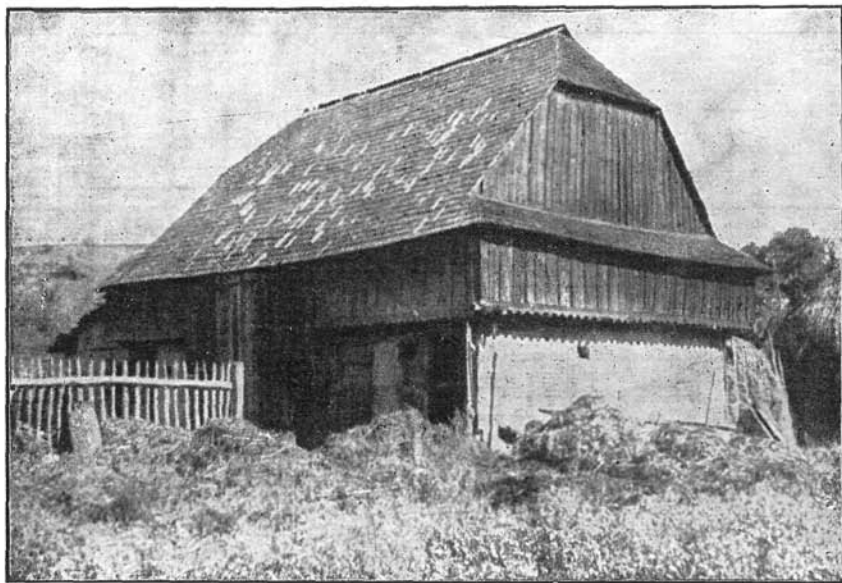
⁸² Egyetlen nőtagja Ilona él, mint Eszes Kis János özvegye. Az előbb említett Debreceni családból is csak egyetlen öregebbrendű asszony él mint Eszes István Dézsi felesége a faluban.

Bábony történetének és településének vizsgálata nem egy vonatkozásban pontosabbá teszi azokat az ismereteket, amelyekkel egyik legérdekesebb néprajzi területünkről, Kalotaszegről rendelkezünk. Érdekes volt e falunak, mint vegyes lakosságú településnek vizsgálata. E vizsgálat során kiderült, hogy a magyarság a telekelrendezésben sokkal inkább őrzi azt a hagyományos formát, amelyet jellegzetesen erdélyinek ismerünk, míg a ruménség inkább hajlik a szétszórtabb, e telepedés-formától többé-kevésbé eltérő elrendezés felé. Magában az építkezésben nem tudunk semmi jellegzetesen magyar, sem háztípusra rámutatni. Valószínűleg úgy állott régebben is a helyzet, mint ma, hogy a faluban levő ácsok bármely nemzetiséghez tartoztak is, kölesönösen ellátták a falu mindkét nemzetiségéhez tartozó lakosainak építkezési szükségleteit. Így történik ez ma is. Az újabb vágott-fedelű házak divatja kívülről jött. Talán a középlaki magyar ácsok kezdték e házakat először építeni, mint ahogy ők építették elsőízben az egészen újfajta *árbuc*-os, cifrázott homlokzatú házak legszebb példányait is (28. kép). Az építkezés fejlődésében nincs megállás és ha a hagyományos formák további fejlődése szempontjából ma hanyatlónak kell jellemeznünk Bábony építkezési viszonyait, a tágasabb házak, a nagyobb ablakos szobák valami reményt ébresztenek, hogy a hagyományos építkezési móddal való szakítás, az építkezés elvárosiasodása kárpótlásképpen talán e faluban egészségesebb és emberibb lakásvizonyokat teremt.

Dr. Szabó T. Attila.

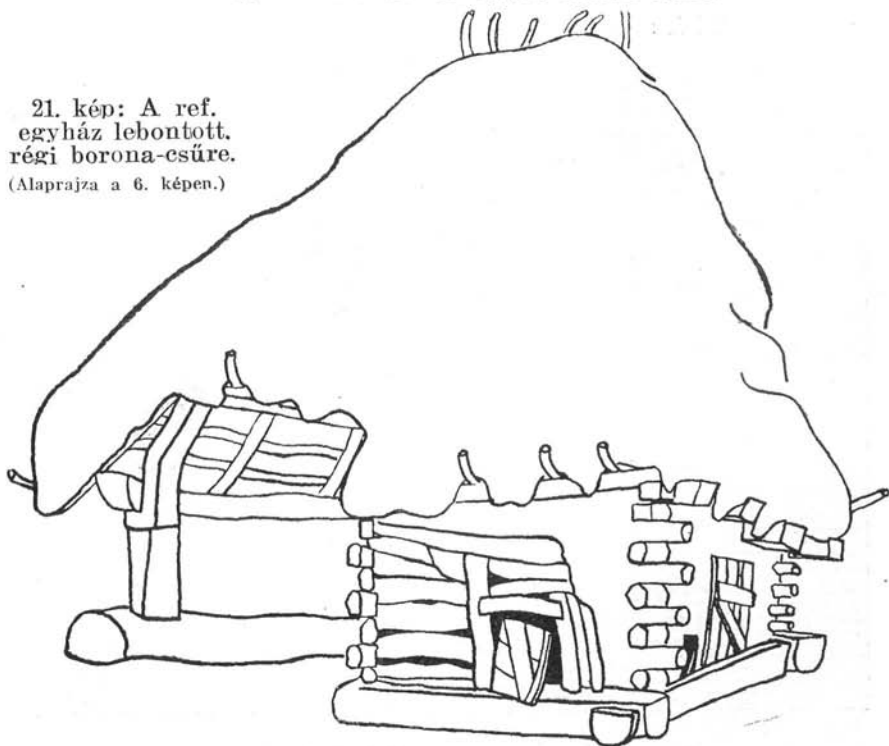

A falu településének vázlatja.

20. kép: Bódizs István vágott fedelű csüre.

21. kép: A ref.
egyház lebontott.
régí borona-csüre.
(Alaprajza a 6. képen.)

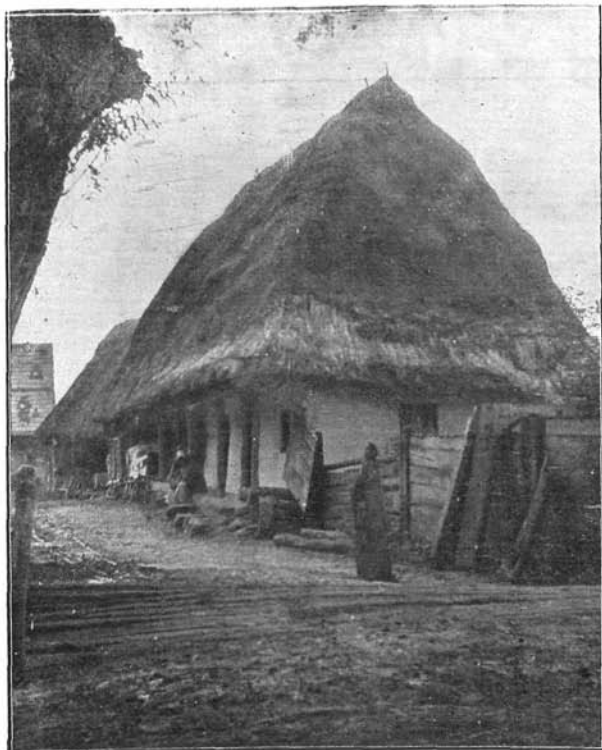
22. kép: Varga János régi szalmafedeles háza.

23. kép: Balmoş Juon régi típusu háza.

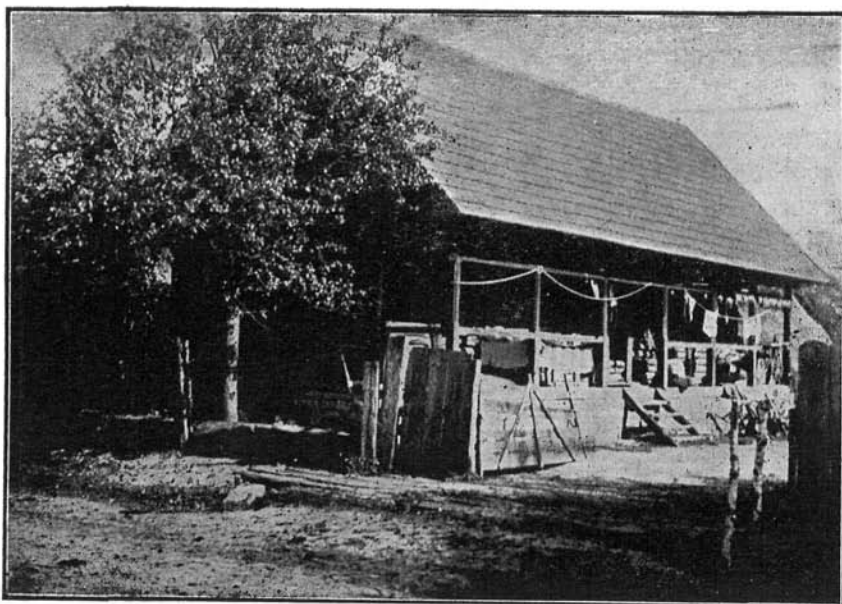
24. kép: Moga Nicolae „több mint 100 éves“ háza.

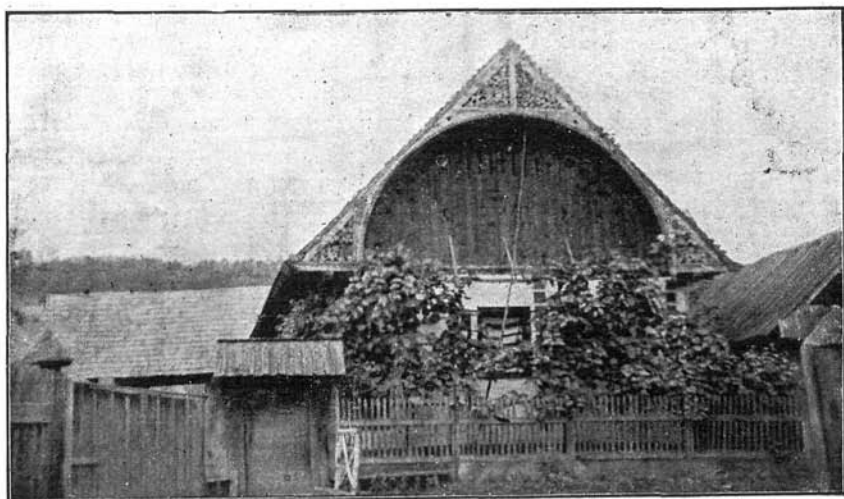
25. kép: Eszes István Dézsi régi szalmafedeles háza.

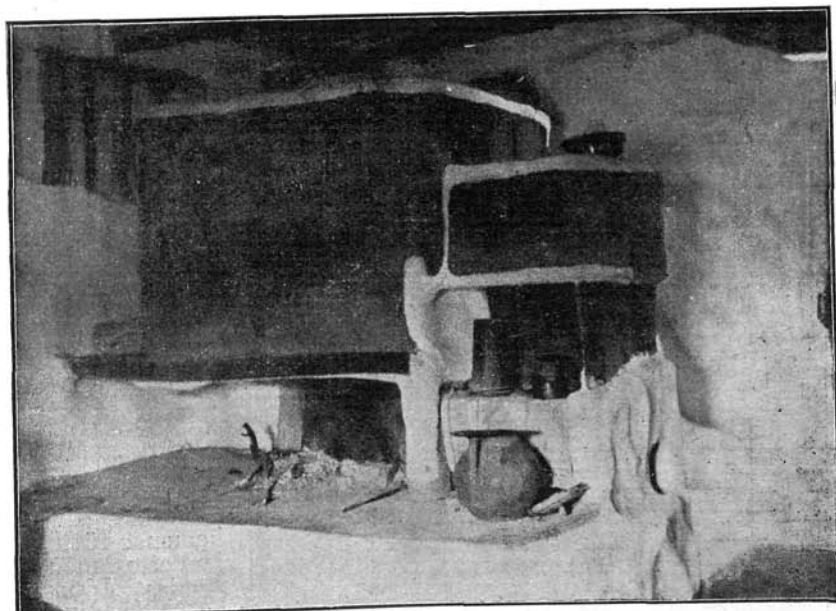
26. kép: Filip Tódor egyosztatú háza és félig nyílt tűzhelye.
A háttérben a szomszéd telek szalmafedeles csűrje.

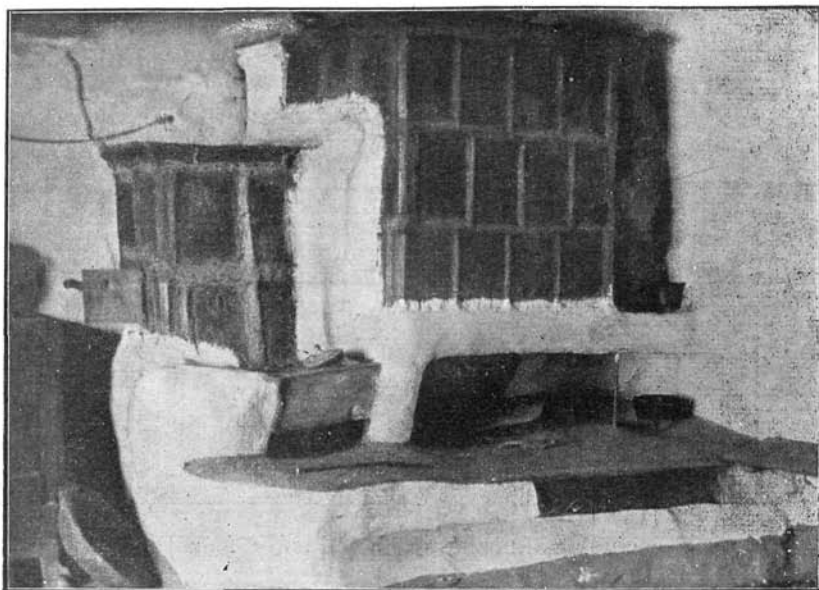
27. kép: Raita Nicolae újabb, épülőfélben levő háza.

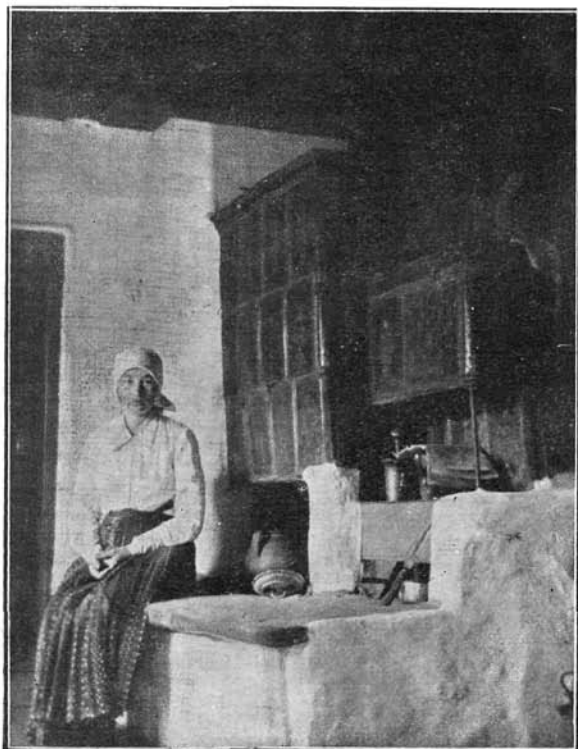
28. kép: Eszes Kiss Jánosné újabb stílusú, cifrázott elejű háza.

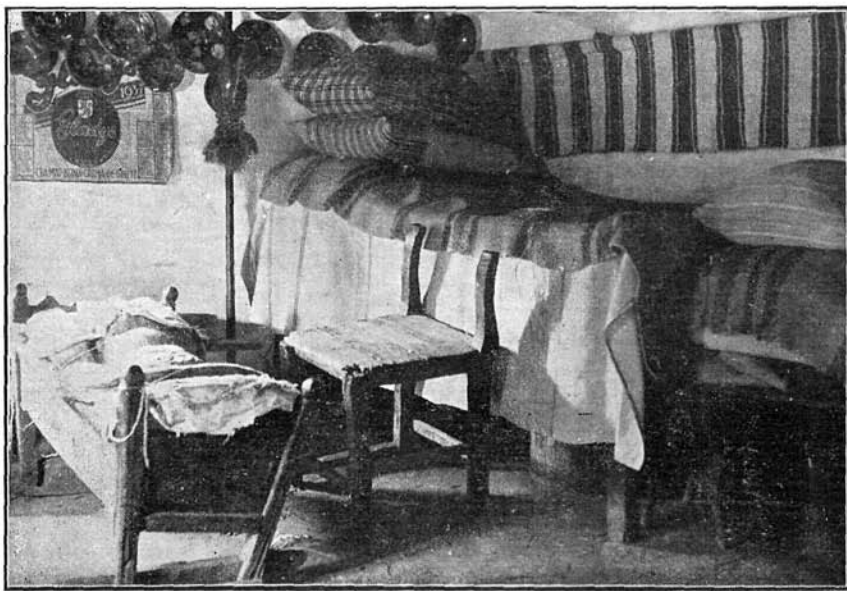
29. kép: »Cuptor« és »fit'eu« Moga Nicolae házában.
A csempék mázatlan vörösre és kékesfehérre festett anyagból.

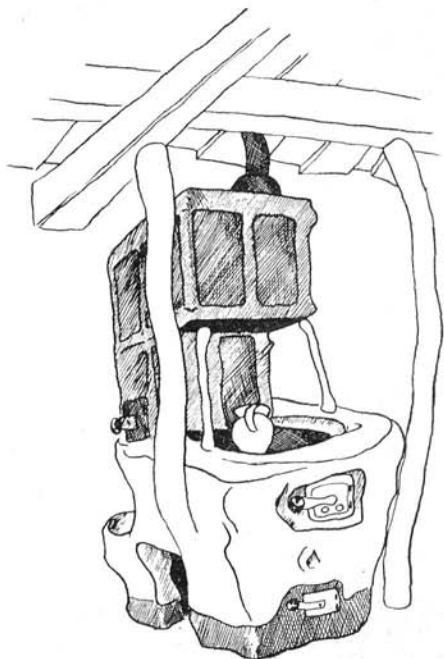
30. kép: »Kemen-
ce« és »füttő«
Eszes Jankó há-
zában. A csem-
pék zöldmázos,
mintás anyagból.

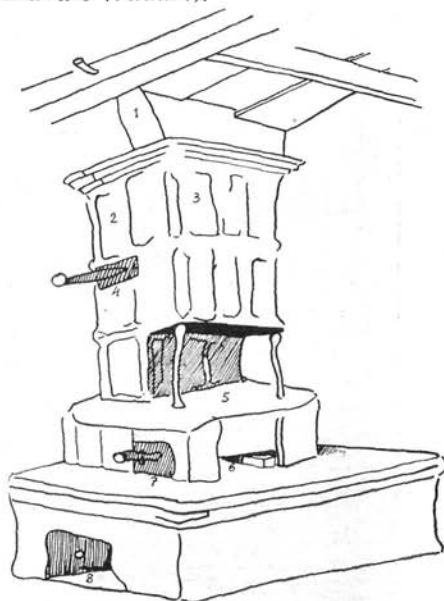
31. kép: Bódizs
Istvánné újabb
kemenca-füttője.
Mellette menye,
Bódizs Jánosné
Eszes Kis Ilus ül.
A csempék zöld-
mázasak és min-
tásak.

32. kép: Balmoş Iuon szobájának sarka. A falon a ma már csak runén házakban látható rúdravaló (*rudari*).

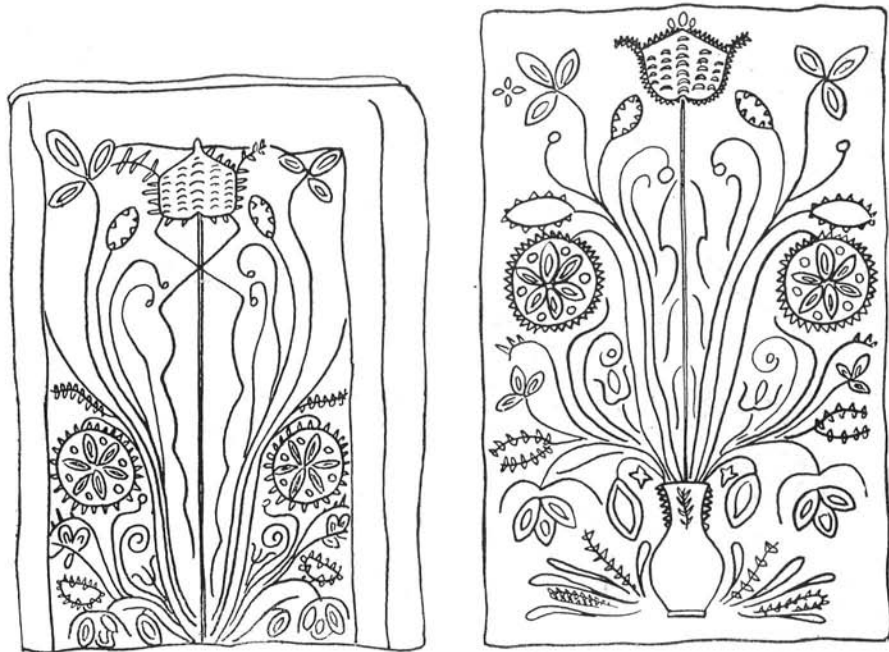
33. kép: Régi »fűtő« Varga János kismemesi házában. A csempek mintája a 35–36. képen.

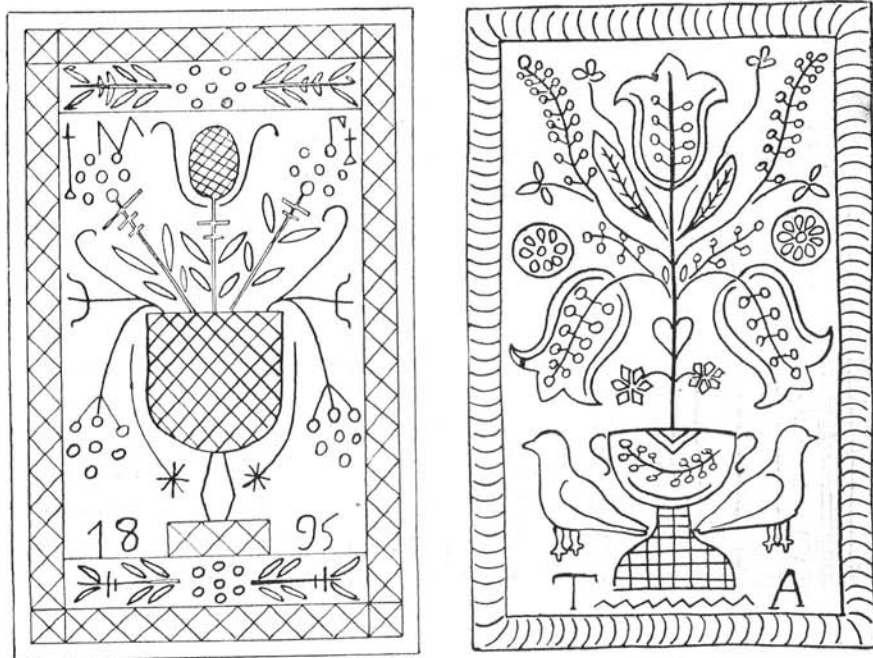
34. kép: Újabb »fűtő« Eszes Laci Jankó házában. 1. kürtő, 2. a fűtő ódala, 3. a fűtő eleje, 4. lér, 5. fűtővas, 6. fűtő alatt, 7. kisajtó rajta: rigli és fogó, 8. iuk (ez sokszor tele van »bokoló«-val, mindenféle »motyó«-val). A csempek mintája a 39. képen.

37. kép: Kályhacsempe Eszes Jankó malmának padlásáról. A minta nagyon régi: előfordul régi kalotaszegi varrottásokon, sőt a sövényfalvi ref. egyház egyik XVII. századi keleti himzésén is.

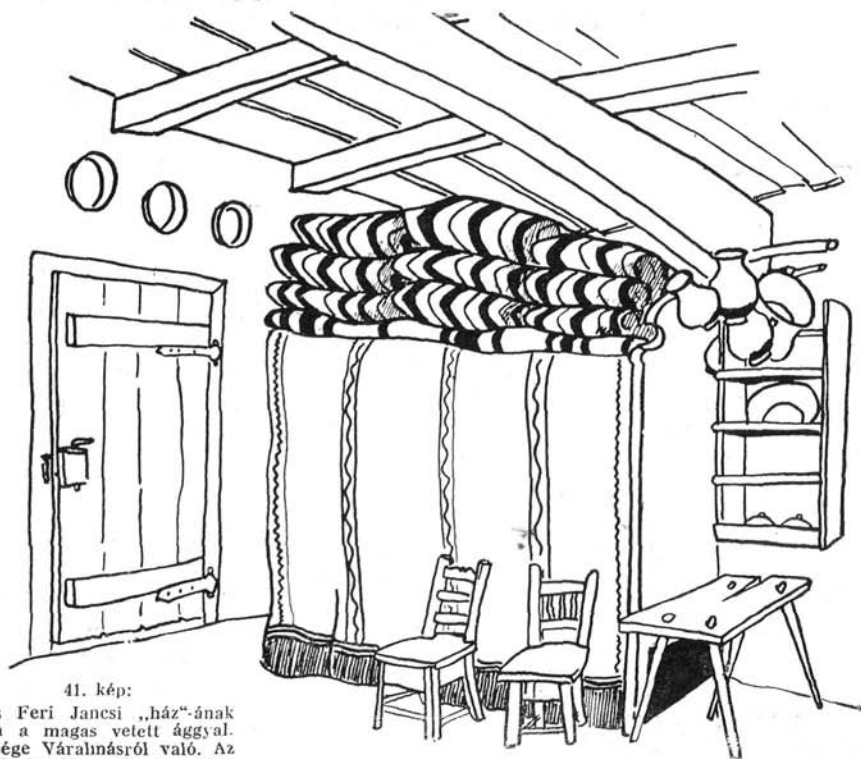
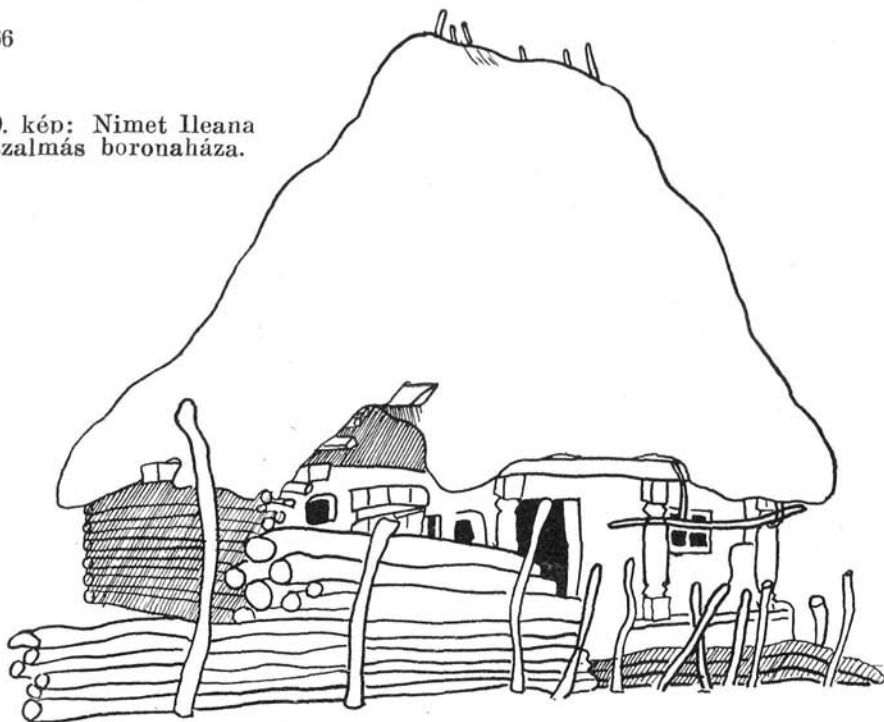

35—36. kép: Kályhacsempék Varga János régi fűttőjéről. Csaknem teljesen azonos csempemintát láthatni Malonyainál (I. 213, 215) Bányahunyadról, illetőleg Magyarvalkóról.

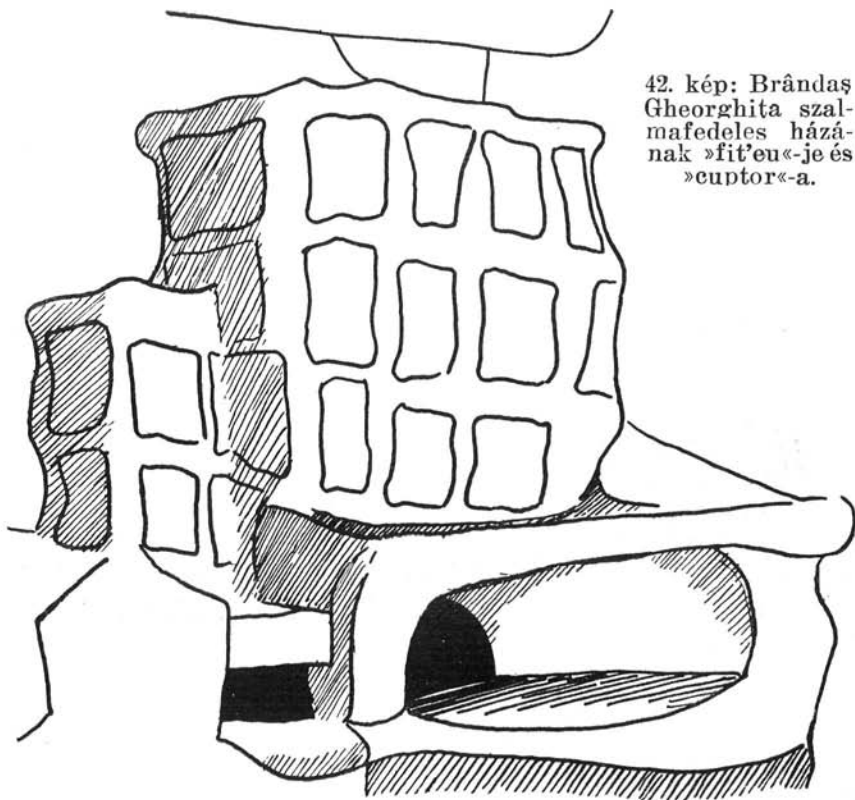
38—39. kép: Kályhacsempé 1895-ből; ugyanezzel a mintával 1882-ből is. Malonyainál (I. 214) a ketesdi Kis Lőrinc kályhacsempéi között látható ehhez hasonló. — Kályhacsempé Eszes Laciné fűttőjéről. A T. A. jelzés egyeseken K. A.-val váltakozik; ez utóbbi a Kovács Alajos, váralmási kályhás betűjegye. Hasonló kályhacsempemintát Malonyai (I. 214) Kispetriből közöl.

40. kép: Nimet Ileana
szalmás boronaháza.

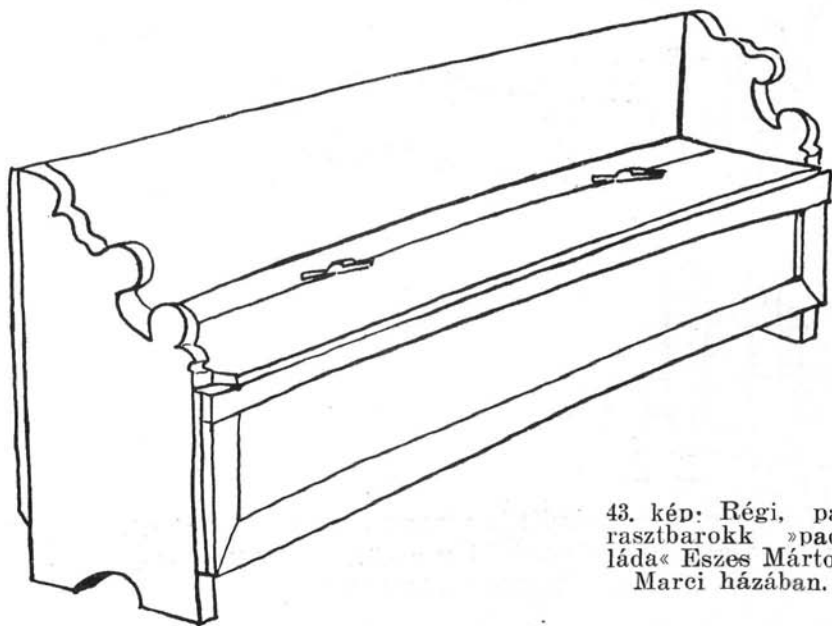

41. kép:

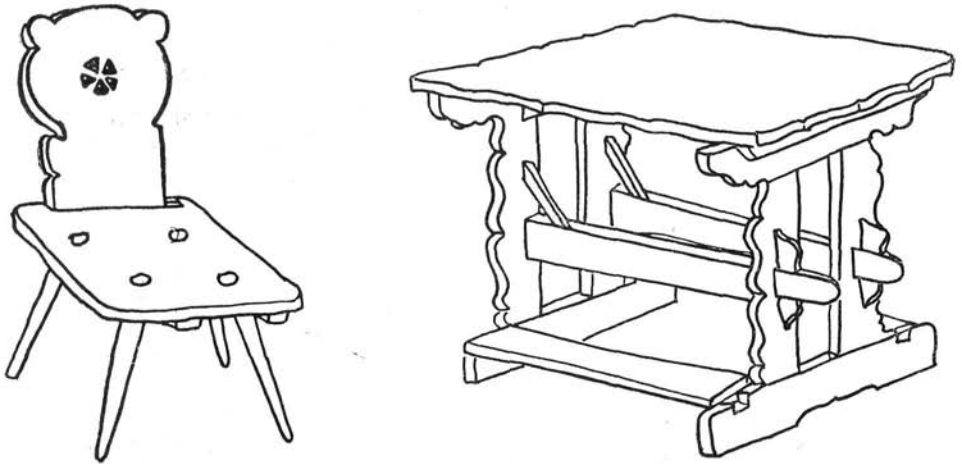
Eszes Feri Jancsi „ház”-ának sarka a magas vetelt ágygal. Felesége Váralmásról való. Az ágy legfetején esikosan szőtt, csupos párnák, alatta gyapjúpokróc; mindez polcon van. Az ágyat írásos díszítésű ágylepedő takarja.

42. kép: Brândaş
Gheorghita szalmafedeles házának »fit'eu«-je és »cuptor«-a.

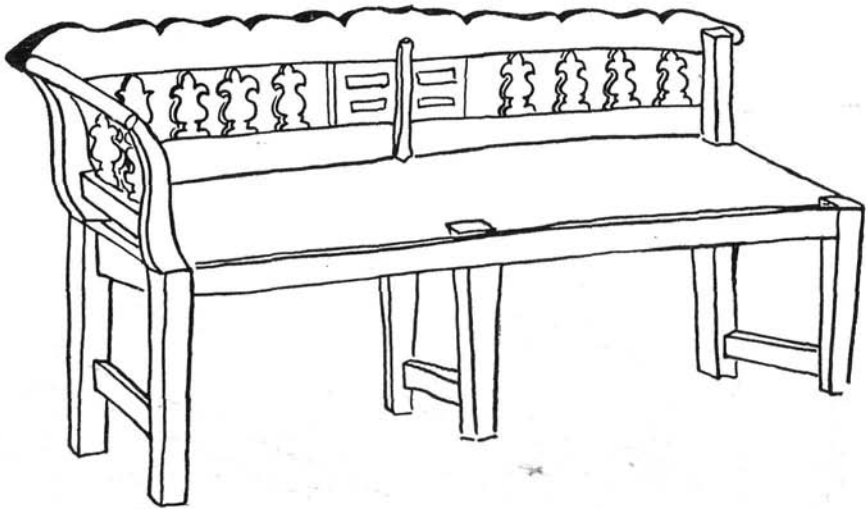

43. kép: Régi, parasztkorok »padláda« Eszes Márton Marci házában.

44. kép:

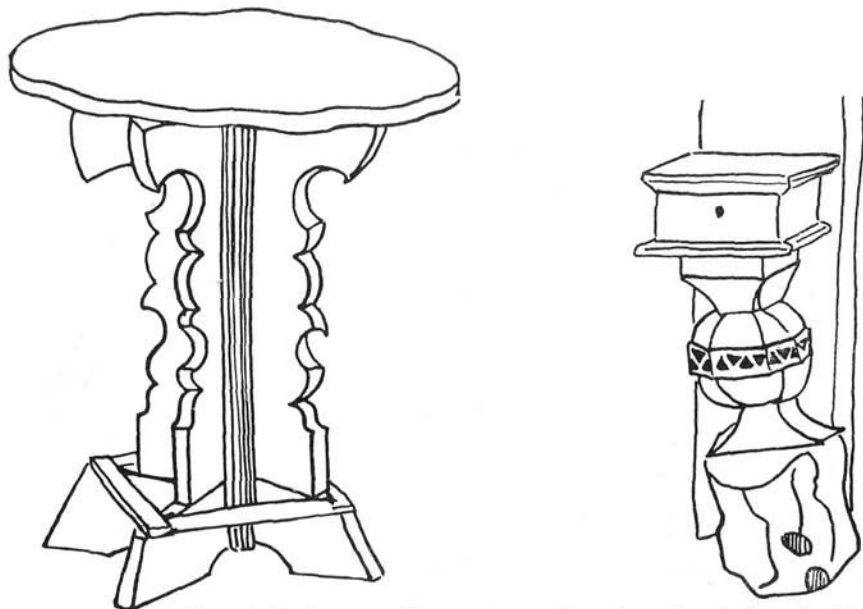
A széket Ágoston Ferkő készítette Sztánán Bódizs Istvánné számára.
A parasztbarokk asztal az Eszes István Dézsi házában található.

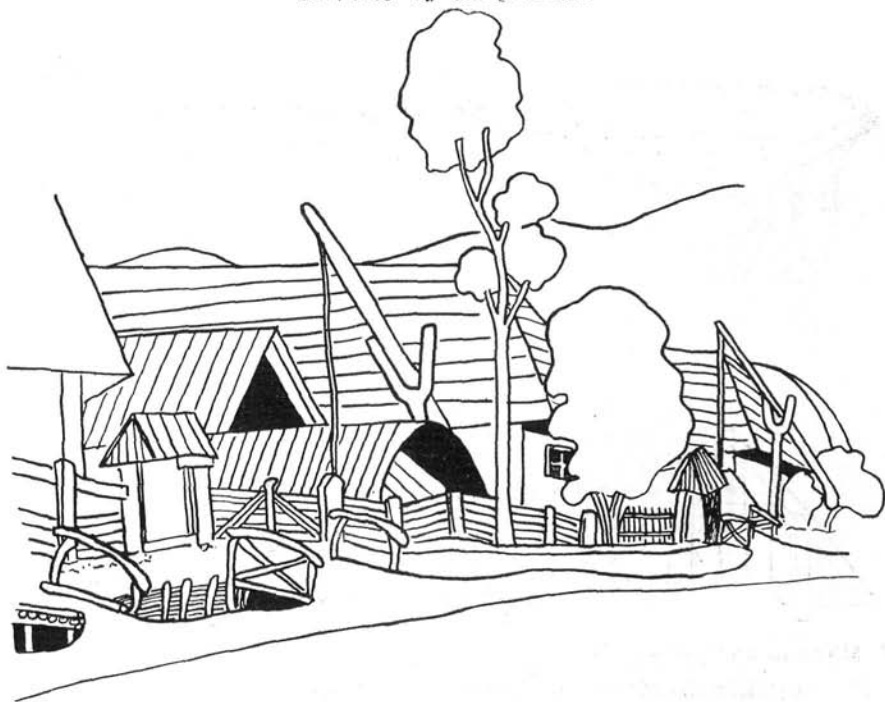
45. kép:

Märginean Tódor készítette zárospad Bódizs Jánoséknál. Közepütt
a téglá-alakú részecskében a következő felirat olvasható:

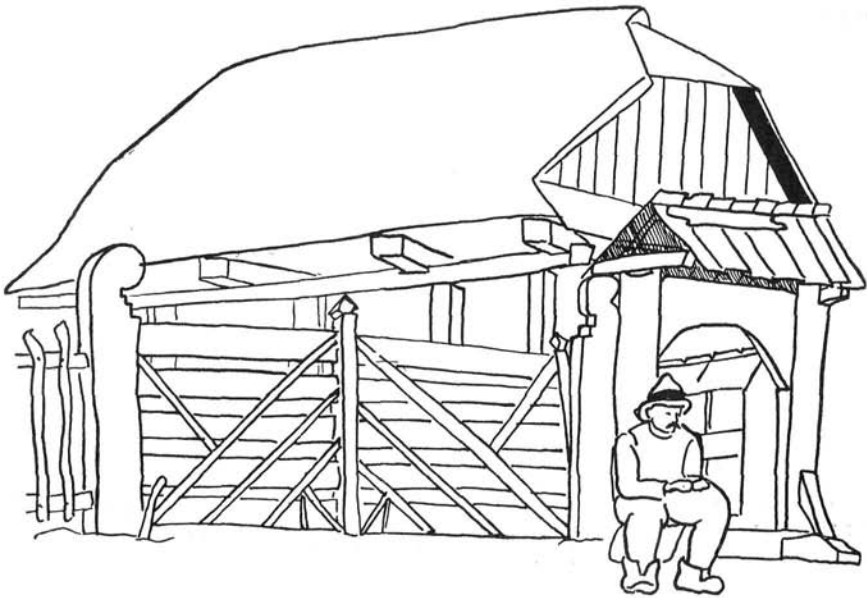
BODIS / KATA / 19 / 10 //.

46. kép: Régi úrasztala és persely a református templomból; mindkettő az újabban lebontott, régi paticsfalú templomoeskából került a Kós Károly tervezte új templomba.

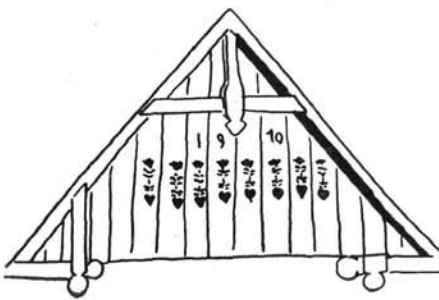

47. kép: Bábonyi utca-részlet.

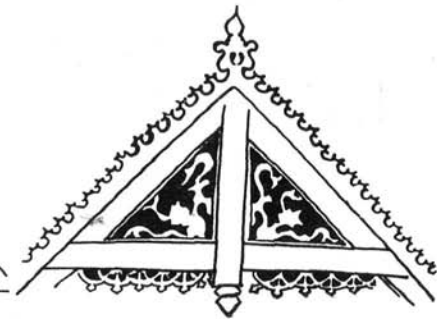

48. kép:

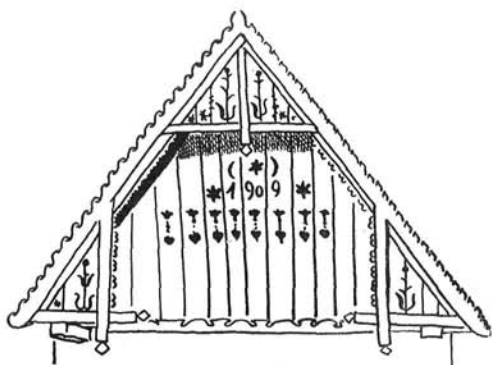
Újabb »vágott fedelű« ház; előtte levél- és kiskapu.
Néhai Nimet Nicolae számára épült.

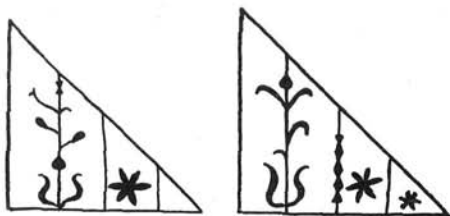
49. kép: Újabb házelő deszkába
vágott virágdíszsel és évszámmal.

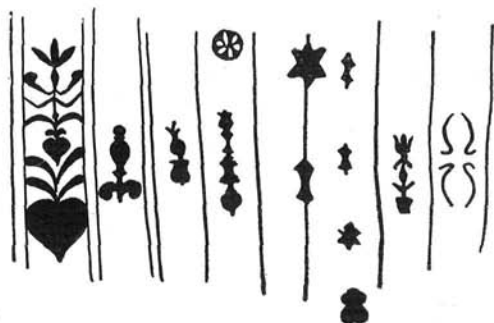
50. kép: Tulipánban végződő
házorom-dísz.

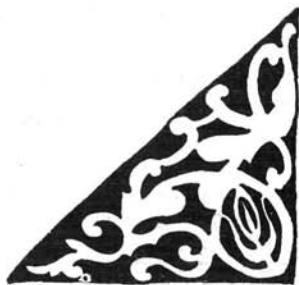
51. kép: Magyar házelő;
újabb stílus.

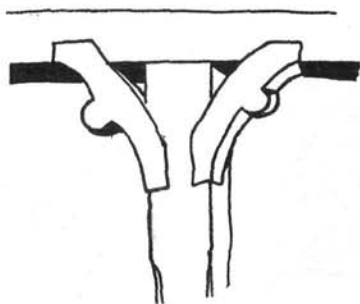
53. kép: Egy házelő sarokdísze.

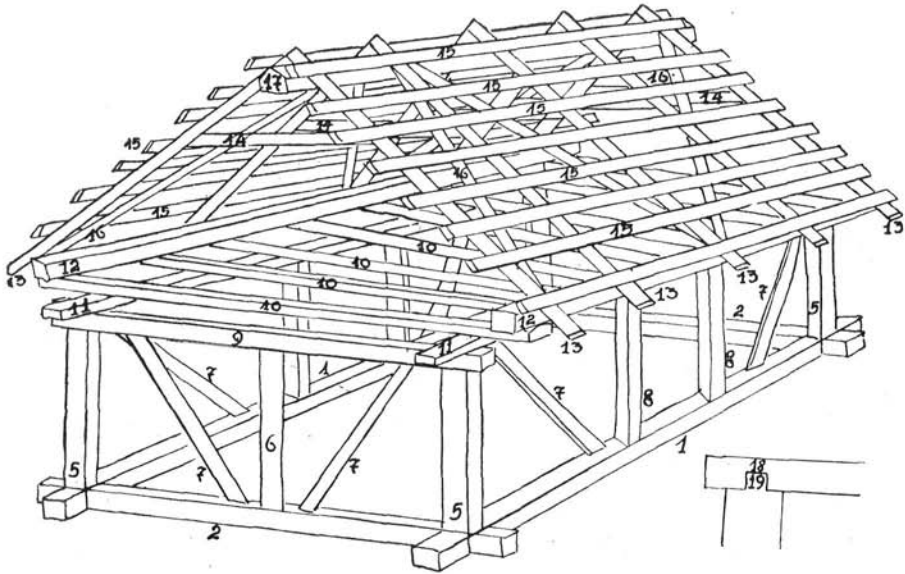
52. A házelő deszka-felületébe vá-
gott 10 fajta dísz különböző házak-
ról.

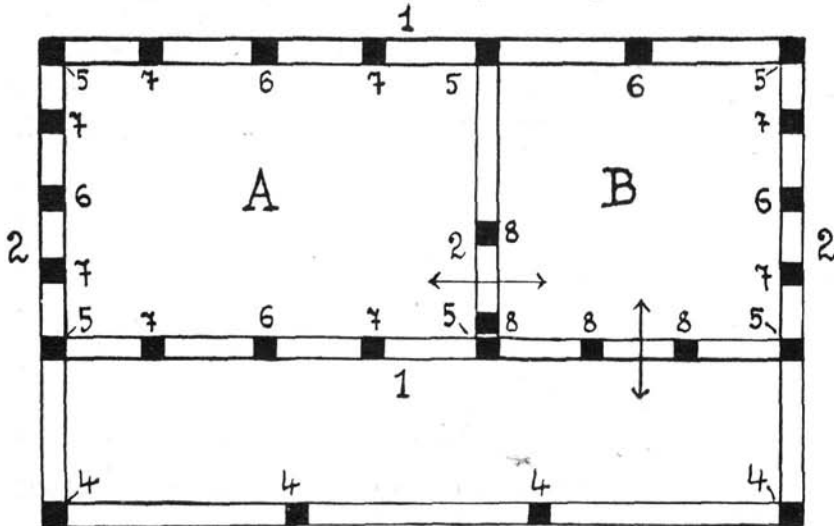
54. kép. Sarokdísz egy házelőről.

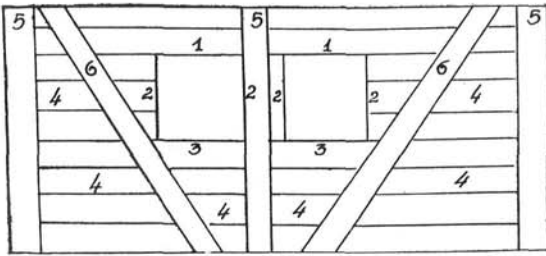
55. kép: Tornácoszlop »könyök«-e.
Az álló gerenda a »lálfa«, a víz-
szintes a »lálffagerenda«.

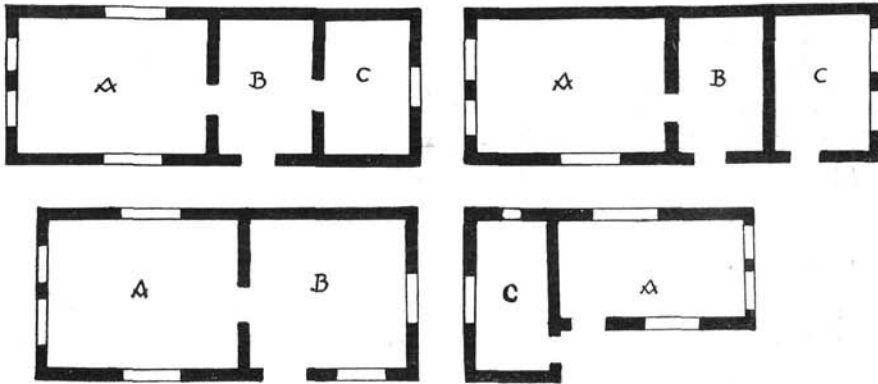
56. kép: A ház szerkezeti vázlatja. 1. hosszútalp, 2. rövidtalp, 3. láffagerenda (csak tornácos házaknál), 4. láffa (u. a.), 5. saroksas, 6. ablak- vagy egyenes-sas, 7. görbesas, 8. ajtósas, 9. rövidkoszorúgerenda, 10. főjogerenda, 11. hosszú koszorúgerenda, 12. szarufagerenda v. szarufatartó, 13. szarufa, 14. kokasülő, 15. lécz, lécezés, 16. szélkötés, 17. szarvazat, 18. véset, 19. csap, régen: makk. — A vázlat az egyszerűség kedvéért tornáctalan, egyoszthatú ház szerkezetét szemlélteti, holott ez Bábonyban nagyon ritka.

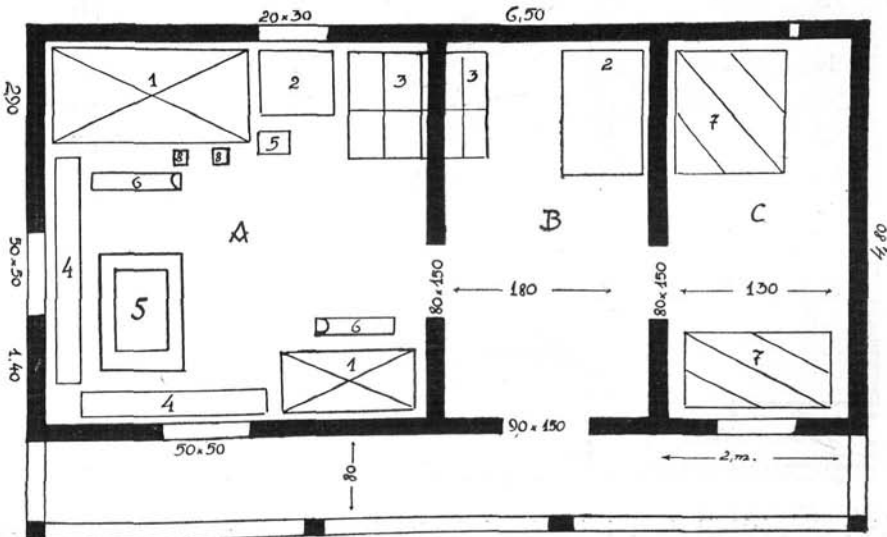
57. kép: Házalaprajz. A számok ugyanazt jelentik, mint az előbbi rajzon. A hiányzó 3-as jelzés a »láffák«-ra fejtül ráhelyezett »láffa gerendát« jelzi a tornácos házaknál. E gerendának egy részlete látható az 55. képen; ennek és a »láffák«-nak összekötésére, illetőleg megerősítésére szolgál a »könyök«. A = elsőház, B = pitar.

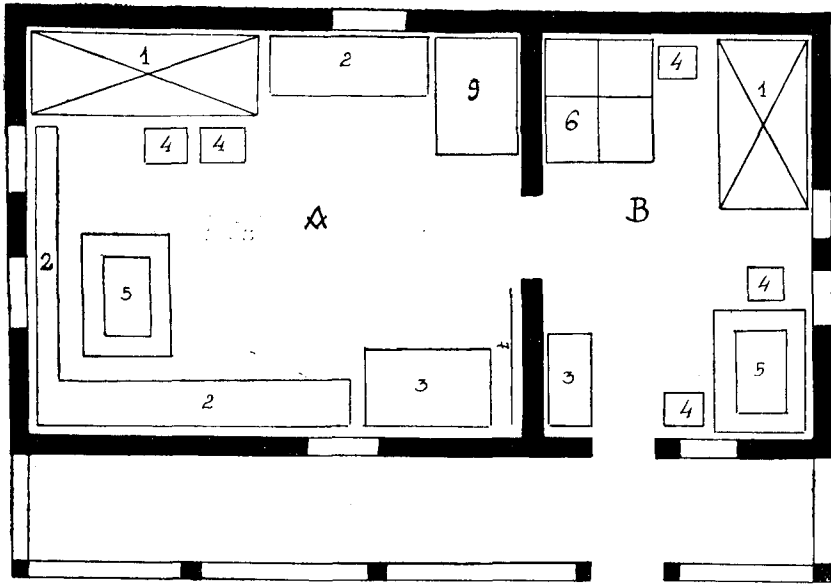
58. kép: A rakófás ház oldalfalának építési módja. 1. ablak-szemöldök, 2. ablaksas, 3. ablak-ajja, 4. rakófa, 5. egyenes- vagy ablaksas, 6. görcsesas.

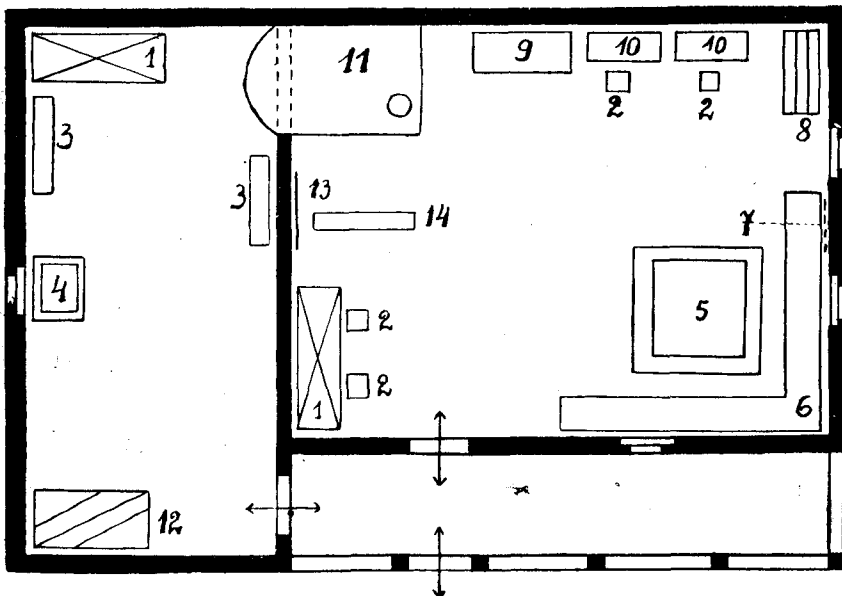
59. kép: Ház-alaprajzok. A = elsőház, B = pitar; a felső sorban a baloldali alaprajzon C = kamra, a jobboldalin C = külön ház (= szoba).

60. kép: Moga Nicolae régi házának alaprajza és berendezése. 1. ágy, 2. láda, 3. fűtő és kemence, 4. padláda, 5. asztal, 6. böleső, 7. nagyláda vagy hambár, 8. szék. — A = elsőház, B = pitar, C = kamra.

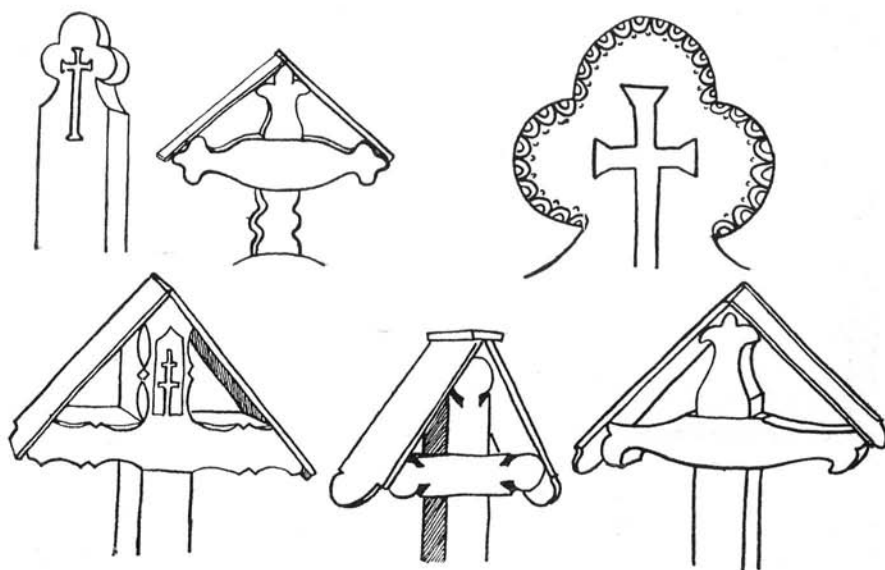

61. kép: Eszes Márton Marci ácsmester újabb házának alaprajza és berendezése. 1. ágy, 2. padlóda, 3. láda, 4. szék, 5. asztal, 6. »fűtő« sütőkemencével, 7. »stelázs«, 9. »fűtő«.

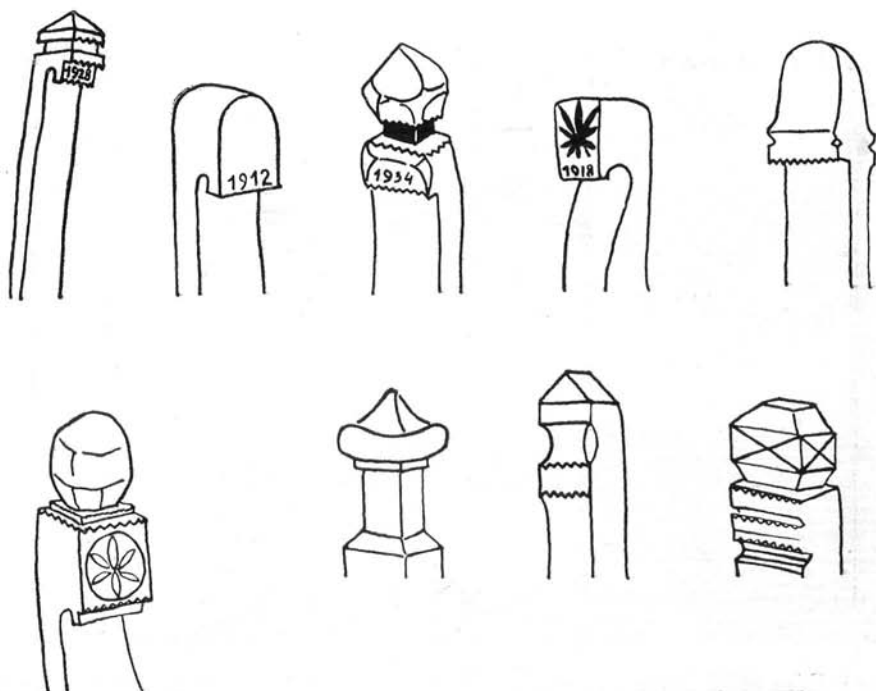

62. kép: Eszes Feri Janesi újabb házának alaprajza és berendezése; gazdája ácsmesterséggel is foglalkozik. 1. ágy, 2. szék, 3. pad, 4. falasztalka, 5. asztal, 6. padlóda, 7. tükör, 8. kaszten, 9. régi tulipános láda, 10. újabb festett láda, 11. fűtő és kemence, 12. szűszik, 13. tálal, 14. mosószék.

A szoba ágyas sarka a 41. képen.

63. kép: Keresztek a görög katolikus temetőből.

64. kép: Nehány »fütül való fa« (kopjafa) oszlopfője a református temetőből.

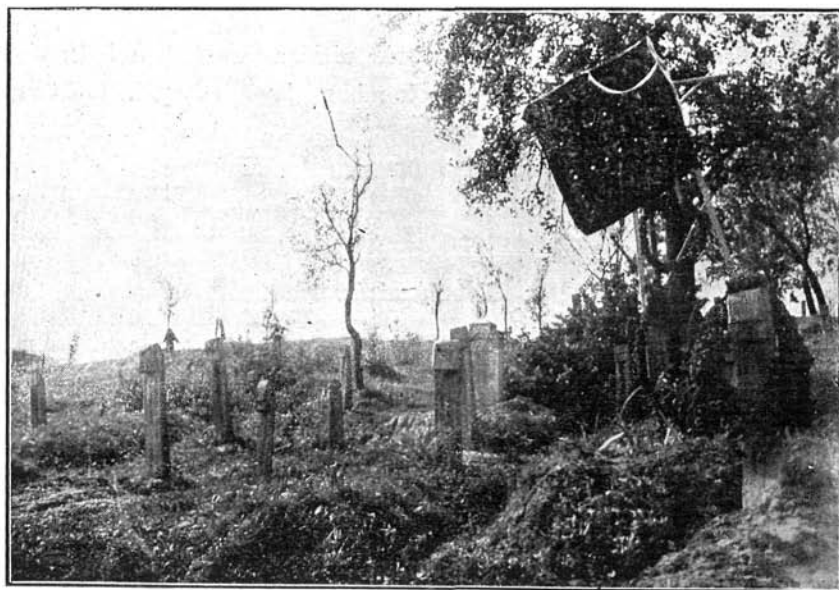
65. kép: A görög katolikus temető.

66. kép: Részlet a refermátus temetőből. Az előtérben a két egymás mellett álló »fűtül való fa« két testvéré.

67. kép: Zászlós kopjafa (1936).

68. kép: A zászlós temetkezés késői emléke (1937). Az előtérben a kopjafára ráerősített rúd a kifeszített kendővel és szallagdíszsel a régi zászlós-kopjás temetkezés utolsó maradványa.

A rajzok és a fényképek készítői.

1. CSAPÓ ERNŐ: 5, 22, 25, 28. sz.
2. KÁLLAY ERNŐ: 56, 58—61. sz.
3. KÓS ANDRÁS: 8—20, 34—36, 38—55, 63—64. sz.
4. KOVÁCS GYULA: 31, 65, 67. sz.
5. NÉMETHY SÁNDOR: 15. sz.
6. SZÉKELY PÁL: 6—7, 57, 62. sz.
7. TÓTH KÁLMÁN: 1—4, 21, 23, 26—27, 29—30, 32, 66, 68. sz.

A 2. és 6. alattiak rajzai saját helyszíni vázlataim alapján készültek. Kállay rajzolta át nyomdai sokszorosítás céljára Kósnak a helyszínen készült ceruzarajzait. A 37. kép a birtokomban levő csempéről közvetlenül készült.

Hibaigazítás.

Folyóiratunk 39. lapjának alulról a 12. sorában *Kemény* helyett *Kémeru*, a 43. lap 5—6. sorában Lészai *Ferencné* helyett, L. *Istvánné* olvasandó.

1. H	2. /	3. H	3. a	3. b	4. H	5. H	5. a	5. b	6. J	6. a	6. b	7. H	8. X	8. a	8. b
9. S	9. X	10. H	10. a	10. b	11. H	12. H	13. H	13. a	13. b	14. /	14. a	14. b	15. Y	16. X	
17. H	17. a	17. b	18. N	18. a	18. b	19. H	19. a	19. b	20. H	21. /	21. a	21. b	21. c	22. H	

Rovásírásunk r jegye.

A rovásírással foglalkozók jól tudják, hogy az összes többi írásokhoz hasonlóan ez sem volt állandó, hanem alá volt vetve az örök változás törvényének. Valószínű, hogy addig, amíg rótták, a készítési eljárás következtében aránylag keveset változott, de bizonyos, hogy ama jóval rövidebb idő alatt, amikor a bicsakkal favesszőre való rovásról a tollal papírosra való írássá alakult át, nagyon sokat módosult. A teljesen elütő készítési eljárás rohamosan megkerekítette a régi szögletes alakokat, sőt az írásbeliséggel együtt járó könnyebbség, gyorsaság még ennél is veszedelmesebbé lett reá, mert az utóbbiakkal meglehetősen együttjáró gondatlanság még gyökeresebben átalakította.

Rendkívül tanulságos példa erre az *r* rovásjegye. Mint *Németh Gyula* összeállítása¹ mutatja, a kb. a mai H betűnkkel azonos alakja² mellett előfordul rövidebb-hosszabb ferde vagy függőleges egyenes gyanánt is. Minthogy ezek a változatok — kivált ha nagyszámúak — erősen megnehezítik rovásírásos szövegeink kiolvasását, feltétlenül szükséges a számos válfajjal bíró rovásjegyek tulajdonképpeni alap- és főbb alakjait megállapítani, valamint a leszármazottak kapcsolatait, jelentőségét tisztázni.³

¹ A magyar rovásírás. (Budapest, 1934., rövidítése: MRI.) VII. mell.

² A H alak nem adja teljesen híven vissza a rovásbetű eredeti alakját, nyomdai okokból azonban mégis kénytelenek vagyunk így jelölni. Alatta természetesen a megállapítandó szabályos alakot kell értenünk; illetve az összehasonlító betűalak-összeállításban (*baö.*) idézett egyéni változatokat. A *baö. 1.* a nikolsburgi, a 2. a rovásnaptárbeli, a 3a. Miskolczi Csulyak István- és Miskolczi Cs. Gáspár-féle, a 3b. Miskolczi Csulyak István-féle, 4. a Telegdi-Rétyi Péter-féle, 5a. Kájoninak Telegdi-féle, 5b. Kájoni „eredeti“ betűsora-beli, 6a. Harsányi-Hickes-féle, 6b. Harsányi-Hickes és a Teleki-könyvtárbeli Harsányi-féle, 7a. MNM 1680-táji, 8a-b. Lakatos István-féle, 9a. Kapossi-Bél, Teleki-könyvtárbeli Bél és Lipsius-féle, 9b. Kapossi-Bél-féle, 10a. Telegdi-giesseni s Komáromi Csipkés György, 10b. Telegdi-giesseni s hamburgi(?), 11. Telegdi-hamburgi, 12. Rettegi István-féle, 13a. Teleki-könyvtárbeli Telegdi, udvarhelyi, Anonymus-féle, 13b. ú. ott a Bél-féle, 14a. u. o. Kapossi-féle, 14b. u. o. Kapossi- s Dobai-féle, 15. u. o. Dési-féle, 16. u. o. Lipsius-féle, 17a-b. Csíkszentmihályi, 18a-c. keteji Székel Tamás-féle, 19a-b. Szamosközy-féle, 20. Musnai Dakó György-féle, 21a. Telegdi giesseni, 21b-c. Telegdi giesseni s hamburgi másolatában, illetve rovásbetűsorokban, emiésekben fordul elő. A 22. végül a jenisszeji türk *velaris r*.

³ *Sebestyén Gyula*: A magyar rovásírás hiteles emlékei. (Budapest, 1915. — MRHE.) 141. l-on foglalkozott ugyan röviden az *r* jegyek szerepével, ámde mivel sorai megírásához sokkal kevesebb anyagot használhatott fel, az azok alapján leszűrt eredménye nem teheti feleslegessé e kérdésnek részletesebb alapra támaszkodó újabb megvizsgálását.

I.

Legrégébbi rovásírásos emléküinkben, a XV. sz. derekáról származó *nikolsburgiban*⁴ két olyan párhuzamos-függőleges egyenes szemlélteti jegyünket (*baö. 1.*), amelyeket kb. középmagasságban egy balról-alólról jobbra-felfelé haladó ferde egyenes köt össze. Az alak egyszerűen megfelel a rováskészítésnek.

A *Marsigli* feljegyezte *rovásnaptár* rovásbetűsorában balról-alólról jobbra-felfelé irányuló rövid ferde egyenes (*baö. 2.*) ábrázolja az *r* hangot.⁵

Miskolczi Csulyak István 1610—1638 közöttől eredő rovásábécéjében⁶ ellenben két jegyet találunk az *r* hang megjelölésére, mégpedig az előbbivel azonos irányú, de valamivel hosszabb ferde egyenest (*baö. 3b.*) az *r* (*kis r!*) és két olyan párhuzamos-függőleges egyenest, amelyeknek a nikolsburgiból már ismeretes irányú ferde összekötő vonala a baloldali függőleges kb. $\frac{2}{3}$ -nyi magasságától a jobboldali függőleges csúcsához húzódik (*baö. 3a.*), az *R* (*nagy R!*) jelölésére. Mivel Csulyak István ugyanazon az oldalon kétszer is leírta a rovásábécét és mindkettőben teljesen ugyanolyan alakban, továbbá mivel mindkettőben tökéletesen egybehangzóan tüntette fel hangértékeket, valamint latin betűs átírásukat, nem igen tekinthetjük véletlenség vagy figyelmetlenség okozta elírásnak, hibának ezt a változatot.

Telegdi János Rudimentájának eddig előkerült legrégebbi (1671.), *Rétyi Péter*-féle fogarasi másolata — eltekintve az egyes vonalak esetleges valamivel hosszabb vagy rövidebb voltától — határozott H alakkal (*baö. 4.*) szerepelteti rovásjegyünket.⁷

*Kájoni János*nak a *Telegdi*ére visszamenő 1673-i rovásbetűsorában⁸ kb. ugyanezt a H alakot (*baö. 5a.*) találjuk, csak azzal az eltéréssel, hogy a függőlegesek már nem egyenesek, hanem, ha gyengén is, de befelé domborodóan íveltek, sőt végeik elég szembetűnően kigörcsülnek. — Kájoni másik, ú. n. „eredeti“ ábécéjében viszont, ha nem is egészen szabályos, de függőleges egyenes (*baö. 5b.*) szolgál az *r* megjelölésére.

Hickes Györgynek Harsányi Jánostól származó 1678-körüli rovásbetűsorában⁹ ismét két alakot látunk. Egyik a mi *r* betűnkkel majdnem tökéletesen egyező (*baö. 6a.*) a *kis r*, a másik, két párhuzamos egyenes, amelynek ellenkező végeit a szokott irányban menő ferde egyenes köti össze (*baö. 6b.*) meg a *nagy R* jelzésére való.

A *Magyar Nemzeti Múzeumnak* ismeretlentől eredő *1680-táji*

⁴ *Jakubovich Emil*: A székely rovásírás legrégebbi ábécéi. (Budapest, 1935. — SzRLÁ.) 1. mell. és 5. l.; MRI. I. mell. és 3. l.

⁵ MRHE. 2. mell. és 42. l.; MRI. II. és VII. mell., 7. l.

⁶ SzRLÁ. II. mell. és 13. l.

⁷ SzRLÁ. III. mell.; MRI. IV. mell.

⁸ MRHE. 126—127., 129. l. Az „eredeti“ betűsort l. MRI. 15. l. is.

⁹ MRHE. 112. l.; de v. ö. még *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás. (Budapest, 1909. — RÉR.) 246—247. l.-l is.

rovásábécéje¹⁰ az *r* megjelölésére megint csak egy rovásjegyet ismer. Lényegileg tökéletesen megegyezik a legutóbb leírt jel alakjával, csak szabatosabb lerajzolásban tér el: függőlegesei egyenlő magasak és párhuzamosabbak (*baö.* 7.).

Lakatos István 1702-ben szintén Telegdi Rudimentáját használta forrásul. Nála megint két jegyalak van: a szokásos ferde egyenes / és a még íveltebb oldalszárakkal bíró H alak (*baö.* 8b. és 8a.). Jóllehet kétszer (a teljes ábécében és a mássalhangzók csoportjában) is bemutatja mindkettőt, mégis mind a két helyen egyszerűen *r* (*kis* latin betűvel írt át minden rovásjegyet!) hangértékűnek mondotta mindkét rovásjegyet. Árva szót sem szólt arról, hogy az egyiket *kis*, a másikat *nagy betű* gyanánt használta volna.¹¹

Bél Mátyásnak *Kapossi Sámuel*től 1713-at megelőzőleg szerzett rovásjegysorában a *baö.* 9a. jegy szerepel a *kis r*, a *baö.* 9b. jel pedig a *nagy R* jegyeként.¹² A szemelláthatólag az írásbeliség hatása alatt keletkezett részletkülönbségeiket teljesen felesleges külön megtárgyalnunk.

Telegdi János Rudimentájának 1709—1714. közötti *giesseni* másolatában levő rovásábécé csupán a ferdeösszekötő vonalas H alakú jegyet ismeri (*baö.* 10a.). Egyedül ezt az alakot mutatja be úgy a teljes betűsorban, mint a mássalhangzók meg az egyszerű mássalhangzók csoportjaiban. Utóbb azonban az összevonásokról szóló fejezetének negyedik kérdés- és feleletében a H rovásbetű írásáról azt jegyzi meg, hogy szöközépen és végen rövidség okából sokszor mellőzik a két oszlopot és helyette | jegyet (*baö.* 10b.) használnak.¹³ — A *hamburgi* másolatának¹⁴ betűsora szintén egész szabályosan adja a ferde összekötő vonalas H jegyet (*baö.* 11.) és ennek a rövidítésekről beszélő fejezetében is változatlanul megtaláljuk a legutóbb idézett rövidítési szabályocskát.

Rettegi Istvánnak ugyancsak *Telegdi* Rudimentájára visszamenő rovásjegysora csak a H főalak változatát (*baö.* 12.) őrizé meg.¹⁵

A *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár*beli kézirat szorgalmas összeállítója a kilenc rovásjegysort tartalmazó összehasonlító betűalak összeállításában két rovatot is szentelt az *r*-eknek.¹⁶ Mindkét rovatot latin *nagy R*-rel jelölte, de mivel az összes rovásjegyeket mind *nagy* betűvel írta át és az *r* kétféle alakjait nem választotta külön még szembeötlő egyezéseik és eltéréseik alapján sem, nem mondhatjuk meg, hogy az a nagyságbeli *kis* eltérés, hogy az egyik sort *nagyobb R*-rel, a

¹⁰ MRHE. 112. l.

¹¹ *Boga Alajos*: Székelyföld történetírója a XVII. században. (Kolozsvár, 1914). 2. mell. és 64. l.

¹² MRHE. 115. l.

¹³ MRHE. XIV—XV., XVII. mell., 99—100., 103. l.

¹⁴ MRHE. 105. l. és *Magyar Könyvszemle.* 11—1903. évf. 262. és 267—268. l.

¹⁵ MRHE. 85. l.

¹⁶ MRHE. 114., a külön megismételt *Kapossi*-, *Névtelen*-, *Dobai*- s *Dési*-féle ábécék pedig 116—117. l.

másik sort valamivel *kisebb méretű, de ugyancsak nagy R*-rel írta, valóban a rovásjegy két külön használati értékét akarta-e jelezni vagy pedig véletlen csupán? Én inkább az utóbbit hiszem. Azt, hogy nem kívánta a *kis r* és *nagy R* közti különbséget éreztetni, mert, ha ezt akarta volna, akkor — amilyen rendszeresen dolgozott — az egyik sorba feltétlenül a H, a másik sorba meg okvetlenül a / változatait csoportosította volna.

A *Telegdi*-féle rovatába egyedül a betűsorbeli H jegyet vette be, de nem változtatás nélkül, mert a függőlegesek végeit vonalvéget lezáró egyeneskékkel zárta le (*baö. 13a.*). — *Harsányi* betűsorából csak a *baö. 6b.* alatt bemutatott jegyet vette át, szabályos alakra egészítvén ki azt. — Külön sorozta be *Bél Máttyás* és *Kapossi Sámuel* betűváltozatait. Előbbi *kis r*-jét változatlanul hagyta (*baö. 9a.*), a *nagy R*-jét ellenben kissé megegyesítette (*baö. 13b.*). — A *Kapossi* neve alatt külön feltüntetett változatok (*baö. 14a. s 14b.*) jelentősebbek, mert — miként az általa még egyszer, az összefoglalástól függetlenül, külön feljegyzett betűsora is igazolja — azt mutatják, hogy *Kapossi* helyesebb alakokat használt, *Bél* rajzolja vagy a rézmetszője viszont elég sokat rontott a *Kapossi* szolgáltatta betűk alakjain.

Ugyanez a *Teleki*-könyvtárbeli kézirat a most említett és már előbből is ismerteken kívül másoktól összeszedett betűsorokat is örözött meg. Így az *udvarhelyi s a névtelen*-féle (utóbbit külön, az összefoglalástól függetlenül is feljegyezte) rovásbetűsorába a *Telegdi* Rudimentájának legutóbb említett alakváltozatával tökéletesen megegyező jegyet rajzolt be (*baö. 13a.*). — A *Dobai István*-félébe (amelyet szintén külön megisméltelt) viszont a *Kapossi*-féle *nagy R*-rel azonos alakút (*baö. 14b.*). — A *Dési*-féle rovásjegysor két *r* jegye valójában teljesen azonos az eredeti *Kapossi*-féle betűsor megfelelő jegyeivel (*baö. 14a. s 14b.*), amint külön is bemutatott ábécéje mutatja. Az összefoglalásában levő (*baö. 15.*), melyiknek a baloldalon hozzátoldott függőleges szakállá van, pedig bizonyára tollhiba. — A *Lipsius*-féle sorozata végül egyszerűen *Bél* betűsorát utánozza. A *kis (?) r* jegyét híven másolta (*baö. 9a.*), a *nagy (?) R*-je (*baö. 16.*) ellenben tovább romlott.

Az eddigiekben a különböző rovásjegysorokban feljegyzett alakokat tekintettük át. Most vizsgáljuk végig a rovásírásos szövegeket is, még pedig nemcsak a kérdéses rovásjegyeink alakjait illetőleg, hanem előfordulási viszonyaik, kapcsolataik megállapítása végett is.¹⁷

*Jakubovich Emil*¹⁸ azt írja, hogy a *székelyderzsi felirat* merész összevonásában nyoma sincs az *r* rovásjegyének. *Németh Gyula*¹⁹ szerint feltehető, hogy nincs *r* betű a feliratban, de viszont a *d* jelében is

¹⁷ Magától értetődőleg csupán a már közölt szövegeket, mert pl. sem *Rétyi Péter* 1671-i másolatát, sem a *dr. Musnai László* felfedezte nagyenyedi *Bethlen-kollégiumi* másolatot nem használhatom, amíg a közlésükkel foglalkozók eredményei meg nem jelennek.

¹⁸ *Magyar Nyelv.* 28—1932. évf. 267. l.

¹⁹ *MRI.* 5. és 20. l. és VII. mell.

meglevő keresztvonás, a / — mivel ilyen *r* van a rovásnaptárban is és függőleges helyzetben Telegdinél és Kájoninál is — olvasható *r*-nek is. Jóllehet Németh felsorolta azokat az adatokat, amelyek miatt *esetleg* *r*-nek is olvashatni a székelyderzsi felírat kérdéses keresztvező egyenesét, bizonyára mégsem tartotta annak, mert a könyve végéhez mellékelte betűváltozat összeállításában nem vette be az *r*-ek közé. Minthogy ez az előfordulása rendkívül bizonytalan, csak éppen az anyag teljességéért soroltam fel.

A rovásnaptár nagyon gazdag anyagot tartalmaz az *r* használatára²⁰ vonatkozólag. Csupán a biztos olvasással kellően ellenőrizhető szöveget véve, és az ábécébeli példától eltekintve, a következő szavakban találunk *r*-et, még pedig majdnem mindig a megszokott ferde egyeneske alakjában (b.ö. 2.): *Marsigli kézirat 673. l. köska<r>ácsón, szé<e>nk<e>reszt, Pi<r>iska* (az *r* ferde egyeneskéje az utólagos betoldás következtében majdnem az *s* jobbszára alsó végéhez íródott hozzá!), *Breda, Dur<u>tya, Péter, Gergely; 675. l. Ma<r>gita, Má<r>ia* (ennél szintén utólag toldották az *r* jelét és hozzá ügyetlenül a következő *i* jegy függőleges szárának alsó végéhez, minek következtében az *ak*-ká²¹ lett), *Péter, Úrszínè²², Úrszínè, Lür<e>nc, Lür<e>nc, Klá<r>a* (ebbe is feltétlenül utólag toldották be, mert nagyon szűk helyre van beszorítva s akkor is csak *függőleges*, még hozzá nem is egyenes, hanem *kissé ívelt* vonalka gyanánt fért csak be), *király, Bortalan, Imrè, szé<e>nk<e>reszt, Gyá<r>fás; 677. l. szé<e>nk<e>re<e>(sz)t, Gyárfás, Jerom<e>s, Fer<e>nc, Ábrán, Orsolya, <De>me<<r>>ter, Imrè, Alb<><r>t, Márton, Bere<e>k, E<r>zsébet, Lázá<r>, ka<r>ácsón, aprószentek, Sölvester pápa; 679. l. Je<r>iko* (utólagos betoldásával a következő *i*-ből itt is majdnem *ak*-ot csinált!), *Jeruzsályem, Magrelom,²³ Nazar<e>t, Zsindoneusok városa, Herod<e>s;*

²⁰ MRHE. III –IX. mell. és 42 –54. l. *Marsigli* kézírata 673. l-nak hasonmását l. MRI. III. mell. is.

²¹ V. ö. *Ferenczi Sándor*: Az énlaki rovásrásos felírat (ÉRF.) 60. jzt.

²² Az *é* olvasatot illetőleg l. *Ligeti Lajos* remek megállapítását. MNy. 21 –1925. évf. 50–52. l.

²³ Valójában nem tartozik ide, mert az eredetiben feltétlenül *Magdelon*-nak (*Sebestyén* a 43. l-n tévesen egészíti *Magdelena*-ra) kellett lennie, csak

a másoló nem értvén meg a *gd* egyberovást, a *d* keresztvonását a *g* balszáráról levette s külön írta ki, evvel a tétével pedig oda nem illő késői *r*-t toldott a szövegbe.

681. l. *Pers[cs/i]a*²⁴; 683. l. *Ambruzs* (az *r* ferde vonala majdnem függőleges és talán utólag betoldott!); *Albert* (de amíg az összes betűket egyetlen jeggyé vonták össze, addig az *r* teljesen külön áll a végén!), *Gyergy*, *Markos*, *Erzsébet*, *szénke*^e<*r*>*eszt*, *Gotart*, *Bernal*(*d*), *Or[zsá?|ba]n*, *Ferenc*, *Pet*<*r*>*onia*, *Ba^oabás*, *Pál Péter*. Az idézett esetekben, azaz 56-szor fordul elő. Fennebb jelzett alakja következetesen használódott. Mindössze két ízben tértek el attól, amidőn többé-kevésbé függőlegesen húzták meg a vonalkát. Több helyen határozottan megállapítható, hogy utólag pótolták be az *r* jegyet. Másoknál viszont meg a rovásjegyek elhelyezése alapján meglehetősen valószínűséggel feltehető az, hogy későbbi betoldások. Alkalmazására rendkívül jellemző, hogy — noha nagyon sok helyen összevonhatták volna, az *r* mégis mindenütt magában áll. Ha véletlenül meg is történt, hogy más jeggyel vonták össze, akkor is — mint említém — okvetlenül a másoló hibájának kell tulajdonítanunk, mert hiszen minden ilyen esetben elrontotta a szöveg értelmét, ami gyakorlott rovórol kevésbé tehető fel.

A *csíkszentmihályi feliratban* — a *Németh* felfedezte legrégebbi s így elsősorban iránytadóul vehető *Szilágyi Sámuel*-féle másolat²⁵ szerint — az *úr*nak, [*gy*/*i*]r^{nak} *ezer*öt:száz*egy*, *m^est^er*, *m^est^er* csinálták szavakban van meg és következetesen mindig a *baö. 17a.* alakban. Egyedül a legutolsó szó hosszú összevonásában tér el. Ebben ugyanis felcsúszott a függőleges csúcsára (*baö. 17b.*), minek következtében most már *i* jeggyé lett. Mivel azonban így lehetetlen kiolvasnunk, a helyes értelemnek megfelelő eredeti jegy eltorzítását csakis az *e* részen megsérült szövegnek, esetleg a másoló gondatlanságának tulajdoníthatjuk, a *miskolczi Csulyak István*- és *Miskolczi Cs. Gáspár*-féle nagy *R*-rel (*baö. 3a.*) való tökéletes megegyezést pedig pusztán véletlennek kell tartanunk. Idézett példáink határozottan bizonyítják, hogy az *r* rovásjegyét minden olyan esetben összeróttá vagy a megelőző, vagy a következő jeggyel, amikor ezzel nem zavarta a szöveg könnyű s helyes ki-

²⁴ *Sebestyén* (MRHE. 43. l.) *Perscsa* (*Persia?*)-nak olvasta e nevet. Össze-rovási jelzése helytelen, mert az *s* külön áll és nem összevont a *cs*-vel. Ki-

olvasása egyébként sokkal kevésbé bonyolult, mint ahogy *Sebestyén* képzelte. Egyszerű másolási hiba az egész. Az okozta a tévedést, hogy a lemásoló az *i* függőleges szárához nemcsak a függőleges felső végére balról-alólról feljövő ferde oldal egyeneskét húzta meg, hanem az utóbbi alatt és avval párhuzamosan még egy másikat is és mindkettőt átvezette egészen a következő *a* függőleges száráig, vagyis a szoros egybeírás következtében ezt a függőlegest valóban jogosan hozzászámíthatni az előző jegyhez, amely így a *cs* teljesen szabályos jegyét adja ki. Mivel azonban a szó az említett második ferde vonal elhagyásával egészen helyesen olvasható ki, magától értendőleg az utóbbi egyszerűbb javítást kell helyesebbnek tartanunk.

²⁵ MRI. 8. l. és II. mell.

olvasását. Mihelyt az egyberovása értelemzavaró lett volna, feltétlenül külön rőtta fel.

Keteji Székel Tamás 1515-i feliratában²⁶ az *ezer*, *írták*, *király*, *járattak*, *Barlábás*, *császár*, *írta*, *császár* szavakban, tehát nyolcszor találjuk meg. Még pedig hatszor a *baö. 18a.* alatti, egyszer-egyszer — a *baö. 18b.* és *18c.* alatt bemutatott, nyilvánvalóan másolás közben — az elsónél kevésbé, a másodiknál sokkal erősebben — eltorzított alakváltozatokban. Négy ízben igen ügyesen vonta össze. Másik négy esetben ellenben külön kiírta őket, holott nagyon is jól összekapcsolhatta volna az utóbbiakat, annál is inkább, mert ezek közül az előző csoportban szintén meglevő két szótagot nagyon ügyesen vonta össze.

*Szamosközy István*²⁷ az 1597-i feljegyzésekben kétszer: a *Bátori s tartaná*, az 1604-ben Rudolf császár ellen írt versében pedig tizenhét helyen: *Rodolfum*, *Caesarem*, *Rodolfe*, *fúrialibus*, *kruore*, *diris*, *praedonibus*, *oras*, *pestifero*, *latrone*, *foetura*, *tindaridas*, *parvos*, *caesariones*, *glandivoras*, *Rodolfe*, *sobolescere*, szavakban és pedig az előbbi, futólag leírt megjegyzésében a vízszintes összekötő vonalas *baö. 19a.*, a Rudolf elleni gondosan leírt, mondhatni rajzolt versében pedig mindig a ferde összekötő *baö. 19b.* alatt szemléltető alakban. Mindkét helyen azonban lehetőleg összekapcsolta az *r* jelét a szomszédos jegyekkel, a tíz lehetséges összevonás közül csupán kétszer (*praedonibus*, *latrone*) nem vonta össze. Összevonásai gondosak, ügyesek. Sehohsem zavarják az értelmet, pedig nemcsak egyenes, hanem háromszor ívelt jeggyel is összekapcsolta az *r* rovásjegyét.

*Komáromi Csipkés György*²⁸ 1653-i emléksoraiban az *esmérd* igében van meg. Alakja a gnesseni Telegdi-másolatbelivel (*baö. 10a.*) egyezik, csak a vonalak nem egyenesek, hanem különböző irányokban hajladozók.

*Miskolci Cs. Gáspárnak*²⁹ a következő évből származó emléksoraiban meg a *koronáját* főnévben leljük fel. Ennek a vonásai egyenesek ugyan, de a keresztező ferde vonal felcsúszott a jobboldali függőleges csúcsára, majdnem szakasztott úgy, mint az apja rovásjegysorabeli *nagy R-nél* (*baö. 3a.*) figyelhetjük meg. Csupán annyiban tér el, hogy a baloldali függőleges szárából jobbra-felfelé kis szakállka ugrik ki, de ez bizonyára csak tollcsúszamlás.

*Musnai Dakó György*³⁰ az 1668-i énlaki mennyezetfeliratában egyszer festette fel az *r* rovásbetűjét (*baö. 20.*). Teljesen megegyezik a mi H betűnkkel, még a vonalvéget lezáró egyenesek is teljesen olyanok.

²⁶ MRHE. XI. mell. és 74. l.; MRI. II. mell. és 9. l.

²⁷ MRHE. 89—90. l. és XII. mell.

²⁸ MRHE. 110. l.

²⁹ MRHE. 111. l.

³⁰ MRHE. 121—122. l.; MRI. 11. l. és V. mell.; ÉRF. 7—8. l. és 1. mell.

Kájoni János³¹ a Telegdi Rudimentájából másolt rovásjegysora után a rövidítések sorozatát is feljegyezte, benne a *ra, re, ri, ro, ru* s *rt* hangcsoportok összevont jegyeit is. Az összekapcsolt jegyek alapjául mindig az *r* jegye szolgált, és pedig minden esetben szabatosan abban az alakjában, amelyet a rovásjegysora alapján a *baö. 5a.* alatt már megismertünk. — A másik, az „eredetibbnek“ tartott ábécéje után a következő írásmutatványának örökhé, *n^apról, n^apra* szavaiban viszont meg következetesen az utóbbi ábécéjében levő függőleges vonal alakú rovásjegyet használta (*baö. 5b.*).

A Magyar Nemzeti Múzeum 1680-táji rovásjegysora a rövid írásmutatványa magyar szavában használta.³² Ugyanúgy, mint az ábécéje alapján a *baö. 7.* jegy szemlélteti.

Lakatos István szintén átvette a rövidítések összefoglalását, de nála már csupán a *ra, ri, ro, ru* hangcsoportok összevont jegyei vannak meg.³² A most felsorolt összevonások megalkotásában — Kájonihoz teljesen hasonlóan — az *r* két jegye közül kizárólag a *baö. 8a.* alatti nagyjában H alakú jegy vesz részt. A másik (*l*) egyetlen egyszer sem.

Telegdi János könyve *giesseni* másolatának rovásjegysorában megőrzött *r* jegyalakot (*baö. 10a.*) már megbeszéltük. Ugyanottan figyelmeztettem az összevonások negyedik kérdés- és feleletében az *r* jegyének megrövidítéséről megszövegezett szabályra is. Az *r* a Rudimenta akkor meg nem tárgyalt nyelvtani részében azonban előfordul még az *akor, bíró, parancsolt, esperest, Ferenc, András* szavakban és az előbbi *baö. 10a.* alakban, továbbá a *ra, re, ru,* majd az *rt* összevonásokban ugyancsak mindig a *baö. 10a.* alakkal megalkotottan. A másik (*baö. 10b.*) változat ellenben csupán az utóbbi szabály mellé szemléltetésül bejegyzett Péter és Tercsi nevekben található fel, ámde nem teljesen ugyanebben az alakban, mert — amint a *baö. 21a.* mutatja — baloldalon fenn rövid párhuzamos függőlegeske, alant pedig rövid vízszintes vonalka kíséri.³³

Az elméleti rész után az írás szemléltetésére bejegyzett *Úr imádságában* és *Apostoli hitvallásban* viszont elegyesen használódtak. És pedig az előbbiben az *o[cs|r]szá(s|g)od, akaratod, kényérinkét,*³⁴ *kisir-*

³¹ MRHE. 126—127. l. és 129. l.; MRI. 13. és 15. l.

³² Boga Alajos: id. mű 3. mell. Boga csupán a Brukenthal-múzeumban levő másolat 3b. és 4a. oldalainak a hasonmását közli. Amint azonban *Sebestyén* (MRHE. 113. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött másolat alapján írja, megvan a példák azért, *esperest, parancsolt, rongy, Ferenc* szavaiban is, ámde hasonmás hiányában nem részletezhetem az ebben feltüntetett alakokat. Az utóbbi másolatban az *r* rövidítési szabálya szintén benne van, de magyarázó példák nélkül.

³³ MRHE. XVI—XVIII. mell. és 101—104. l., az összevonásokat l. MRI. 19. l. is.

³⁴ V. ö. ÉRF. 18. jzt.

té**b**en szavakban a H alakú, de már innen az ugyanebben a sorban levő *mer*t szótól kezdve a másik (*baö. 21b.*, a függőleges magassága csak felsornyi s ez a sor felső felében van, a függőleges nem szabályos egyenes, inkább ívelt), *orsz*ág, (a *di[r|cs]*őségben ismét a H alakú r van, de mivel ez tévedés a *cs* helyett, el kell tekintenünk tőle), míg egészen a legvégén az *örökön-öröké* szavakba a teljes sormagasságú függőleges változatát írták be.

Az *Apostoli hitvallásban* végül a *tere[h|m]tőjében* (|, minthogy azonban az r és az utána következő e között betűnyi hézag van, nagyon valószínű, hogy az eredetiben itt a másik, a H alak volt, csak *Szanchi M. László*, mint annyi más helyen, itt se másolt híven), *Cristusban* (H), *Urunkban* (|, de ez esetleg meg nem értett összevonás hibás lemásolása is lehet), *Máriától* (H), *harmadnapon* (H), *jobbára* (H), *keresztjén* (H) és az *örök* szavakban.

A *Rudimenta hamburgi másolata*³⁵ meglehetősen hű mása az előbbinek. Az r hang jegyei ugyanazokban a szavakban vannak meg és vonalvezetésük is majdnem a legutolsó részletig egyezik. Csupán abban tér el, hogy a |-nek kevesebb a változata. Csak az egész sornyi függőlegest (*baö. 21c.*) és a felső felet kitöltő egyenest (*baö. 21b.*) használja, bár pl. *Péterben* ez már alólrá kerül és kissé ívelt. A *baö. 21a.* alatti változatot azonban nem használta. A *baö. 10b.* használatát nem állapíthatom meg, mivel *Sebestjén* a hamburgi kézirat kiadásában ezt nem hasonmásban, hanem csak latin betűs átírásban közölte. Mivel azonban az átírás függőlegese után ehhez hasonló vastag pontot tett (|), *Sebestjén* ezzel alighanem az ott is meglevő kis oldalszakállkát akarta jelezni.

II.

Az előbbieken végig vizsgáltuk az r hangnak mind a különféle rovásbetűsorokban, mind az írástani szabályokban, illetve az utóbbiak és egyúttal az egész rovásírás szemléltetéséül feljegyzett szövegmutatóványokban előforduló jegyeit. Foglaljuk most már egybe az eddig megfigyeltaktól levonható eredményeket is.

A nélkül, hogy sok szót vesztegetnénk reá, már az első szempillanásra nyilvánvaló, hogy az összes alakváltozatok két alapalakra mennek vissza.

Első alapalakul az eddig legrégebbi példáját, a *nikolsburgi rovásjegysor* r jegyét (*baö. 1.*) kell vennünk. Ez két függőleges egyenesből és az őket kb. közepmagasságban összekötő balról-alólról jobbra-felfelé haladó ferde egyenesből tevődik össze. Feltétlenül ennek a leszármazottjai, a *baö. 3a., 4., 5a., 6b., 7., 8a., 9b., 10a., 11., 12., 13a-b., 14b., 16.,*

³⁵ M. Könyvsz. 11.—1903. évf. 264—271. l. és RÉR. 216. l.

17a-b., 18a-c., 19a-b. s 20. számú változatok. Az első fejezetben részletesen megbeszéltük már mindannyijukat. Felesleges tehát megismétel-nem alakjaik leírását és csupán annyit jegyzek meg, hogy azokat a változatokat, (baö. 5a., 8a., 9b., 13b., 16.), amelyekről egészen világos, hogy feltétlenül a rovásbeliségről az írásbeliségre való áttérés után alakultak ki, mint egészen későn keletkezettek, az érdemleges tárgyalásból nyugodtan kihagyhatjuk.

Második alapalakul — a székelyderzsi felirattbeli, Németh Gyula által ugyan megengedett, de teljesen valószínűtlen előfordulásától eltekintve — a rovásnaptár baö. 2. alatti ferde egyeneskéjét kell vennünk, mert az általánosan elfogadott kormeghatározás következtében a szóbanforgó rovásbetűváltozatnak az a legkorábbi példája, melyik a rovásnaptárban látható. A baö. 3b., 5b., 6a., 8b., 9a., 10b., 14a., 15., 21a-c. alatt szemléltethető válfajok csakis ennek a változatai lehetnek.

Utóbbinak, a második alapalaknak két főváltozata van. Az egyik a hol rövidebb, hol hosszabb ferde egyeneske, a másik a mikor sormagasságnyi, mikor annál rövidebb függőleges egyeneske. Az előbbi tisztább alakjait a rovásnaptárban, miskolci Csulyak István, Lakatos István, majd a Teleki könyvtárbeli-kézirat Kapossi- s Dési-féle rovásjegysorában találjuk meg. A függőleges Kájoni „eredeti“ rovásbetűsorában, Telegdi Rudimentája giesseni s hamburgi másolatainak említett szabályában és szövegmutatványjaiban van meg.

A H alapalak előfordulásainak aprólékos vizsgálata alapján hangsúlyozottan kiemelhetjük, hogy — nem számítva a csak az imént felsorolt és az írásbeliség következtében többé-kevésbé ívelődött vonalú késői változatokat — ennek az alapalaknak a változatai nagy számuk ellenére is eléggé egységes jellegűek, meglehetősen merevek és erősen őrzik az alapelemeket, sőt, mi több, a rovásnaptárt kivéve az összes XV—XVI. századi rovásírásos emlékeink és szövegeink (nikolsburgi, csíkszentmihályi, keteji Székel Tamás és Szamosközy István) kivétel nélkül csakis ezt az alakot használták és hozzá nagyon is tudatosan, mert igen sokszor más rovásjegyekkel összevontan is alkalmazták, illetve — mint a megfelelő helyen felsoroltuk — majdnem mindenütt összekapcsolták a megelőző vagy következő jegyekkel, ahol ezt az értelem megzavarása nélkül megtehették. A H alaknak ezidőbeli használata tehát egészen világos és határozott, nincsen abban a legkisebb zavaró körülmény sem.

Mit tapasztalunk ezzel szemben a / és a | alakú rovásjegynél? Ha ideiglenesen eltekintünk a rovásnaptártól, akkor valószínűleg Telegdi Rudimentájában jelennek meg először. A betűsorban csak a H jegy van meg nála is. Ugyanezt a jegyet használja az írástani szabályainak szemléltető írásmutatványjaiban, meg az összevonások r-es kapcsolataiban. Az összerovások végén azonban váratlanul azt mondja, hogy rövidség okából szó közepén és végen sokszor elhagyják a két oszlopot. Tulajdonképpen tehát az összekötő ferde egyenes marad meg és a giesseni másolat leírója, Szanchi M. László ahelyett mégis egy f ü g g ő

Legessel jelölte a rövidített jegyet! Illetve jó volna, ha így jelölte volna, mert bizony a szabály élén olyan függőleges egyenes áll, amelynek alsó végéből jobbra fel kis egyenes szakállka ugrik ki (*baö. 10b.*), a szabályhoz felhozott két példában meg a függőleges egyenest baloldalon felül rövid párhuzamos egyeneske, alól pedig vízszintes egyeneske kíséri (*baö. 21a.*). Az *Úr imádságában* végül két ízben kb. a sor magasságának alig a felső felét kitöltő annyira-amennyire egyenes függőlegesekét (*baö. 21b.*), kétszer pedig egész sormagasságnyi függőleges egyenest (*baö. 21c.*) írt. Ugyanannak a kéziratnak ugyanazon az oldalon tehát az utóbbi jegynek ugyanattól az egy kéztől eredő négy határozottan különböző változata található akkor, amikor a másik jegy sokkal számosabb előfordulása (/, változatai legfennebb 9-szer, a H ellenben 23-szor feltétlen határozottan, de mint a részletes tárgyalásánál láttuk, az előbbieik közül kettő tulajdonképpen alighanem az utóbbiakhoz tartozik, vagyis az arány az utóbbinak előnyére legalább is 1:3-má javul) következetesen mindig abban az alakban használódott.

Telegdi Rudimentája eredeti kéziratának elő nem kerüléséig nem tudjuk biztosan megmondani, hogy miben hibázott Telegdi s másolás közben mit vétett Szanchi M. László, vagy az esetleg közöttük volt közvetítő. Legfennebb csak a különféle másolatokból következtethetünk ki egyet s mást. Amde kétségtelen, hogy az ugyanannak a hangnak ugyanazon az oldalon ugyanattól a kéztől származó 1+4-féle jegyváltozattal való leírása semmi egyebet nem jelenthet, minthogy a leíró nem ismerte a jegy, főleg a rövidítés alakját és jelentőségét. Emiatt írta hol így, hol úgy, ahogy írásközbeni benyomásai következtében jónak találta. Az bizonyos, hogy a H jegy ismételten hangsúlyozott világos és határozott használatával szemben a / változatnak az alkalmazása nagyon is zavaros, cseppet sem megállapodott.³⁶ Azonnal reámutatunk ennek okára is.

Jakubovich igen helyesen jegyzé meg,³⁷ hogy *miskolczi Csulyak István* rovásjegysorai valószínűleg Telegdi eredeti Rudimentájára vagy annak valamely korai másolatára mennek vissza. *Sebestyén Gyula*³⁸ ugyanezt mondja *Lakatos István* kivonatáról. *Boga Alajos*³⁹ szintén így vélekedik, de igen helyesen azonnal meg is kérdi, hogy az eredetnél száz évvel későbbi másolatok vajjon szabatosan adják-e vissza Telegdi *eredeti* rovásjegy alakjait? Azaz ezek szakasztott olyanok, mint ahogy Telegdi annakidején feljegyezte?

Boga szerint nehéz erre a kérdésre megfelelni, sőt határozott bizonyossággal nem is lehet. Az r hang most szóbanforgó / alakjainál

³⁶ A hamburgi másolat közlésében már *Sebestyén (M. Könyvsz. 11.—1903. évf. 267, 276—277. l.)* is figyelmeztetett a későbbi másolóknak a szabály tökéletlensége miatti vergődésére.

³⁷ SzRLÁ. 14. l.

³⁸ MRHE. 113—115. l.

³⁹ Id. mű. 64—65. l.

azonban, azt hiszem, mégis csak meglehetősen biztosan rámutathatunk Telegdi *eredeti* rovásbetűalakjára.

Az eddig közölt rovásírásos emlékekben legelőször *Kájoni János* 1673-i nem Telegdi-féle, hanem ú. n. „eredeti“ ábécéjében találjuk meg a függőleges egyenes $| = r-t$. Megvan aztán a *giesseni s hamburgi Telegdi másolatban*. Mivel azonban *miskolczi Csulyak István ábécéje kb. fél századdal korábbi Kájoniénál és csak alig egy emberöltővel fiatalabb Telegdiénél* és mivel nem áll magában, hanem — miként a *Lakatos-, stb.-féle* későbbi változatok jelzik — állandóan élő alak volt, feltétlenül bizonyosnak tartom, hogy valószínűleg a *miskolczi Csulyak István fejegyezte | alak (baö. 3b.) mutatja leghívebben a Telegdi említette megrövidített r eredeti alakját*.

Véleményem helyességét támogatja

1. az, hogy ez az alak szabatosan megfelel a *Telegdi* megszövegezte szabálynak: ha elhagyjuk a két függőleget, valóban csak a ferde öszszekötő egyenes marad meg az egész jegyből,

2. az, hogy a függőleges egyenes semmiesetre sem lehet az *r* jegye, hiszen az már a legrégebbi türk írásban, a jenísszej-vidékiben a *palatalis sz* jele. Az *sz* hangot jelöli a talasz-völgyi türk feliratokban meg a nagyszentmiklósi kincs besenyő felírataiban is és végig az egész magyar rovásírásban.⁴⁰ *Addig, amíg a rovás öntudatos volt és virágzott, semmiesetre sem tehető fel, hogy két nem rokon, hanem erősen különböző hang jelölésére szakasztott ugyanazt a jegyet használták volna akkor, amikor a rovásjegyek természetéből önként adódik, hogy a legnagyobb vigyázattal kellett róniok, hiszen a figyelmetlenül vésett, kelletténél hosszabb vagy rövidebb, esetleg eggyel több vagy kevesebb vonal már teljesen más hangértékűvé változtatja az eredetileg róni szándékolt jegyet. Ez a gondatlanság csak egészen késői korban következhetett be s talán akkor sem mindenütt, hanem csupán a kevésbé lelkiismeretes vagy kevésbé gondolkodó másolóknál kb. a XVII. században, mert utóbb — mint a Teleki könyvtár kilencrovásjegysoros összehasonlító összefoglalása mutatja, a XVIII. század dereka előtti rovásíráskodók javarésze már észrevette ezt az olvastást és eligazodást rendkívül zavaró s megnehezítő jelenséget és ismét visszatértek az $r = |$ jelhez.*

Hogy a két különféle hang rovásbetűinek ez az alaki megegyezése mennyire zavarta magukat a rovásjegysorokat feljegyzőket is, szépen igazolja elsősorban éppen *Kájoni*nak az ú. n. „eredeti ábécéje“, melyben valószínűleg éppen ezért *nincs meg a | = sz rovásbetű*, továbbá *Telegdi* Rudimentája *giesseni s hamburgi másolata* írójának az eljárása: kik rendesen függőlegessel jelzik az *r* hangot, ámde midőn *Szanchi M. László*nak az *Úr imádsága* második ország szavában egy-

⁴⁰ *Thomsen Vilmos*: Inscriptions de l'Orchon (Helsingfors, 1896.) 19. l. stb.; *Németh Gyula*: A nagyszentmiklósi kincs feliratai. MNy. 28—1932. évf. 82—83. l.; MRI. 28. l. és VII. mell.

más mellett kellett leírnia az *r* és a *sz* rovásjegyét,⁴¹ a különbség érzékelthetése végett az egyiket kénytelen volt rövidebb, a másikat hosszabb függőleges egyenessel örökíteni meg. Mivel pedig az előzőknél már tudta, hogy a | az *sz* jegye, ezt hagyta meg eredeti hosszúságában, az *r* függőlegesét viszont, amelyről tudta, hogy rövidített alak (és esetleg halványan emlékezett, hogy a ferde nem hosszú!), tovább rövidítette fél olyan hosszúra, mert úgy legalább eléggé szembetűnően figyelmeztetett a két hasonló jegyalak nagy hangértékbeli különbségére.

Az utóbb részletezetteket megfigyelve, semmi más egyebet nem mondhatunk, mint, hogy az *r*-nek a függőleges egyenes alakú s egyébként is valójában csupán három emlékből előforduló jegye okvetlenül valami félreértésen alapul és noha ezek főleg Telegdi másolatokban maradtak fenn, Telegdi eredeti Rudimentájában valószínűleg mégis csak e rövid ferde egyenes | volt az *r*-nek a megrövidített jele.

A miskolczi Csulyak István-, Harsányi—Hickes- és Kapossi—Bél-féle rovásjegysoroknál láttuk, hogy az *r* két alakját nem teljes és rövidített alakként, hanem *r* (kis *r*!) és *R* (nagy *R*!) gyanánt különböztették meg. Mivel ebben a többiekkel szemben szorosán megegyeznek, magától értetődik, hogy ezek hárman valószínűleg közös ősrre, Telegdi ugyanazon Rudimenta másolatára vagy kivonatára mennek vissza, feltéve, hogy nem mindnyájukat külön-külön, de ugyanaz a körülmény tévesztette meg.

Eddigi ismereteink szerint a rovásírás sohasem különböztetett meg kis- és nagy betűket, hanem mindkét fajtát ugyanazzal a közös rovásjellel jelölte. Feltétlenül bizonyos tehát, hogy miskolczi Csulyak Istvánéknak ez a megkülönböztetése a latin írásból került be a rovásbetűsorba. Valószínű okául azt tarthatjuk, hogy ők nem teljes Rudimenta másolatból írták le rovásjegysoraikat és az *r*-nek abban meglevő s szokatlanul nem egy, hanem két alakját — nem ismervén az *r* rövidítéséről szóló szabályt — legjobb hitük szerint úgy vélték leghelyesebben megoldani.⁴²

Láttuk, hogy amíg a XV—XVI. században teljes tudatossággal alkalmazták a H alakot, addig a / alak használata a XVII—XVIII. században feltűnően ingadozó. Ha az ember ennek a nagyfokú bizonytalanságnak az

⁴¹ A félsornyi magasságú függőleges ezen kívül egyedül a *mert* szóban van még meg. Itt azonban Szanchi M. László nem a fennebb kifejtett ok következtében rövidített. Hogy mi volt az oka, nem tudom. Lehet, hogy az előtte levő *e* alsó görbületét igen kihúzta s a sor végére érve már kevés helye maradt, de talán valószínűbb az, — a vonás alakja, különösen, ha a második „ország“-beli függőlegesekkel hasonlítjuk össze, igen erősen feljogosít annak a feltevésére, — hogy gyors másolás közben egy erőteljes tollvonással elintézte s nem törődött avval, hogy függőlegese egészen a sor alsó széléig leírja. Ennek a magassága egyébként nem szabhat irányt, mert, noha az utána következő *t* magasságának még a felét se teszi ki, a megelőző *e*-nél viszont csak kevéssel rövidebb.

⁴² Nagy Géza (*Ethnographia*, 6—1895. évf. 275. l.) szerint föltehető, hogy ősi írásunkban a mássalhangzóknak éppen olyan kettős: alhangú s felhangú sorozata volt, mint a türk írásban. Ennek alapján lehetségesnek tartja, hogy

okát kutatja, szinte önkéntelenül merül fel az a gondolat, hogy vajjon nem az okozta-e ezt a szembetűnő különbséget, hogy az egyik mélyen meggyökeresedett régi jegy, a másik pedig sokkal későbbi, mondhatni egészen fiatal jegy, amelynek már nem volt ideje meghonosodnia, sőt talán éppen a favesszőről való rovásról a tollal papirosra való írássá történt átalakulás közben keletkezett?

Ha az elmondottakból több igen lényeges egyezésre, illetve eltérésre figyelünk, így arra, hogy

1. az *r* jelölésére a XVI. század végéig — eltekintve a rovásnaptártól — kizárólag a H alakú jegyet használták, a /-t ellenben sohasem,

2. a H alakú jegyet, ahol csak értelemzavarás nélkül lehetett, mindenik rovásrovó egybekapcsolta a megelőző vagy következő, vagy esetleg mindkét szomszédos jeggyel, az /-t ellenben sohasem, lehetetlen más meggyőződésre jutnunk, mint amit az előbb hangoztattunk: *a / alakú jegy nem eredeti ősalak, hanem eléggé késői változat, amely hihetőleg a rovásról-írásra való áttérés idején keletkezett.* Akkor, amikor ezzel egyidejűleg a rovásírás eredeti szabályai is gyorsan felejtődtek.

Ügyelve az utóbbiakra, meg arra, hogy — amint előbbi fejtegetéseimben meglehetősen biztonsággal reámutattam — a / legrégebbi példájának Telegdi *eredeti* Rudimentájában kellett lennie, senki, aki ismeri *a rovás kevés jeggyel sokat mondó* természetét, nem gondolhat egyébre, mint arra, hogy *ezt a jegyváltozatot alapjában véve Telegdinek a megfelelő helyeken ismételten emlegetett szabálya teremtette meg, illetve Telegdinek a nem egészen kifogástalanul megszövegezett szabályát meg nem értő korábbi s későbbi másolói honosították meg és terjesztették el többé-kevésbé helytelen válfajokban.*

Telegdi ugyanis, amidőn könyvének az egyberovásokról szóló fejezetét összeállította, feltétlenül szükségesnek tartotta bevenni, hogy az *r* betűt nagyon könnyen összevonhatjuk a megelőző vagy követő rovásjeggyel, mert ilyenkor a megfelelő függőleges egybeesik az illető rovásjegy szomszédos függőlegesével és magától kimarad, illetve, ha elől-hátul kapcsolódik, akkor mindkét függőlegese kiesik és csupán az összekötő ferde egyenes marad meg belőle.

Feltétlenül bizonyosnak vehetjük, hogy *Telegdi* ezt a szabályt akarta megszövegezni. A korábról fennmaradt rovásszövegeink tanúsága alapján csakis ezt a szabályt állapíthatta volna meg. Mivel azon-

az *r* betű két rovásjegye nem mások, mint az ősi al- és felhangú alak maradványai s mivel a kettős jegyek eredeti jelentése lassanként elfelejtődött és az ábécék szerkesztői a kettős alakkal nem bírtak boldogulni, az egyiket *nagy R*-nek, a másikat *kis r*-nek tették meg. *Nagy Géza*nak nagyou is igaza lehet az al- és felhangú sorozatok létezésében, ámde a mi emlékeinkben ennek már vajmi kevés nyoma van. Minthogy a *kis r* jegyét nem vezethetni le szervesen a jeniisszeji *palatalis r*-ből, legfennebb különféle erőitett ravaszkodásokkal, viszont a *két r* fejlődése, szétválása, egész története a fenneb-iekben meglehetősen biztosan nyomról-nyomra követhető kezdettől egész a végéig, azt hiszem, felesleges külön cáfolgatnom *Nagy Géza* gondolatát, de viszont teljesség kedvéért mégis csak fel kellett említenem.

ban nem szövegezte meg annyira szabatosan — vagy először azért, mert erősen igyekezett a rövidségre s a „*de abbreviationibus*“ szülő fejezete kizárólag egyberovásokat tartalmazván, feleslegesnek vélte ezt külön még egyszer hangsúlyozni, vagy pedig másodsor azért nem, mert a szabatos gondolkodás, illetve fogalmazás nem volt természete s az előbb említett felületességet növelve, szűkebbkörű, egészen zárt értelmű fejezetcím helyett a „*de abbreviationibus*“-t alkalmazta, ez pedig a mindennapi első „megrövidítés“ jelentésével sokkal tágabbkörű s nagyon könnyen nyújt alkalmat félreérthetésre, vagy pedig végül azért, mert amint a szabály szemléltetésére bemutatott Péter példája mutatja, melyben *lehetetlen más jeggyel egyberóni az r-t*, ő se volt tisztában a rövidítés = egyberovás tulajdonképpeni mikéntjével — és mivel a későbbi másolói nem ismerték már annyira a rovásírásnak kevés jeggyel sokat jelentő természetét, nem ismerték az összerovásoknak mindenki által gyakorolható teljes szabadságát sem, hanem csupán a mintakönyvben lerajzolt rövidítéseket, nem érthették meg *Telegdi nem eléggé világos* fogalmazását — amelyet pedig a rováshoz igazán tudó még a nem eléggé szabatos volta ellenére is megérthetett — és azt a maguk eszejárása szerint magyarázva, többé-kevésbé elrontottan alkalmazták és adták tovább.

Az erre felhasználható adatok hiánya következtében ma még nem igazolhatom *kézzelfoghatóan* legutóbbi következtetéseimet. Azonban mégis annyira valószínűk, hogy mind a korábbi fejtegetéseimet, mind a csak az imént részletezett keletkezési s átalakulási folyamatot teljesen bizonyosnak fogadhatjuk el.

További támogatásul mindössze két körülményt említhetek fel. Első az, hogy *Telegdi betűsorában ez a jegy nincs meg*. Nem használja az *r*-es összerovások bemutatott példáiban sem, hanem csupán az összevonásokról szóló fejezet végén, a szótagolás utáni kérdés és felelet után, amely aligha eredeti, ősi rovásírási szabály, mivel a rovás vesszőnek valószínűleg csak négy róható oldala volt, ha tehát hosszabb szöveget akartak felróni, akkor hosszabb vesszőket vágtak, azaz nem igen volt szükségük megszakítási szabályokra, ami viszont a rövid sorú latin írásnál elsőrendű követelmény. Ez az elhelyeződés talán arra mutat rá, hogy *Telegdi* állapította meg ezt a szabályt, amint feltétlenül bizonyosnak kell tartanunk, hogy a rovásbetűsor végéről is ő szakította le a *capita dictionum* sorozatát és osztotta be az egyberovásokról írt fejezete végére.

A másik támogató jelenséget viszont a | különféle jegyeinek az *Úr imádságában* megfigyelhető alkalmazásaiban vélem felismerni. Az imádság elején ugyanis még a rendes H alakot használja, csupán a végén rántja elő a másikat is és írja be hol így, hol úgy. Ez szerintem arra vall, hogy *Telegdi* megszóvegezte ugyan az említett szabályát, de azért még ő maga se tudta alkalmazni, illetve mikor neki fogott az *Úr imádsága* másolásának, gépiesen másolta az előtte állott *régebbi* mintát és csupán a végén jutott eszébe a csak kevéssel előbb megfogalmazott szabálya, ekkor aztán valóban használta is.

A végeredménynek tekinthető következtetéseimet viszont igen nyomosan ellenzi az, hogy *a | jel megvan a rovásnaptárban is*, a rovásnaptár pedig — amint *Németh Gyula* írja — „a XV. szd utolsó évtizedeiből származik. Fiatalabb nem lehet, mert írástörténeti okokból határozottan az alább tárgyalandó csíkszentmihályi (1501) és konstantinápolyi (1515) emlékek elé kell helyezni“.⁴³

Jóllehet *a rovásnaptár* nemcsak a legjelentősebb emlékeink egyike, hanem a legterjedelmesebb rovásszövegünk is, még ma, sines teljesen megfejtve. Magyar nyelvi anyaga sem részesült még a szükséges nyelvtudományi vizsgálatban, megfelelő írástörténeti feldolgozása sem történt meg mostanáig. Minthogy azonban a rovásnaptár hasonmásából határozottan megállapítható, hogy a másoló nem túlságosan gondosan másolt, hanem bizony nagyon sok helyen belevétett és hibázott, mivel pedig továbbá *Németh* is elismeri, hogy talán hárman is másolták, illetve javították és ezeknek az utólagos bejegyzéseknek az írója meg „az írást a későbbi fejlődési fokán ismerte“, a rovásnaptár vallomását nem merem perdöntő bizonyítéknak tekinteni.

Annál kevésbé vehetjük okvetlenül perdöntő bizonyítéknak a vallomását, mert igen nyomós írástörténeti jelenségek éppen a *régebbi volta ellen* tanuskodnak. Nem akarok túlságosan elkalandozni a tulajdonképpeni tárgyamtól és emiatt — a rovásnaptár korának tisztázását máskorra hagyva — csak röviden említem fel, hogy *amíg az f, ak, m, mb, sőt talán még az o hangok, illetve hangcsoportok jegyei a XV—XVI.*

századi szövegeinkben nagyon egyöntetű s erősen rovásjellegű alakban jelennek meg,⁴⁴ addig ezeknek a jegyeknek a rovásnaptárbeli alakjai feltűnően eltérnek tőlük, nagyon sokat vesztek az eredeti rovásjellegükből és inkább tollal írott jellegűek éppen úgy, mint Telegdi megfelelő jegyei! Az ellentétet feltűnő kirívóan fokozza az, hogy még *Szamosközy* késői s írott feljegyzései is sokkal rovásjellegűbbek a rovásnaptár említett jegyeinél vagy hogy a rovásnaptárban a *h s az è, meg az i s a j* alakjai már összekeveredten jelennek meg, noha ez az összeeserélődés szintén csak későn, alighanem az írásbeliségre való átterés után következett be.

A felsorolt kevésbé rovásjellegű rovásbetűk késői volta mellett kardoskodik még egy körülmény. Csak egy, az igaz, ámde mégis rendkívül nyomós. *A rovásjegyek vonalainak megkerekedése semmiesetre se történhetett a XV—XVI. századok fordulója előtt, mert hiszen addig előbb a nagy, utóbb a kis betűs barátírást használták és az a maga hasonlóan nagyon egyenes és szegletes alakjaival semmiesetre se befolyásolhatta úgy a mi rovásírásunkat, hogy ennek a vonalai megkerekedjenek. A gömbölyödés csak az említett századforduló után következhetett be, midőn a renaissance hatása alatt meghonosodó latin betűk kiszorították a barát írást.* Ez a folyamat természetesen nem hirtelen ment

⁴³ MRI. 8. l.

⁴⁴ V. ö. MRI. VI. és VII. mell.

végbe s természetes az is, hogy a latin írás nem éreztethette azonnal a rovásírásunkra a megkerekítő hatását, mert hiszen előbb még saját magának kellett begyökeresednie. Ha a latin írás általánosabban elterjedni kezdését még 1480—1490 köré is visszavisszük, akkor is legalább 2—3 nemzedéknek kellett elteltie addig, amíg annyira itthonosodott, hogy a rovásírást jelentékenyebb mértékben befolyásolhatta. *Az erősebb hatás kezdetét semmiesetre se tehetjük korábbra a XVI. század utolsó harmadánál, amint Szamosközy még meglehetősen jó rovásjellegű betűi igazolják, de viszont ekkor már meg kellett kezdődnie, mert hiszen a Telegdi Rudimentájára visszavezethető későbbi másolatok és kivonatok jellemző egyezései mind azt mutatják, hogy ez a megkerekedés már erősen hatott Telegdi Rudimentájára.*⁴⁵

Kétségtelen, hogy a rovásnaptárnak vannak eredeti, a XV. század második feléből származó részletei. De viszont bizonyos az is, hogy vannak sokkal fiatalabb: XVII. század elejei, XVI. század végi részletei is. A legutóbb elmondottak következtében tehát semmiesetre se tekinthetjük perdöntő bizonyítéknak a rovásnaptár vallomását már csak azért a rendkívül szembetűnő körülményért sem, hogy, amikor a rovásnaptárban annyi ügyes egyberovás van, addig az $r = /$ jegyet *egyetlen egyszer sem kapcsolta* össze sem a megelőző, sem az utána következő rovásjeggyel, mert hiszen, ahol most mégis összevontnak tűnik fel, az csak a helytelen másolásból ered, értelemzavaró helyzete miatt — mint láttuk — semmiesetre sem lehetett úgy benne az eredetiben.

Azt, hogy már az eredeti rovásnaptárban csakis az $r = /$ jel volt-e meg, vagy pedig ezt csupán a lemásoláskor — Telegdi Rudimentája említett szabályának hatása alatt — a lemásoló rövidítette az esetleg megvolt H jegyből, azt most nem mondhatjuk meg. Az azonban bizonyos, hogy az $r = /$ jegyet, ha H lett volna, a rovásnaptárból említett 57 előfordulása közül — leszámítva az ábécébeli s a Magdelom névben tévesen másolt jelet — 13-szor elől-hátul kapcsolhatták volna, 7 ízben előző, 23 esetben meg következő rovásjeggyel röhatták volna egybe s mindössze 12 olyan hely van, amikor mind a megelőző, mind a követő jegyek alakjai alkalmatlanok voltak a zavarásmentes, feloldható egyberovásra.

⁴⁵ A fentiek kiegészítéséül szabadjon rámutatnom arra, hogy a rovásírásunknak éppen ebben az időben való hirtelen hanyatlása s rohamos kipusztulása tehát *egyszerűen annak a következménye, hogy a könyvnyomtatás feltalálásával a renaissance hatása alatt éppen ebben az időben mind szélesebb körben terjedt el az írás-olvasás, a latin írás írása s olvasása s ezzel egyidejűleg az addig drágább pergamentet a sokkal olcsóbb papíros váltotta fel.* Ezeknek a könnyebb és kényelmesebb használata s kezelése szorította ki a már nehezkesebb, bizonyára elmaradt vidékiesnek-falusinak lenézett rovásírást. Persze ez se történt azonnal. Újabb 2—3 nemzedéknek kellett megint elmúlnia, míg nem a latin írás az eldugottabb és a maradibb falvakban is győzedelmeskedett az évezredes multa tekinthető rovásíráson (az 1668-i énlaki felirat a legutolsó ilyenemű emlékünk!), illetve a tanultak kezén a latin betűk hatása alatt a XVII. század folyamán teljesen elvesztette rovás jellegét és már csak furcsaság számba menő, nem rövött, hanem tollal írott, erősen megkerekedett titkos írássá, játékszerré vált.

Úgy vélem, hogy a nélkül, hogy a rovásnaptár általánosan elfogadott magas korát kétségbe vontam volna, mégis elegendő számú s eléggé nyomós érveléssel mutattam rá arra, hogy a rovásnaptárba meglehetősen késői, XVII. század első feléből eredő részletek is kerültek bele, vagyis egyáltalában semmi sem akadályozza, hogy — amint az említett néhány rovásjegynek feltétlenül késői alakja van meg benne — a mi esetünkben ne legyen szabad feltennünk azt, hogy az eredeti XV. századi rovásnaptárban valóban még a teljes $H = r$ alak szerepelt és az $r = |$ is csak az előbbiekhöz hasonlóan, később került be a naptárba, azaz az $r = |$ jelnek a rovásnaptárban való megléte még nem bizonyítja egyszersmind az $r = |$ jegynek korai, XV. századi voltát is és a rovásnaptárbeli példáitól még nyugodtan elfogadhatjuk előbbi következtetésemet, hogy tulajdonképpen Telegdi nem szabatos fogalmazású szabálya teremtette meg és terjesztette el a megrövidített r -nek önálló betűként való használatát. Mindezek következtében végül csak helyeselhetjük Jakobovich Emil véleményét, hogy határozottan tagadta az $r = |$ jegynek a székelyszerzi felirathoz való előfordulását.

Telegdi Rudimentája s a rovásnaptár $r = |$ -je közötti összefüggés alaposabb kimutatására ma nincs megfelelő anyagunk. Erről csak ezután napfényre kerülendő emlékek fognak esetleg felvilágosítani. Egy dolgot azonban még most meg kell beszélnünk.

Nagy Géza megállapítása⁴⁶ óta kétségtelen, hogy az $r = H$ jegy a türk *velaris r* jegyből (*baö.* 22.) származott.⁴⁷ Sem *Sebestyén Gyula*,⁴⁸ sem *Németh Gyula*⁴⁹ nem tagadták ezt, sőt határozottan helyeselték. *Sebestyén* hozzá még reámutatott az alaki változás mibenlétére is. Nem

⁴⁶ *Ethnographia*. 6—1895. évf. 274—275. l.

⁴⁷ A türk *velaris r* jegy alakját illetőleg l. *W. Radloff*: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei (St. Petersburg, 1895.) 2. l., továbbá *V. Thomsen*: Inscriptions de l'Orkhon. 9., 31—32. l. Thomsen a *baö.* 22. alatti alapalak mellett a jenisszeji türk feliratokból két változatot is közöl. (1. a baloldali függőlegesnek csupán felső harmada van meg, az összekötő ferde vonal onnan halad a jobboldali függőleges felső végéhez, ez a változat fordul elő a talaszvölgyi nyugati türk feliratokban is, l. *J. Németh*: Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan, *Kőrösi Csoma-Archivum* 2—1926. évf. XXII—XXIV. mell.; 2. a baloldali függőlegesnek csupán kb. a felső fele, a jobboldalinak viszont csupán kb. az alsó fele van meg és a balról-lennről jobbra-felfelé haladó, összekötő ferde egyenes ezeknek az alsó, illetve a felső végét köti össze.) Világos tehát, hogy betűnknek már magában az anyairásban is több változata képződött. Jóllehet a mi rovásírásunk egyes késői, írott változatai meglehetősen megközelítik a most említett jenisszeji változatokat, mégis azt hiszem, bár nem lehetetlen, nem gondolhatunk arra, hogy közvetlenül a jenisszeji változatokból vezessük le a mi rovásírásunk eme változatait. Jegyünknek egyébként elég zavaros multja van magában az anyairásban is, mert Thomsen szerint az orkhoniban ugyan ritkábban, de a jenisszejiben gyakran megtörtént, hogy a két betűalakot felcserélték egymással, azaz a *velaris r*-t palatalis magánhangzóval kapcsolatban, a *palatalis r*-t viszont *velaris* magánhangzóval összekapcsolva alkalmazták.

⁴⁸ *RÉR.* 286. l.; *MRHE.* 157. l.

⁴⁹ *MRI.* 28. l.

okolta meg azonban az átalakulás szükségességét. Túlságosan mesterkélten képzelte el az átváltozást, holott az nagyon is egyszerű dolog: a rováskészítésnek természetes következménye. Az énlaki rovásírástól feliratról szóló tanulmányomban⁵⁰ már figyelmeztettem arra, hogy a türk írás — tekintve, hogy eleinte meglehetősen szigorúan ragaszkodott a kölcsönzött betűk nem rovásjellegű kerekdedebb és bonyolultabb összetételű alakjaihoz — eredetileg nem készült rovásírásnak, hanem később lett azzá.

A mi *r*-ünk átalakulását egyedül ehhez hasonlóval indokolhatjuk meg, de ezzel kielégítően meg is magyarázhatjuk. Semmi egyéb oka nem volt, mint, hogy *könnyebb a rovásvessző egész szélességét átérő egyenest metszeni, mint annak csupán a távolabbi felét.* Ennek az egyszerű, készítésbeli kényszerűségnek a hatása alatt nyúlt meg egész függőlegessé a baloldali felehosszúságú függőleges és ez a készítési eljárással megokolható változás egyúttal azt is bizonyítja, hogy a mi *r*-ünk nem mesterkélten módosítás, mint Sebestyén hitte, hanem *egyenes, szerves és élő folytatása a jenijszeji velaris r betűnek!*

R-ünk másik függőlegese rovásjellegén nincs mit tárgyalnunk.

Az összekötő egyenesnek — a rováskészítés következtében, ha a róvó jobb kezű — okvetlenül balról-alólról jobbra-felfelé kell irányulnia. Egészen úgy, mint a *baö. 1., 3a., 6b., 7., 10., 11., 12., 14b., 17a-b., 18a-b.,*⁵¹ *19-b.*-n láthatjuk. Ha ezeket a rovásjellegűbb változatokat gondosan megfigyeljük és eltekintünk az összekötő vonalnak ugyancsak a latin írás hatása következtében vízszintes helyzetűvé⁵² romlott válfajától is, négyféle változatot találunk közöttük:

a) Az összekötő ferde egyenes kb. a középmagasságban köti össze a két függőleges egyenest (*baö. 10a., 11., 12., 17a., 18a., 19b.*).

b) Az összekötő ferde egyenes a baloldali függőleges alsó vége irányából indul és a jobboldali függőleges középmagassága táján végződik (*baö. 1.,*⁵³ *18b.*).

c) Az összekötő ferde egyenes a baloldali függőleges felső harmadát köti össze a jobboldali felső végével (*baö. 3a., 17b.*).

d) Az összekötő ferde egyenes a baloldali függőleges alsó végét köti össze a jobboldali felső végével (*baö. 6b., 7., 14b.*).

Ez a kis csoportosítás világosan mutatja, hogy az *r*-nek — noha

⁵⁰ ÉRF. 12. jzt.

⁵¹ A *baö. 18a-b.* példák ellenkező irányúak ugyan, de valószínűleg azért, mert *keteji Székel Tamás balkezes volt.* V. ö. ÉRF. 12. jzt.

⁵² A rovásban ugyanis csak olyan vonalak vannak, amelyek a rovásvessző hossz tengelyét keresztben vagy ferdén metszik. A hossz tengellyel párhuzamosan, azaz vízszintesen haladó vonalakat kerülük, mert a fát hosszában-szálában nagyon alkalmatlan vágni, holott keresztben igen könnyű róni.

⁵³ A *nikolsburgi rovás jegysor* *r*-je látszólag az előbbi csoportba tartozik. Ha azonban az összekötő vonalkát meghosszabbítjuk, akkor a meghosszabbított iránya éppen a baloldali függőleges alsó végéhez ér ki. Hogy ez merő véletlen-e, vagy pedig szándékos jelenség (a vonal rövidege talán az utóbbi ellen szól), azt ma nem mondhatjuk meg, azonban *feltételelesen* szándékosnak tartva, ebbe a csoportba osztottam be.

mindvégig megőrizte az ősi anyabetű felemagasságban alkalmazott ferde összekötő egyenesét (*a*), keletkeztek olyan változatai is, amelyeknél az összekötő ferde egyenes nem ott, hanem lennebb (*b*) vagy fennebb (*c*) kötötte össze a függőlegeseket, illetve olyan is (*d*), amelynél ugyanabban az irányban halad ugyan, de a függőlegesek ellenkező két végét kapcsolja össze. Az anyabetűvel való legszorosabb megegyezés miatt az *a* csoportot kell vennünk eredeti alapalaknak, a többiek feltétlenül csak ennek az egyéni változatai, ha ugyan nem egyszerűen a kevésbé hű másolatok termékei. Minthogy az utóbbi nagyon is lehetséges, ezeknek a változatoknak az összefüggéseire nem érdemes szót vesztegetnünk mindaddig, amíg újabb eredeti emlékek nem kerülnek elő s nem járulnak hozzá a maguk tanulságaival a még nem egészen világos részletek felderítéséhez.⁵⁴

Foglaljuk össze röviden és fejlődési sorrendben az eddigieket. Rovásírásunk H (*baö. 17a., 10a.*) jegye szerves leszármazottja, élő folytatása a jenijszeji türk *velaris r*-nek (*baö. 22.*). Attól alakilag — az e dolgozatban nem tárgyalt hangzóugratást teljesen figyelmen kívül hagyva — csupán a baloldali függőlegesnek rováskészítési okok következtében szükségszerűleg bekövetkezett meghosszabbodásával tér el. A rováskészítési eljárás azonban esetleg egyéni mellékalakokat (az *a* csoport további változatai, *b-d*) is termelt ki, majd később okvetlenül a latin H hatása alatt, teljesen olyan alakúvá (*baö. 19a., 20.*), hanyatlása, elmúlása idején végül ívelt vonalúvá (*baö. 5a., 8a., stb.*) lett.

Egyszerű alakja rendkívül alkalmas volt összerovásokra. De talán éppen ezek a remek egyberovások okozták vesztét is. A későbbi, már nem rovó, hanem csupán író kedvelői ugyanis nem értvén meg Telegdinek erről nem eléggé szabatosan, hanem félreérthetésekre nagyon is alkalmat nyújtóan megszövegezett szabályát, elhagyták a függőlegeseket és a kezdetben még jellegzetes ferde egyenest (*baö. 2., 3b.*) utóbbi ívelt ferdévé (*baö. 9a.*) meg függőleges egyenessé (*baö. 5b.*) alakították át. Mivel pedig az utóbbi esetben teljesen olyan alakú volt, mint az *sz* rovásjegye, különféle mellékvonalkák hozzáillesztésével kísérte meg a hangértékbeli különbséget érzékeltetni (*baö. 10b., 21a.*) vagy pedig egyszerűen az *sz* jelét hagyták ki a rovásjegysorból (*Kájoni*). A XVII. század folyamán teljesen külön- és önállóvá lett rövidítés eredeti jelentése annyira elhomályosult, hogy amire a rovásírásban sohase volt példa — a két jegyet a latin írás hatása alatt *kis r* és *nagy R* gyanánt alkalmazták (*Miskolczi Csulyak István, Harsányi—Hickes, Kaposi—Bél*).

Ferenczi Sándor.

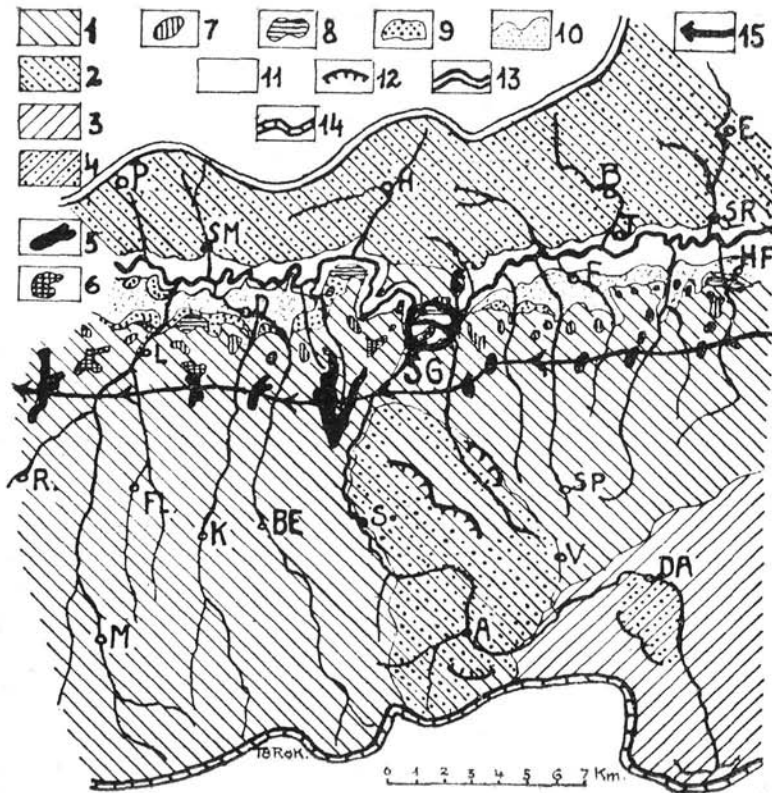
⁵⁴ Arra mégis reá kell mutatnom, hogy a *b* és *d* csoportbeli válfajok még a rovásveszőn előállhattak, mert könnyebb a baloldali függőleges alsóvégétől, azaz a rovásvesző inneső szélétől metszeni a részsút felfelé haladó egyenest, mint a rovásvesző közepén kezdeni a metszést. Mivel azonban igen kevés korai ilyen adatunk van, még se merem határozottan leszögezni, hogy ez az alak már akkor feltétlenül megvolt, mert ebben az esetben ezek a válfajok a maguk könnyebb róhatóságával feltétlenül kiszorították volna az ősi *a* alakot, ez pedig nem történt meg, hiszen egész végig fennmaradt.

Geomorfológiai tanulmányok Segesvár vidékéről.

Segesvár a Nagyküküllő középszakaszán, a Segesdpaták beömlésénél fekszik az É. szél. $46^{\circ} 12' 39''$ és a K. hossz. $24^{\circ} 31' 53''$ alatt. A vár maga éppen annak köszönheti itteni létét, hogy fontos útvonalak keresztezése közepében, a Küküllő völgyének szűkülete által alkotott fosszilis meánderkatlánában, a Segesd beömlése és alsó szakasza igen jól védhető kúpot és hozzácsatlakozó terrasz-félszigetet dolgozott ki a geológiai idők folyamán. Hogy követni és kinyomozni tudjuk ennek a szép meánderkatlannak és a közepébe települt festői várdombnak a kiformalódását, az itteni Nagyküküllőszakasz vízgyűjtő területének 25 km széles szalagját kb. 30 km hosszúságban (l. a térképvázlatot) kell áttanulmányoznunk.

Területünk domborzati viszonyait a Nagyküküllő K-Ny-i völgye szabja meg, amelynek 2—3 km széles ártere csupán Segesvárnál szűkül össze 600—800 méterre. Az oldalvölgyek szubszekvens vízrendszere nagyjában E-D-i csapású bevágódásával a dombok, gerincek és hátak változatos sorait formálta ki. A szintkülönbségek igen kicsik, még a leghosszabb lejtősíkok sem lépik túl a 100—150 métert. A segesvári gát 350 m abszolút magasságát a sárpataki Pojana 699 m magas pontjához mérve, a legnagyobb viszonylagos szintkülönbség csupán 349 m.

Amennyire szerények a domborzati jelenségek, még annál is sokkal világosabban állnak a geológiai kilátások. Hihetetlen egyhangúság, vezetőrétegek hiánya és a paleontológiai adatok ritkasága ejti kétségbe még a legedzettebb geológust is. A tektonikai tájékozódást viszont a pontosan alig mérhető 3° — 10° -os rétegdőlések teszik annál is nehezebbé, mert a felszíni formák föld folyásoktól, szakadásoktól és suvadásoktól zavart rétegelőbívásai között a szálbanállót kibogozni sokszor egészen kilátástalan kísérlet. Minden kis részleteredményt bőverítéssel és még több türelemmel és kitartással kell megfizetni. Ilyen hálátlan területre ha tévedt is geológus a múlt század folyamán, meg kellett elégednie az itt-ott felbukkanó ritka paleontológiai adatok gyűjtésével és a feltűnő geomorfológiai jelenségek megfigyelésével és hiányos vagy éppen hibás magyarázatával. *Berwert*, *Bieltz*, *Neugeboren* lényegtelen részletadatait éppen csak megemlítve, *dr. Koch Antal* (VI., VII., VIII.) és az ő adataira támaszkodó *H. Höhr* (V.) meg *L. Sawicki* (XV.) képviselik ezt a csoportot. *Phleps O.* (XIII.) csupán paleontológiai adatokat dolgoz fel. A XX. század gazdasági és technikai fellendülése tereli a figyelmet a kálisókra és főképp a petróleumra. Így kerül az Erdélyi Medencére, mint új gazdasági erőforrásokat magában rejtő területre a geológusok figyelme. Az 1908. év jelenti a fordulópontot a kissármási gázkút megnyitásával. A tapasztalt geológusok élesapatai kezdik kutatni a medence dombvidékét, hogy föltárják a földgázmezőket. A terüle-

1. kép.

Segesvár vidékének geomorfológiai vázlata. — Geomorphologische Kartenskizze der Umgebung von Schässburg.

1. = Pontusi homokos rétegek. Pontische, sandige Schichten. — 2. = Pontusi agyagos rétegek. Pontische, tonartige Schichten. — 3. = Szarmata homokos rétegek. Sarmatische, sandige Schichten. — 4. = Szarmata agyagos rétegek. Sarmatische, tonartige Schichten. — 5. (170 m), 6. (150 m), 7. (110 m) = Felső (pliocén?) kaviesterraszok. Obere (pliocena?) Schotterterrasse. — 8. (30–40 m), 9. (20 m) = Diluviális kaviesterraszok. Diluviale Schotterterrasse. — 10. = Alluviális terraszok. Alluvial-Terrasse. — 11. = Jelenlegi ártér. Heutiges Inundationsgebiet. — 12. = Nagy suvadások. Grössere Rutschungen. — 13. = A Kis- és Nagyküüllő vízválasztója. Wasserscheide zwischen der Grossen und der Kleinen Kokel. — 14. = Az Olt és Küüllő vízválasztója. Wasserscheide zwischen dem Alt und Grossen Kokel. — 15. = Az ösküüllő medre és iránya. Flussbett und Verlauf der Ur-Kokel.

SG Nagy kör — Grosser Kreis = Segesvár. A = Apold. B = Bun. Be = Bese. D = Dános. DA = Szászdálya. E = Erzsébetfalva. F = Fehéregyháza. FL = Földszín. H = Hétur. HF = Héjjasfalva. K = Keresd. L = Szászszentlászló. M = Almakerék. P = Prod. R = Rudály. S = Segeőd. SM = Nagyszőlős. SP = Sárpaták. SR = Sárd. T = Kisbun. V = Volkány.

tűnkre vonatkozó és annak szerkezetét és felépítését helyesen feltáró közlemények sorát *Wachner* (XIX.) nyitja meg, majd *dr. Telegdi Róth Lajos* (XVI.) és *dr. Pávai-Vajna F.* ((IX., X.) folytatja a világháborúig. A közhatalom változása után e sorok írójának (XVII.) és a medgyesi földgáztársaság mérnökének, *D. I. Ciupagea*nak (III.) közleményei tisztázzák a segesvári terület geológiai felépítését. Ezen a hálátlan és egyhangú területen a geológusnak is igen gondosan kell megfigyelnie a morfológiai jelenségeket, mert a víz kivájó munkája közben keletkezett domborzati jelenségek képezik az egyedüli érzékeny és biztos irányítót s egyben a legbiztosabb ellenőrt még a tektonikai eredmények kritikai mérlegeléséhez is. Ebből következik, hogy minden geológiai dolgozat geomorfológiai kérdéseket is tárgyal.

Területünk az Erdélyi Medence belterületén fekszik, tehát egy jól kivethető geológiai és tektonikai egységnek képezi majdnem a központi részét. Ez a tény is erősen kihangsúlyozza azt, hogy a vizsgálatok során felmerülő kérdések megoldását csupán úgy remélhetjük, ha minden vonatkozásban mint ennek a nagy geológiai egységnek elválaszthatatlan részét vizsgáljuk.

Az utolsó 30 esztendő munkássága nyomán ma már eléggé ismerjük az Erdélyi Medence geológiai felépítését ahhoz, hogy ilyen részterületek geológiai és morfológiai problémáinak megoldását is megkísérélhetjük. Vizsgálataim eredményét a következő sorrendben közlöm:

I. Területünk történetét a szarmata idő üledékeivel kezdjük, mint a Segesd-patak felsőszakaszán uralkodó legidősebb tagjával. Ehhez kapcsolódik hozzá szervesen a pontusi takaró rétegsora, amely területünk legnagyobb részét borítja. Ezekben a rétegcsoportokban keressük meg az Ősküüllő elődeit.

II. Ezután az Ősküüllő pliocénvégi kialakulását nyomozzuk a felsőteraszok kavicsos platóin, hogy végig kísérjük a Küüllő völgyének kialakulását a Plisztocén eseménygazdag idejétől a Holocén idők mai koráig.

III. Röviden vázoljuk a lejtők kialakulását, hogy végül

IV. befejezzük az utolsó 80 év történetével, bemutatván az embert (ez esetben a segesvári magisztrátust), mint fontos geológiai tényezőt.

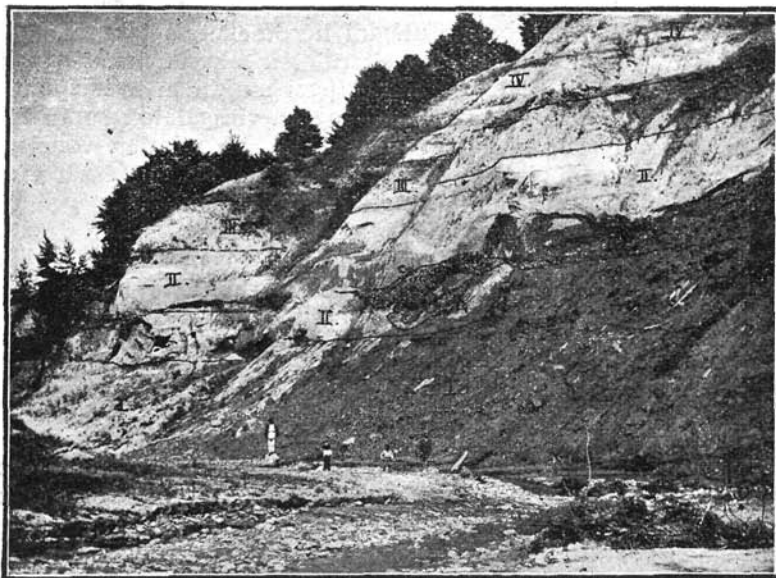
I. A szarmata és pontusi rétegek torrenskavics konglomerátjai és betemetett völgyei.

Segesd-patakának forrásvidéke és Szászdálya környéke képviselik területünk egyedüli *szarmata* foltját, amelyet igen gazdag kövületanyag alapján *Pávai Vajna* (IX.), *Török Z.* (XIII) és *Ciupagea* (III.) írtak le. Ez a kis folt sztratigrafiai kulcsként szolgált *Ciupagea*nak, hogy a szarmata-pontusi határt pontosan rögzíteni tudja a „báznai tufa“ horizontjára. (III. pg. 122.). A Segesd vizének itteni oldalvölgyei még ma is erős erózióstevékenységet árulnak el, aminek okait a IV. fejezetben fogom részletesen tárgyalni.

A 15° dőlést mutató szarmata rétegekre egy kis diszkordanciával települnek a Dályánál már csak 5°—7°-os dőlést mutató *pontusi* rétegek csoportjai, elborítva területünk felszínét mindenütt a dályai sarok kivételével. A pontusi rétegek alsó szintjét a majdnem 200 m vastag, uralkodóan homokos és konglomerátos rétegek, a „*segesvári rétegsor*“ képezik, és uralkodók a felszi-

nen a Nagyküküllő völgyéig. Ebben a rétegsorban már majdnem kizárólag csak a konglomerátok tartalmaznak kövületeket.

Ezeknek a konglomerátoknak a tanulmányozása adott alkalmat a Küküllő pontusi őset megtalálni, és bennük az Erdélyi Medence pontusi tavának természetét felismerni. Négy igen tanulságos feltárása van ezeknek a rétegeknek: a héjjasfalvi Falupatakban, a sárpataki völgyben, a segesvár-fehéregyházi Határpatakban és a segesvári Breite magas terraszáról lefutó Seifenárokban. Mindezek közül a héjjasfalvi Falupatak szelvényét mutatom be, mint a legjellegzetesebbet.

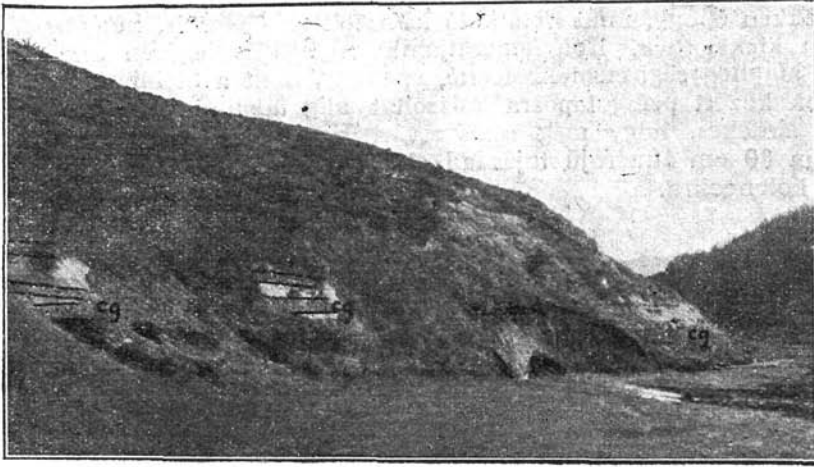
2. kép.

A héjjasfalvi Falupatak K-i partfala. — Die östliche Uferwand des Falubaches bei Héjjasfalva. — I. = Homok és márgarétegek. — Sand- und Mergelschichten. II. = Homok. — Sand. — C₁, C₂ = Konglomerátlencsék. — Konglomeratlinsen.

A feltárt rétegsor alsó szintje (I.) vékony homok- és márgarétegek sűrűn váltakozó sorából álló jellegzetes taviüledék, és 5° alatt dől É-ra. A II-vel jelzett rétegsortól elhatároló felszíne nem egyenletes, hanem a kép jobb oldalán 2 m-rel magasabban van, mint a kép közepén és balszélén, tehát egy jól kivehető lépcsőt alkot. Erre a jól kivehető erodált felületre, tehát pontusi folyómederre és 2 m magas partfalára települtek a II-vel jelzett réteg homokjai és szeszélyes alakú konglomerátlencségei. A régi folyómeder kitöltéseként jelenik meg a kép közepén C-vel jelzett két nagy lencse. A felső 4 m hosszú, legnagyobb vastagsága 1.3 m, míg az alatta lévő cifra-lencse 3 m hosszú, és 70 cm a legnagyobb vastagsága. Az egészet durvább-szemű homok fogja körül, amelynek diszkordáns parallel struktúrája folyóvízre vall. A két lencse közötti homokrétegben sok a márgakavics, úgyhogy valóságos homokos kötőanyagú márgakonglomerátot képez. A II. réteg

szintjében a völgy mindkét oldalán újra és újra fellépnek egy vagy több emeletben hol lencse, hol meg rétegszerű közbetelepüléssel a konglomerátok.

Ezt szemlélteti a 3. sz. kép is. A kép jobb oldalán azon a helyen, ahol a cg betűk vannak, az előbbi szelvény helyétől 200 méterre lejjebb, a folyami homok konglomerátos szintje tetemesen megvastagszik, míg a konglomerátok 10 és 50 cm között váltakozó lencsesorai két főrétegre bomlanak, közbezárva 3—5 m vastag homok komplexumot, amelyből még három nagy kavicslencse szeszélyes körvonalai ötlenek szemünkbe. A Héjjasfalvi Határpatakából *Pávai-Vajna* (IX. 143 l.) is közli egy betemetett pontusi völgy képét. A fõnt jelzett 4 völgyben több hasonlóan fluviátilis jellegű szelvényt ismernek, melyeknek azonban részletadatai a denudációs folyamatok révén évről-évre változnak.

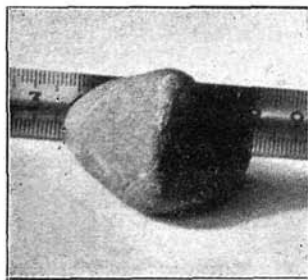
3. kép.

A héjjasfalvi Falupatak Ny-i völgylejtője. — Der westliche Talabhang des Falubaches bei Héjjasfalva. — cg = Homok konglomerátlencsékkel. — Sand mit Konglomeratlinsen.

A magasabb homokos szintekben igen gyakoriak a márgakavicsokból álló furcsa konglomerátok is, amelyek szintén fluviátilis vagy partközeli sekély és mozgó vízre vallanak. Mindezek a jelenségek, kiegészítve az elszenesedett *Pinus Kotschiana* fenyőtobozok és törzsek sűrű megjelenésével, nemkülönben a sok vékonyabb és vastagabb szénréteg és lencse meg tőzegpad-szerű rétegek kibukkanásaival, világosan mutatják, hogy a szarmata tenger erdélyi öblének örökébe lépett pontusi lefolyástalan tó nemcsak megkisebbedett, és kiédesedett, hanem tekintélyes partingadozásoknak is volt alávetve. Nem is foghatjuk föl egységes nagy tavat képező vízfelületnek, hanem inkább a tektonikai egységek mélyedéseit kitöltő tómedencék körül sorakozó és folyton változó területű nagy mocsárvidéknek. Ebből a mocsárlabirintusból időnként kiemelkedő szigetek vagy benyúló félszigetek szárazföldjeiről indultak ki azok a rövid életű torrens-völgyek, amelyeket fentebb bemutatattam. Ezek a rövid életű szárazulatok érdekesen összeesnek sok he-

lyen a jelenlegi brachiantiklinálisok jellegzetesebb tagjaival, a mi esetünkben a szászkézdi dómmal.

Dr. Szádeczky (XIV.) vizsgálta az ezeknek a dómoknak területét jellemző konglomerátokat. Azok anyagának az alaphegység közeteivel való egyezése (homokkő, mészkő, gránit, gneisz stb.), valamint ovális, ellipszoid alakjuk és 50—60 cm átmérőt is elérő nagyságuk világos tanuságok a mellett, hogy a mélyükben az alaphegység szirtjeit rejtik, saját törmelékeikbe temetetten. Ha a mi konglomerátjaink felépülési irányait és alkotó kavicsainak nagyságát és alakját nézzük, határozottan felismerhetjük, hogy ezek a konglomerátok a szászkézdi dóm középpontját alkotó Steinberg hatalmasan fejlett durva konglomerátjaitól kiindulólág húzódnak Ny-ra Segesvár felé, éspedig szeszélyesen változó vastagságban, szélességben és több emeletben. Ahogy távolodunk ettől a középponttól, a torrensréteg vastagsága fokozatosan csökken épúgy, mint az alkotó kavicsok nagysága is, hogy aztán Bese vidékén kiemelkedjék. Konglomerátjaink anyaga is teljesen *andezitmentes* tisztán alaphegységi elemekből álló, épenúgy, mint a Steinberg kavicsai. A kavicsok között pedig laposra csiszoltat alig találunk, uralkodóan tojásdadok. Érdekes, hogy még a segesvári Határpaták konglomerátjában is akadtam 30 cm átmérőjű tojásdad alakú titonmészkő és jellemző Cozia-gneisz koloncokra.

4. kép.

Dreikanter a Seifenárok konglomerátjából. — Dreikanter aus dem Konglomerát des Seifengrabens.

A torrenskavicsoknak ilyen nagy távolságokra (20 km) való elhordása a nélkül, hogy laposra csiszolódjék, már önmagában is csak azzal magyarázható, hogy a dómok ideiglenes szárazulatain a kontinentális időszakok ideje alatt növényzet nem tudott kifejlődni, tehát sivatagi klíma uralkodott. Ezt a tényt erősítik meg az itt-ott előkerülő dreikanterek is. Ezeknek élei kissé kopottak ugyan, de elég jellemzők, mint a mellékelt fényképen is látható. Miután kinyomoztuk a segesvári rétegekben a Küküllő pontusi elődjének torrensvölgyeit és kavicsait, röviden a Küküllő északi partján a felszint uraló rétegekről is meg kell még emlékezmem.

Ezek az uralkodóan agyagos-márgás rétegek települnek rá a segesvári rétegek homokos komplexumára, tehát fiatalabb, középpontusi szintet látszanak képviselni. A Küküllő jobb partján csupán a segesvári meánderkatlan északi falát képező Siechenerdő magaslatai képviselik az alsószint homokjait, amelynek kavicsában egy Rinocerosz csontot is találtam.

II. Az Ősküküllő kialakulása és völgyének fejlődése mai alakjáig.

1. A felső (pliocén) terraszok.

Az első kérdés, ami itt felvetődik az, hogy vajjon mikor tűnt el a főnnebb jellemzett pontusi pocsolya haldokló tóvideke, hogy az így szárazfölddé vált tófenékbe meginduljon az Ősküküllő völgyének bemélyesztése. Erre a kérdésre csak abban az esetben felelhetnénk meg pontosan, ha a legfelső terraszok kavicsai legalább annyi paleontológiai adatot szolgáltatnak volna, mint a pontusi kavicsok. Sajnos azonban, ilyen adat nincs nemcsak Segesvárról, hanem egész Erdélyből sem. A kavics analízisek eredményei főképpen azt a negatívumot húzzák alá, hogy az *andezit hiányzik* belőlük és mint pozitív adatot azt, hogy ugyanolyan tisztán alaphegység elemeiből álló hordalék, mint a pontusi vagy akár a szarmata konglomerátok kavicsai. Semmiesetre sem gondolhatunk a Déli Kárpátokról ilyen messzenyúló vízrendszerre, amint azt *Koch*-nál (VIII.) vagy *Wachner*-nél olvashatjuk, mert sokkal meggyőzőbb és valószínűbb az, ha a *Szádeczky* által kimutatott alaphegység rögeinek „rejtett hegyei” fölé boltozódó konglomerátok kavics tömegeire gondolunk, amelyeknek negatív és pozitív jellegei is ugyanazok. Még képtelenebbé válik a kavicsoknak a Fogarasi havasokból való származtatása, ha a pontusi tófenék szárazzá válásának okait keressük. E tó nyomtalan eltűnésének legvalószínűbb magyarázatát nem kereshetjük a lassú feltöltődés kizárító folyamataiban, hanem sokkal inkább tektonikai eseményeknek a vízrendszereket alapjában befolyásoló hatásaira kell gondolnunk. A pliocén végének dáciai vagy levantei (?) korú ilyen eseményét egy előbbi dolgozatomban (XXII.) írtam le, a Fogarasi Medence bezökkenését, amely tektonikai esemény a Fogarasi havasok és az Erdélyi Medence közé a Persánytól—Szebenig nyúló keskeny hosszú tavat hozta létre. Ez az édesvízű, mert Szászsebes felé lefolyást kapott az Ősmarosba, hosszanti tó lett a pontusi brakkvizű mocsár örököse, míg a hajdani tófenékről a tavak és mocsarak utolsó nyomai is szárazzá váltak. Ez a pliocénvégi hosszanti tó zárta el az Erdélyi Medence segesvári és központi részeit a Déli-Kárpátok gerincétől, tehát minden lehetőségtől, hogy hordalék juthasson innen a belső medencébe.

A pliocén időknek a mai belsőázsiai medencék száraz klímájához hasonló éghajlati viszonyait már az előző szakaszokban kihangsúlyoztam. Ez a száraz klíma uralja a pliocén végét is, amihez *Wachner* (XX.) dolgozatának a Fogarasi Havasok lábainál kimutatott óriási pliocén törmelékűpjai újabb bizonyítékot szolgáltatnak.

Az ilyenformán szárazzá vált tófenéknek, a tektonikai vonalaktól megszabott, kisebb nagyobb lapos medencékre tagolódó felszínén, — a meleg pusztai klíma csapadékmennyiségét is tekintetbe véve — mai értelemben vett összefüggő nagyobb vízrendszer létre sem jöhetett. A kis tektonikai és morfológiai egységek területén kialakult vádik vagy torrensek mozaik rendszerének kialakulása képezi a vízrendszerfejlődés első állomását. A Héjjasfalvánál megfigyelhető, s a mai Küküllő-völgy fölött 200 m és azon felül föllépő kavicsok képviselhetik ennek a fázisnak a maradványait.

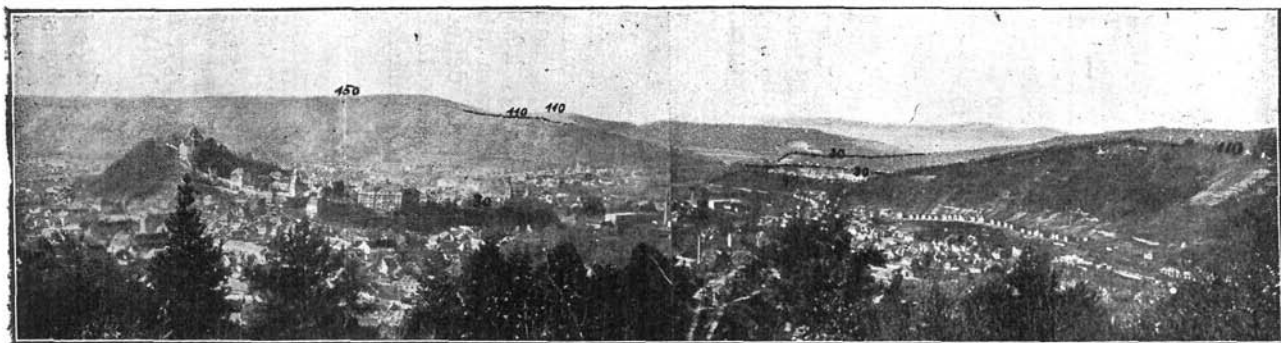
A második fázis legfontosabb és elhatározó eseménye az, hogy a Déva és Szászsebes vidékén már kialakult s a fogarasi medence tavát is lecsapoló Ósmaros hátráló eróziója bevágja az Erdélyi Medence platójába a mai fővízvonalat, s így ezeket a kis vízrajzi egységeket egyetlen nagy vízrendszerre formálja, megszabván ezzel a Küküllők mai viszonyát a Maroshoz.

A térképvázlaton jelzett 170, 150 és 110 m viszonylagos, tehát Segesvárnál 520, 510 és 470 m tengerszín feletti magasságban megjelenő terraszok már ennek az egységbe fogott vízrendszernek a kétségtelen nyomai. Ugyanakkor azonban a felső terraszkavicsok negatív jellege, hogy andezit kavicsot nem tartalmaznak, arra utal, hogy az Ósküküllő segesvári ágának keleti vízválasztója még nem hatolt fel a Hargita andezit platója közelébe, hanem még valamelyik andezitmentes dómgerincen vesztel.

A Kisküküllő völgyének megfelelő szakaszával összehasonlítva területünket, feltűnik, hogy a bordos—nagykend—solymosi szakaszon pontosan ugyanazok a viszonyok, mint a Nagyüküllő általunk tárgyalt szakaszán. A százméteren felüli magas terraszlépcsők ott is 3—5 km-re fekszenek a jelenlegi ártér déli oldalán, kijelölve az Ósküküllő bevágódási és völgy-szélesítő periódusának ciklusait. Minden újabb bevágódási periódus a régi medret terrazsként délen hagyja, hogy az új medret északra tolja el, fokozatosan közeledve a mai mederhez. A Kisküküllő terrasz-kavicsainak analízise azonban egészen más, mint a Nagyüküllőé Segesvárnál. *Dr. Papp Simon* (XXIII.) már megállapítja, hogy míg az alsó (20—40 m) terraszok majdnem tiszta andezitkavicsból vannak, addig a felső (120—160 m) terraszokban nagyon alárendelten már talált andezitetet. Ebből az egyedüli különbségből is már arra gyanakodhatunk, hogy a két testvér-folyó közül a Kisküküllő mai felső szakasza már a pliocén-terraszok idejében, tehát hamarabb kapcsolódott bele, mint a Nagyüküllőé a Maros vízrendszerébe. Ezek után az Ósnagyüküllő pliocénvégi vízválasztóját valahol Keresztúr-Erked vonalán kellene keresnünk, ha a diluviális nagy eróziós folyamatok és az Olt vízrendszerének kialakulása meg nem semmisítették volna a nyomait.

A Nagyüküllő felső terraszai közül különösen a Breite platójának 170 m magas lépcsője olyan hatalmasan fejlett 4 km-es kavicsmedret őrzött meg, amiből az Ósküküllő természetére is következtetni tudunk. Nagyon széles kavicsos ágya és a kavicsok között alárendelten szereplő lapos kavicsok is mind vérszegény torrens-jellegre vallanak épúgy, mint a növényi vagy állati élet nyomainak teljes hiánya.

A 150 és 110 m-es terraszok lépcsőjének kavicsrétegei teljesen azonos jelleget mutatnak a 170-esével, tehát keletkezésük okát nem kereshetjük klímaváltozás folytán beállott vízmennyiség gyarapodásban, hanem inkább erózióbázis-süllyedésre kell gondolnunk, ami a Pannoniai Medencére, mint az Ósmaros vízrendszerének torkolati vidékére utal. Amint már fentebb kiemeltém, szabatos kormeghatározásokról szó sem lehet, kavicsainkból korhatározó értékű őslénytani adatunk nincs. Így csak az események egymásutánja és párhuzamosítása adhat némi időbeli tájékozódást. A kövületek és kövületnyomok tökéletes hiánya a többi adatok mellett mindenestre kihangsúlyozza a pliocén-vég pusztai éghajlatát.

5. kép.

Segesvár. A baloldali előtér fenyői mögött a régi patak völgyben fekvő óváros épületei látszanak. Mögötte a várdomb és jobbfelől hozzácsatlakozva a várterasz kerül el. A 150-es szám a Breite terraszát jelzi. A 110-es terraszok közül a kép jobb szélén a Villa Franka platója látszik. A középháttér 30-as terraszai: Kreuzberg, Steilau, Wietenberg. — Schässburg. Der hinter den Kiefern befindliche, linksartige Vordergrund zeigt die im ehemaligen Tal des Schaaserbaches gelegene Altstadt. Dahinten sehen wir den Schulberg mit der Burgterrasse. Bei 150 liegt die Hochterrasse der Breite. Unter den 110 m Terrassen ist rechts die der Villa Franka zu sehen. Im Hintergrund der Bildmitte schieben sich kulissenartig die 30 m Terrassen von: Kreuzberg, Steilau und Wietenberg vor.

Alább egy kis összehasonlító táblázatot közlök a Dunamedence egy pár fontos pontjáról, egymásmellé állítva a nagyon távoli pontok magas terraszainak viszonylagos magasságát. A Bécsi Medence, a Vaskapu és a Hegyes—Drócsa adatait *Sawicky-tól* (XV. 174) közlöm, melléjük állítom az Erdélyi Medence és közelebről a Küküllők vidékének adatait.

Bécsi Medence	Vaskapu	Hegyes-Drócsa	Erdélyi Medence	Küküllők
55 m pliocén	60 – 65 m diluvium	70 m	60 70 m	hiányzik.
100 m pliocén	89 – 116 m pliocén	120 – 135 m	100 – 130 m	110 m
155 m pontusi	150 – 160 m pliocén	170 m	150 – 170 m	150 és 170 m
205 m pontusi	200 – 210 m pliocén	245 m		200 m
	260 – 370 m pontusi			

A Bécsi Medence és a Vaskapu adatainál a meghatározott kort is jelöltem, hogy indokolását adjam a „pliocénvé” bizonytalan, de mégis időhatározó megjelölés használatának. A felső terrasz magasságainak feltűnő egyezése a Duna Medencének ilyen távolieső pontjain arra mutat, hogy egyetlen általános tényezőnek, mint oknak okozataival állunk szemben. Ez a közös ok, ami megszabta a központi Duna Medence vízrendszerei mentén kiképződött felső terraszok azonos magasságát, csakis a közös erózióbázist képező Pannonmedence tavának szintsüllyedése lehetett. Ebből a tényből azonban az egynívóban fekvő lépcsők időbeli egyezésére következtetni igen felületes eljárás volna, hiszen teljesen figyelmen kívül hagyunk nemcsak az erózióbázistól való különböző távolságot, hanem még egy sor helyi körülményt is, amelyek mind siettetetik vagy késleltetik az eseményeket időben. Ennek bizonyítására elég csak arra utalnom, hogy *Dr. Ferenczi I.* (IV.) a Kismagyaralföldet és Budapest vidékét összehasonlítva, olyatén eltolódását mutatja be a völgyképző erők fázisainak, hogy az egyik vidék eróziós periódusa időbelileg összeesik a másik vidék akkumulációs periódusával.

2. A diluviális terraszok.

Az előbbieken ismertetett felső bizonytalan korú terraszokat elhagyva, átlépünk a biztosan megállapítható pleisztocén terraszok csoportjához. Itt már nincs bizonytalan tapogatódzás, hiszen a paleontológiai adatok gazdag anyaga áll rendelkezésre a Medence egész területéről épúgy, mint különlegesen Segesvár környékéről. Ezt *Phleps Ö.* (XIII.), *Koch* (VII.), *H. Höhr* (V.) és a magam (XVII.) közleményei bizonyítják.

A pliocén eróziós ciklusok kis szintkülönbségű lépcsői és hosszú akkumulációs periódusai után, a diluviális időket épen a hatalmas szintkülönbségeket létrehozó, igen erős kivájó tevékenység jellemzi. Feltűnő jelenség a mindkét Küküllő vidékén, hogy a máshol közismert 60—70 m-es „fellegvári” terrasz hiányzik. Itt egyetlen nagy beágódási folyamat 110 méterről

30 méterre mélyesztí le a medret, tehát 80 méterrel mélyebbre, mint az utolsó pliocén (?) meder. Ez a hatalmas eróziós ciklus faragja ki a segesvári nagy meánderkatlant és meghatározza egyben a szubszekvens Segesvári nagy völgyét, mintegy kijelölve a mai Segesvár helyét. A bevágódást követő völgszélesítő és akkumulációs folyamatok 2—3 m vastag kavicsakörében már elég sűrűn akadunk andezitkavicsokra. Ez a tény jelzi, hogy ez a diluviális nagy eróziós ciklus az Ösküküllő vízvidékét megnövelte és meghódítva mai vízvidékét, a keleti vízválasztót a Hargita andezitláncának gerincéig tolta ki.

A völgszélesítés hosszú nyugalmi idejét Segesvár vidékén is világosan mutatják a Burgstadl és Steilau szélesen kiképzett nagy platói épüty, mint a Wietenberg, Kreuzberg, a segesvári várdomb és a Galtberg kisebb, de szintén jól fejlett 30 m-es terrázlépcsői (lásd a mellékelt tőmbszelvényt.)

6. kép.

Bison priscus (bölény) csontváz a Kreuzberg terraszából. (Phleps O. dolgozatából). —
Bisonskelett aus der Diluvialterrase des Kreuzberges.

A pliocén idők víz- és életszegény pusztai torrenséből a diluviumban bővizű folyó lett, s ugyanakkor a partjait meg lankáit gazdag növény- és állatvilág népesítette be. Ennek tanúiként csupáncsak a nagy növényevő emlősök csontmaradványaira utalok (Mammut, őstulok, ló, óriásszarvas stb.), nem is említve a rengeteg egyéb maradványt, amelyek mind csak ennek a felvirágzó életnek a tanúi. Ilyen hirtelen megifjodása az eróziós erőknél és ilyen szemmel látható felvirágzása az életnek föltétlenül mélyreható és sokirányú változásokra utal úgy az éghajlati, mint a tektonikai tényezőkben. Ez a hatalmas posztpliocén eróziós ciklus időben össze kell, hogy essék az óriási orogenetikus tektonikai mozgások ciklusával, amely felgyüri a Szubkárpati és Erdélyi Medencék só-, petróleum- és földgázban gazdag neogén rétegeit, s ugyanakkor megemeli a Kárpátok gerincét egy újabb ezerméterrel. Ugyanezen idők közismert eseménye az Európa északi részét elborító hatalmas jégtakaró előnyomulása, ami a pliocén idők meleg

pusztai klimáját hideg mérsékeltövi éghajlattá változtatja át. Így borítja el a felemelt kárpáti gerincet az örök hó bundája, hogy aztán a glecserek fehér nyelvei nyúljanak be a komor fenyőerdők tengerébe.

Ezt a nagy eróziós ciklust követi a Küküllők völgyeiben egy kisebb kivájó tevékenység, lemélyesztvén a medret újabb 10 méterrel, hogy aztán a diluviális idők végéig a völgyszélesbítést is elvégezze. Ez az utolsó ciklus összeillene a posztglaciális idő vízbőségével, ami magában is megmagyarázhatná ezt a bemélyítést tektonikus okok keresése nélkül. A Küküllők völgyének egyéni jelleget éppen ez ad, hogy a diluviális időkben itt nem három, hanem csak két terraszlépcső képződik. *Cholnoky* (I. 47.) közli morfológiájában az egész Magyar Medencére és mellékvizeire jellemző s így általánosnak feltüntetett diluviális szakaszjelleg-változásokat a következő sorrendben: (az eredeti sorszámozással közlöm, kihagyva a pliocén és holocén részt.)

3. Erős bevágódás (preglaciális) a fellegvári terrasz szintjéig.

4. Erős völgyszélesbítés (jégkorszak eleje) 60—100 m a fellegvári terraszok szintjében.

5. Legerősebb völgybevágódás (jégkorszak első maximuma) a mai alluvium szintje alá.

6. Völgyszélesbítés a mai alluvium szintje alatt (interglaciális?)

7. Völgyfeltöltődés a városi terraszok szintjéig (második glaciális maximum.)

Ha ezt az eseménysort összehasonlítjuk a két Küküllő völgyének fejlődési periódusaival, igen feltűnő különbségeket állapíthatunk meg. Először is, hogy ezt a formulát alkalmazhassuk a Küküllőkre, a 110-es terraszt, minden pliocén jellege ellenére, csupán a paleontológiai negatívum lehetősége alapján, a fellegvári terrasszal kellene azonosítanunk. Ebben az esetben is hiányzik az eseménysorból az 5-ös legerősebb bevágódási időnek az alluvium alá hatolása, mert ez Segesvárnál is, épúgy mint Nagykendnél, csupán a városi terraszok 30 m-es szintjéig hatolt le. A 7-es erős feltöltődés periódusa pedig tökéletesen hiányzik, hanem e helyett egy újabb eróziós ciklus a 20 m-es lépcsőt dolgozza ki. *Ferenczi* (IV.) viszont Budapest és Bakkony vidékén két feltöltődési periódust állapít meg, egyiket a fellegvári és a másikat a városi terrasz szintjéig a felső és az alsó pleisztocénben. Mindezzel csak azt akartam kihangsúlyozni, hogy a posztpliocén és pleisztocén nagy és élénk kéregmozgásai, meg mélyreható éghajlatváltozásai a geomorfológiai tényezők olyan sokirányúságát okozták, hogy az ezek eredőiként előállott, teljesen azonosnak látszó formák is, minden terület egyéni adottságainak megfelelően, más és más jellegűek.

A két Küküllő vidékének diluviális történetét egyénivé teszi a második glaciális maximumra következő erős feltöltődésnek a teljes hiánya. Ez a körülmény valószínűleg azt jelenti, hogy szemben a Szamos vidékével (ahonnan én is ismerem ezt a fázist) a Küküllők vidékén sem tektonikai, sem más okok nem idéztek elő ideiglenesen sem erózióbázis emelkedést, hanem egy meghosszabbított egyensúlyi idő völgyszélesítő és akkumulációs pihenője után ingadozás nélkül tovább süllyedt az erózió bázisa. Csak azt a következtetést akarom levonni ezekből, hogy a Maros vízvidékein még sok

megoldásra váró kérdést rejtegetnek a terraszok lépcsői, melyeket csakis a tektonikai és morfológiai kulcspontok részletes vizsgálatai bogozhatnak ki.

3. A holocén terraszok.

Ezen terraszoknak a csoportja képezi a legutolsó idők lépcsőit 10 méteren és a mai ártér szintjén. A Segesdpatak mentén még egy 4 méteres egész alacsony terrasz nyomai is követhetők, amiről majd az utolsó fejezetben fogok megemlékezni.

Itt hívom fel a figyelmet a tömbszelvényben évszámokkal is megjelölt és az utolsó száz évben történt mederváltoztatások holtágaira. Ezek is igen meggyőző példáját adják annak, hogy a nyugalmi akkumulációs időszakban is hogyan igyekeznek a folyó szélesíteni völgsíkját.

III. A völgylejtők kialakulása.

Területünk kis szintkülönbségeket feltüntető felületét csupán laza neogén üledékek alkotják viszonylag igen nyugodt településben. Az évi csapadék 600—700 mm átlagos mennyiségét csak néha szakítja meg egy igen csapadékos év. Ezek a tényezők szabták meg és határozzák meg a denudáció lejtőformáló tényezőit, amelyek közül itt a legfontosabb a kőzetminőség és csak másodsorban érvényesül a tektonikai szerkezet. Annyira feltűnő az agyagos és homokos rétegcsoportok különböző viselkedése, hogy a tájképi jellegből már messziről leolvashatjuk a kőzetminőséget is.

Két tiszta féleséget különböztethetünk meg:

1. A *földfolyás* jellemzi az agyagos, vizet átnemeresztő, képlékeny térszint. Ez éles, tarajos gerinceket formál és lapos teknőszerű völgyeket homorú lejtőkkel.

2. A *szakadás* a homokos, vízáteresztő felszín jellemzője. Gyakran meredek falú, szűk, kannyonszerű völgyeket formál és lapos hátszerű gerinceket, tehát domború lejtőt.

Területünk térképvázlatára vetett egyetlen pillantás elárulja, hogy a Küküllőtől északra, ahol agyagok uralkodnak, a földfolyás csupa élestarajú gerinceket és homorú lejtőket formált lapos tálszerű völgyekkel.

A Küküllőtől délre, ahol a homokos rétegek uralkodnak, domború lejtőket és széles, lapos hátaikat látunk, sokszor szűk kannyonszerű völgyet, mint a fehéregyházi Határpataké (lásd 7. sz. képet.).

Ott, ahol a lejtő felső része homokos, a völgy talpa pedig agyagos rétegekbe mélyed, az említett két tiszta formának kombinációja lép fel: a *suvadás*. A homokos rétegösszletben beállott félköríves szakadások által leválasztott prizmák a képlékeny agyagos alap földfolyásán leszánkáznak. Így jönnek létre azok a lépcsőkre bontott, hepe-hupás lejtők, amelyek annyira jellemzik a kombinált kőzetminőségű lejtőket.

Cholnoky (I., II.), *Tulogy* (XVIII.) és *Wachner* (XIX., XXI.) ezekre vonatkozó részletes tanulmányaihoz hozzáfűzni valóm csak az, hogy a lejtő-részletek kiképzésénél a fent vázolt három alapjelenség kihangsúlyozását vagy elmosódását mindig a tektonika szabja meg. A vízcseppek rétegfölötti és rétegek közötti útját mindig a gravitációs erő irányítja, és szabja meg, így

a munkateljesítményét is. Ez a bámulatosan érzékeny véső és modelláló műszer, a kőzetminőség és lejtőszög által meghatározott munkája közben lehetetlen finomsággal reagál a rétegdülések nagyon kis különbségeire is. Ahol a lejtő esési szöge megegyezik a rétegek dőlési irányával, az alapjelenység túlzottan, erős kifejlődésben jelenik meg, míg ellenkező esetben legyengítve, kevésbé jellegzetesen. Így áll elő a rétegek csapásirányában húzóódó vagy a kőzetminőségi határon fellépő völgyeknél az erősen részaránytalan profilt adó kifejlődés (pl. a segesdi és a dályai völgyszakaszok). A suvadások jelensége is csak ott lép fel túlzott méretű hupák sorára bontva a lejtőt, ahol a rétegdülés egyezése túlozza el a kifejlődést. A térkép vázlatban jelölt segesdi, apoldi, dályai és segesvári suvadások mind ezt bizonyítják épúgy, mint a területünkön kívül eső százkézdi és százhalmi gigantikus méretű suvadás rendszerek is, amelyeket máshol írtam le (XVII.).

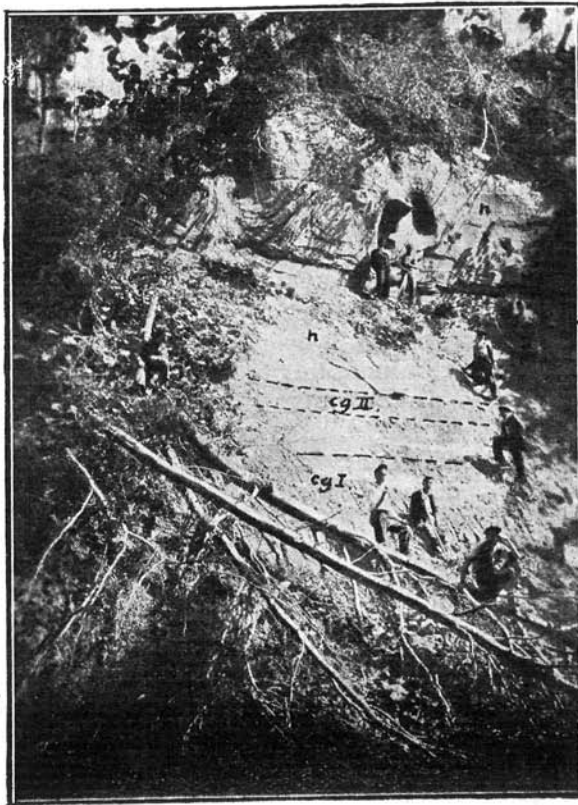

7 kép.

Segesvár a Breite platójáról nézve. — Schässburg von der Plateau der Breite gesehen. Az előtérben a Segesdpatak völgyét betöltő óváros, középen a várdomb látszik, ami mögül kikandikál balról egy sarka a várterrasznak. A világos háttérben látszik a Küküllő fehéregyházi síkja és mögötte a buni agyagdombok homorú lejtős, éles gerincei és lapos teknővölgyei. A segesvári katlan domború lejtőit homokos rétegek alkotják. — Im Vordergrund, in das Tal des Baches Segesd eingebaute Altstadt, in der Mitte der Schlosshügel, links blickt eine Ecke des Schlossterrase hervor. Im lichten Hintergrunde sieht man die Fehéregyházer Ebene des Kokelflusses und hinten die konkavabhängige scharfe Kämme, flache Trogtäle der Lehmhügel von Bun. Die konvexen Abhänge des Schässburger Kessels sind aus Sandschichten gebildet.

Ma, amikor a Küküllő az utolsó völgyzélesítő periódusát éli, csak a nagyon csapadékos évek hoznak észrevehető lejtőmozgásokat létre. A lejtők az előző bevágódási periódusok alatt és közvetlen utána következő akkumulációs idő elején már nagyjából egyensúlyi helyzetbe jutottak, amiknek látványosan rögzítését a növényzet végzi el. A lejtők kialakulásának időrendjét kijelöli az előző fejezet eróziós és akkumulációs periódusainak egymásutánja. A pliocén idők kis bevágódásai és hosszú szélesítő periódusai szabták meg a Küküllő déli oldalán felsorakozó széles, lapos hátak tájképi

formáit. A mai völgylejtők fővonalait és jellemét a diluviális idők nagy bevágódási ciklusai szabták meg, míg a részletek kidolgozását a holocén bevágódás után a mai völgyzélesztő periódus végezte el.

8. kép.

A segesvári Határpatak szakadásos, meredek völgylejtője. — Steilhang des Hattertgrabens.
h = homokkő. — Sandstein. cg = torrens-konglomerát. — Wildbach-Konglomerat.

IV. Az ember mint geológiai tényező.

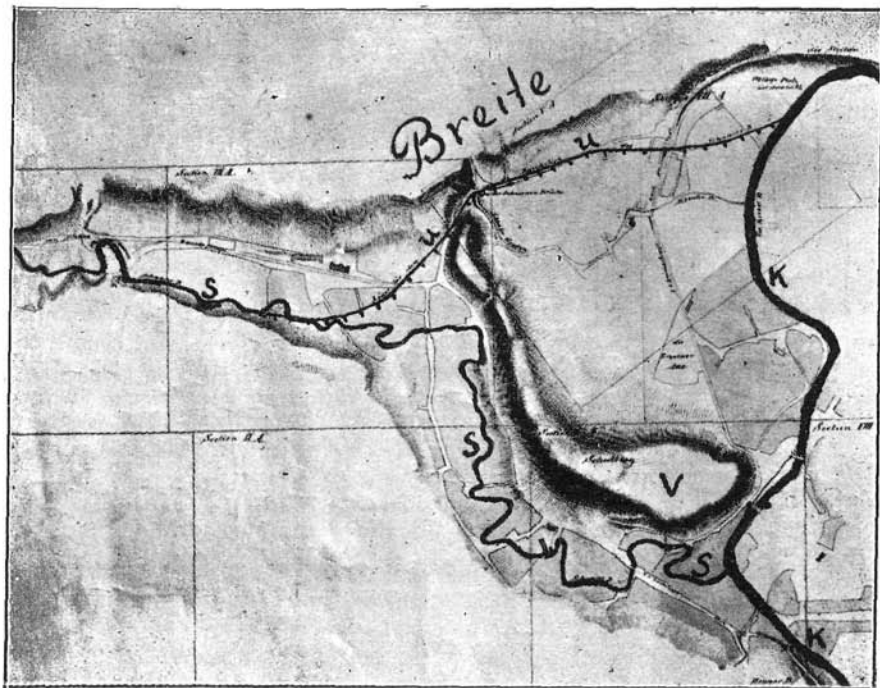
Területünk ilyenformán a történelmi idők hajnalán már kiegyensúlyozott lejtőkkel fogadta be a Küküllő meánderkatlanába nyúló terraszfelszígekre, mint jól védhető pontokra a letelepülő embert. A préhisztóriai idők embere a Wietenberg jó kilátást biztosító, és így meglepetésmentes pontjára telepedett. A római Castrum Sex a Burgstadt fensíkjáról őrizte a római műút fontos átkelési pontját. Végül a II. Géza által behívott századok a jól védhető mai várdombra építik várukat, amelynek falai alatt lassan kialakult a mai város. Először csak a várdomb déli és keleti lábá-

nál megbúvó Segesdpataka szűk völgytalpát és lejtőit építik be, hogy a modern idők veszélytelen idejében beépítsék a Küküllő széles lapályát a Steilau terrasztól a fehéregyházi síkig.

Amint már fentebb kihangsúlyoztam, területünkön a lejtők egyensúlyi helyzetbe jutottak, befejezettnek látszanak. Amikor a dályai szarmata-foltot tanulmányoztam, feltűnt, hogy a Segesdpataka ottani oldalvölgyei V alakúra bevágódott völgyek, míg a lejtőkön friss mozgások tekintélyes nyomait figyeltem meg. Az 1932-ös nagy hóolvadáskor aztán mint szemtanú győződhettem meg a megfigyeléseim helyességéről. A dályai szőlő-hegy óriási leszakadása, a segesdi és apoldi suvadások tekintélyes kártevésai kiáltó ellentétben voltak a szomszéd területek nyugalmaival és eseménytelenségével. Az esők és gyors hóolvadás ugyanannyi vízzel itatta át másutt is a lejtőket, és mégis a szokástól alig eltérő kis talajmozgások jelezték a lejtők egyensúlyozottságát. Az általános szabály alól csupán Dálya, Apold és Segesd képez kiáltó kivételt, tehát a Segesdpataka mentén fekvő községek. Ez tűnt fel Dályánál *Pávai—Vajna*nak is, amint arra 4 idézett munkájában is minduntalan (IX., X., XI., XII.) visszatér, mai tektonikus mozgással — a dályai dóm kiemelkedésével magyarázva meg a tüneményt.

A *Pávai—Vajna*tól feltételezett jelenkori tektonikus mozgás, ha nem is tűnt fel hihetetlennek, de nem tudott meggyőzni, mert minden más adatom azt bizonyította, hogy vidékünk a leghevesebb posztpliocén mozgások idején is csak igen szerény mozgásokkal vett részt a nagy gyűrődési folyamatokban. Tehát nem láttam az okát, miért változott volna meg most a viselkedése olyan hirtelen. Így terelődött a figyelmem a patak torkolati vidékére. A régi város a segesdi patak völgyében épült. A patak végig meánderezve a várost, az udvarhelyi kapunál, a várdomb orrának keleti oldalán ömlött a Küküllőbe. Ma pedig a patak torkolata a várdomb nyugati oldalán van a Steilau terras lábánál. Ide egy mesterséges medren át jutott, amelyet a városi tanács ásatott a várdombot a Breiteval összekötő nyergen át. Ezt a körülményt *Pávai—Vajna* is ismerte nemcsak a Wachner dolgozatából, hanem a helyszínen kapott szóbeli közlésekből is. Valószínűleg nem tulajdonított neki semmi fontosságot, akár csak a többi geológus, és én magam sem eleinte. Az 1932-ös események gondolkozóba ejtettek és elkezdtem nyomozni a torkolat áttérés ideje és körülményei után. Így jutottam el öreg emberek útmutatása nyomán a városi mérnöki hivatalig, ahol aztán az irattárban megtaláltam az eredeti terveket. Ezeket az aprólékos mérnöki rajzokat Dutzynski nagyszabeni mérnök írta alá 1858. április 9-i keltezéssel. Mellékelem az „Übersichts Plan“ fényképmásolatát kicsinyítve. Ezek után a régi meder kinyomozásához és az új meder kiágazó pontjának pontos megállapításához és megvizsgálásához kezdtem, majd az 1:25.000 térképet kétszeresre felnagyítva, az 5 méteres rétegvonalakat (izohipszákat) gondosan közberajzoltam, hogy láthassam az eredeti szintkülönbségeket. Egy pár öreg embert — szemtanúkat — is kinyomoztam, akiknek a helyszíni magyarázatát is felhasználva, sikerült megállapítanom a tényeket. A csatornaszerű új mederbe aránylag nem nagy munkával sikerült elterelni a vízfolyást, de ez-

után a geológiai előrelátás nélküli beavatkozás után a meggyorsult víz még 4 méterrel mélyebbre vágta be az új medret. Ez pedig azt jelentette, hogy a Segesdpataknak épügy, mint összes oldalvölgyeinek erózióbázisát 4 méterrel süllyesztették a torkolatnak a Küküllőbe a lejjebb való becsatlósásával, és a segesdi patak alsó szakaszának tekintélyes megrövidítésével. Ez a mesterséges eróziósüllyedés indította meg 1862-ben a Segesd egész vízrendszerében a vizek újabb kivájó munkáját és bontotta meg a lejtők

9. kép.

A Segesd pataka új medrét kijelölő mérnöki rajz (1858) kicsinyített másolata. — Plan zur Regulierung des Schaaserbaches 1858. (verkleinert.) — K = Nagy-küküllő, Grosse Kokel. — S = A Segesd pataka régi medre. Früherer Verlauf des Schaaserbaches. — U = Az új meder átvágási helye. Geplante Regulierung. — V = A vár terraszfélzigete és dombja. Schulberg und Burgterrasse.

egyensúlyát úgy, hogy még ma, 78 év múlva sem jutott el a völgyszélesítés nyugalmi helyzetébe. A völgyfalak újrafarmálódásának suvadásai és omlásai a völgy lakosságának tetemes károkat okoznak, amint azt az 1932-ös év is megmutatta, szőlőket és épületeket tettek tönkre a lejtőmozgások.

Ezen tények megállapítása után a Pávai-Vajna-féle tektonikus magyarázatot végérvényesen ki kellett küszöbölnöm, és az embert, ez esetben a segesvári magisztrátust kellett bemutatnom, mint elsőrendű geológiai ténye-

zót, amelynek technikailag nagyon, de geológiailag meg nem gondolt tevékenysége és beleavatkozása egy folyóvíz életébe olyan súlyos eseménysort indított el, ami még ma, majdnem 80 év múlva sem jutott el a végkifejlésig. Egy hosszú emberélet, 80 év, sem elegendő tehát egy ilyen kicsiny

10. kép.

Segesvár D-ről. Schässburg von Süden gesehen. S = Segesdpaták betemetett medre. Früheres Bachbett. — D = Várdomb. Schulberg. — V = Várterrazs. Burgterrasse. — 1 = Steilau szakadós oldala. — 2 = Wietenberg. — 3. = A Wench agyagos dombjai éles gerinckel és homorú lejtőkkel. Gratartiger Kamm der Wenchberges.

geológiai ok okozatorának lejátszódásához. Vajjon akkor hány százezer esztendő telt el azalatt, míg a Nagyküküllő bemélyesztette völgyét a pontusi tófenékbe, és kifaragta belőle ezt a szép meánderkatlant, amely Segesvárnak olyan gyönyörű fekvést ad.

Török Zoltán.

Geomorphologische Studien in der Umgebung von Schässburg.

Für den Ort der Niederlassung war bei Schässburg der Umstand bestimmend, dass hier — an der Kreuzung wichtiger Verkehrswege — die Grosse Kokel durch ihre versenkten Mäander mit dem einmündenden Schaaserbach im Laufe der jüngsten geologischen Vergangenheit einen — für Verteidigung gut geeigneten — Berg mit zugehöriger Terrasse herausmodelliert hatten. Da unser Gebiet im mittleren Teile des siebenbürgischen Beckens liegt, können wir an die Lösung aller auftauchenden Probleme nur so herangehen, wenn wir es in jeder Beziehung als organischen Teil dieser grösseren geologischen Einheit betrachten.

Die Niveauunterschiede erreichen kaum die Höchstgrenze von 350 m.

I. Das südlich der Kokel gelegene Gebiet bedeckt mit Ausnahme des Denndorfer Teiles der untere, sandige Schicht-Komplex der pontischen Schichten. Die 7°-ige Diskordanz der auf der Denndorfer sarmatischen

Ablagerungen hangenden pontischen Schichten lässt die Ereignisse ahnen, die siebenbürgische Bucht des sarmatischen Meeres zum isolierten Brackwassersee des pontischen Zeitabschnittes umwandelte. Im Anschlusse an die Konglomerate dieser sandigen, unteren pontischen Schichten habe ich folgendes beobachtet:

Ausgehend von den am Steinberg aufgeschlossenen massigen Konglomeraten des Kaiser Antiklinaldomes bis nach Schässburg und von dort weiter westwärts lagern Schotterebenen in den diagonalgeschichteten fluviatilen Sanden in mehreren Stufen, die an Mächtigkeit unberechenbar schwanken und stufenweise abnehmen. Dieser Sand mit den Wildbachschottern lagert diskordant auf der gut erkennbar erodierten unebenen Oberfläche (Abb. 2.). Das Material dieses Schotter besteht aus Bestandteilen, die auf ein andesitfreies Grundgebirge schliessen lassen. (Flisch, Quarzit, Glimmerschiefer, Gneiss, Tithonkalk, Granit etc.) Ihre Form indes ist nicht flach, sondern rund oder oval, während die Grösse mit der Entfernung vom Steinberg abnimmt. Man findet unter ihnen auch abgeschliffene, aber noch erkennbare Dreikanter (Abb. 4.). Diesem Horizont geben zahlreiche Pinus Kotschiana-Zapfen und Stämme sowie die Mergelkonglomerate der höheren Stufe ein eigentümliches Kennzeichen.

Aus all' diesem können wir folgern, dass das grosse Becken des pontischen Teiches in mehrere flache Becken sich auflöste, deren Grenze den Verlauf der heutigen Antiklinaldome bestimmt. Diese Dome bildeten sich dort, wo sich einzelne Horste des Grundgebirges befanden, bedeckt mit eigenen Gesteinstrümmern. Infolge von Schwankungen des Wasserspiegels — die auch schon durch das Wüstenklima erklärt werden könnten — wurden dann von den so trockengelegten konglomeratbedeckten Domrücken die Schotter durch Wildbäche weiter verfrachtet. Diese Wildbachtäler pontischen Alters sind die Vorläufer der Grossen Kokel.

N.-lich vom Kokeltal bedecken die jüngeren pontischen Tone und Mergel die Oberfläche.

II. Vom pontischen Zeitabschnitt bis zum Pleistocän haben wir keinerlei palaeontologische Daten. Bloss die Aufeinanderfolge der Ereignisse und deren Vergleich mit analogen Fällen ermöglicht hier einigermaßen Zeitbestimmungen.

Die Senkung des fogarascher levantinischen(?) Seebeckens könnte das Verschwinden des pontischen Sees verursacht haben. Auf dessen so trockengelegten Boden bildeten sich nun — während das Klima inzwischen noch trockener wurde (Wachner XXI) — eine Reihe von autonomen Wildbachsystemen aus, die der primitiven Ur-Kokel entsprechen. Zeugen dafür könnten die bei Teufelsdorf in 200 m und drüber vorkommenden Schotter sein.

Unter dem Einfluss des Maroschtales wird auch das Gebiet der Kokeln erfasst und zu einem einheitlichen Flusssystem umgestaltet. Drei aufeinanderfolgende Erosionszyklen bilden die in 170, 150 und 110 m über dem heutigen Inundationsgebiet liegenden, breite, plateauartige Terrassen, wobei das neue Flussbett immer weiter nach N. verlegt wird. Die Analyse der Schotter (andesitfrei, aus Bestandteilen des Grundgebir-

ges stammend, rund) und die 3—4 Km betragende Breite des Schotterbettes, sowie das völlige Fehlen der Versteinerungen sprechen für ein Wüstenklima am Ende der Pliozänzeit. Das völlige Fehlen der Andesit-schotter spricht dafür, dass die östliche Wasserscheide den Rand der Hargita noch nicht erreicht hatte. Diese drei Erosionszyklen könnten — wie wir durch Analogieschlüsse feststellen — durch eine Senkung des Wasserspiegels im ungarischen Becken, eine Senkung der Erosionbasis hervorgerufen sein.

Der riesige Erosionszyklus der Diluvialzeit vertieft auf einmal das Tal der Kokeln um 80 m, so dass die Tal verbreiterungsperiode 30 m über dem Inundationsgebiet des Niveau der heutigen Burgterasse erreicht. Das Auftreten von Andesitschotter beweist, dass die Kokel ihr heutiges Sammelgebiet hatte. Die 20 m Diluvial- und die 10 m Holocänterrassen sowie das heutige Inundationsgebiet lassen uns den Wechsel von noch drei Talvertiefungs- und Verbreitungsperioden erkennen. Beim Vergleich mit dem Samoschgebiet fällt uns auf, dass hier die 60 m Terrasse und die gewaltige Aufschüttungsperiode der 2-ten Eiszeit völlig fehlen.

III. Die Talhänge sind — entsprechend ihrer Gesteinsbeschaffenheit durch die starke diluviale und alluviale Erosionstätigkeit ausgebildet worden. In dem nördlich der Kokel liegenden Gebiet sind die konkaven Hänge, die scharfen gratartigen Kamme und die Kesselartig, flachen Täler geradezu durch ein Abfließen der plastisch gewordenen Tonmassen ausgestaltet worden.

In den Südlich der Kokel gelegenen Sandsteinschichten haben die Bäche Cannonartige Täler (Hattertgraben) mit konvexen Hängen und breiten oder längs der Pliocaenterrassen geradezu plateauartigen flachen Rücken.

Wo das Material der Hänge sich zusammensetzt aus oben sandigen unten tonigen Schichten, haben die zahlreichen Rutschungen den Hängen oft ein welliges oder stufenartiges Aussehen verliehen. Mit dem Einfallen der Schichten mehren sich naturgemäss an den betreffenden Hängen diese Erscheinungen, während sie auf der Seite der „Schichtköpfe“ zurücktreten, wodurch bei einigen Tälern (Schaas) eine auffällige Asymmetrie hervorgerufen wurde.

IV. Die längs des Schaaserbaches und besonders in seinem oberen Denndorfer Abschnitt auffällig auftretende talvertiefende Erosionperiode glaubt Pávay—Vajna (XII) als unbezweifelbare Beweise gegenwärtiger tektonischer Bewegungen ansehen zu können. Meine diesbezüglichen Detailforschungen haben erwiesen, dass die im Jahre 1861 vom Schässburger Magistrat durchgeführte Regulierung des Schaaserbaches, durch die die Mündung des Baches an die gegenwärtige Stelle verlegt wurde (Abbildung 9.) eine Tieferlegung der Erosionsbasis um 4—5 m hervorrief. Darum finden wir nur hier 4—5 m Terrassen und dieses erklärt zur Genüge auch die gegenwärtige Erosionsperiode des ganzen Talsystems sowie die auffälligen auch in der Gegenwart noch andauernden Bewegungen der Talhänge.

Irodalom—Literatur.

I. *Dr. Cholnoky Jenő*: A föld felszíni formáinak ismertetése. K. M. Egyetemi nyomda. Budapest.

II. *Dr. Cholnoky Jenő*: Néhány vonás az Erdélyi Medence földrajzi képéhez. Földrajzi Közlemények, 1922. L. kötet. 1—5. füzet.

III. *D. I. Ciupagea*: Nouvelles données sur la structure du Bassin transylvain. Buletinul Societății Române de Geologie. Vol. II. București. 1935.

IV. *Dr. Ferenczi István*: Geomorfológiai tanulmányok a Kismagyaralföld D-i öblében. Földtani Közlöny. 1924. LIV. kötet. Budapest.

V. *Henrich Höhr*: Geologische Streifzüge in dem Gebiete von Schässburg. Festschrift. 1910. Segesvár.

VI. *Dr. Koch Antal*: Földtani észleletek az Erdélyi Medence különböző pontjain. Jelentés. IX. Értesítő. Kolozsvár. 1895. XVII. kötet.

VII. *Dr. Koch Antal*: Übersicht über die Ursäugetiere Siebenbürgens. Földtani Közlöny. XXIII. kötet. 1893. Budapest.

VIII. *Dr. Koch Antal*: Az Erdélyrészi Medence harmadkori képződményei. II. Neogén csoport. Budapest. 1900.

IX. *Dr. Pávai-Vajna Ferenc*: Az Erzsébetváros—Héjjasfalva—Fogaras—Rukkor közötti terület tektonikai, stratigraphiai és morphologiai viszonyai. Jelentés az Erd. Med. földgáz előfordulásai körül eddig végzett kutató munkálatok eredményeiről. II. rész. 1. füzet. Budapest. 1913.

X. *Dr. Pávai-Vajna Ferenc*: Die Tektonische Verhältnisse des Gebietes zwischen Kiskapus und Rukkor. Földtani Közlöny. XLVII. Budapest. 1917.

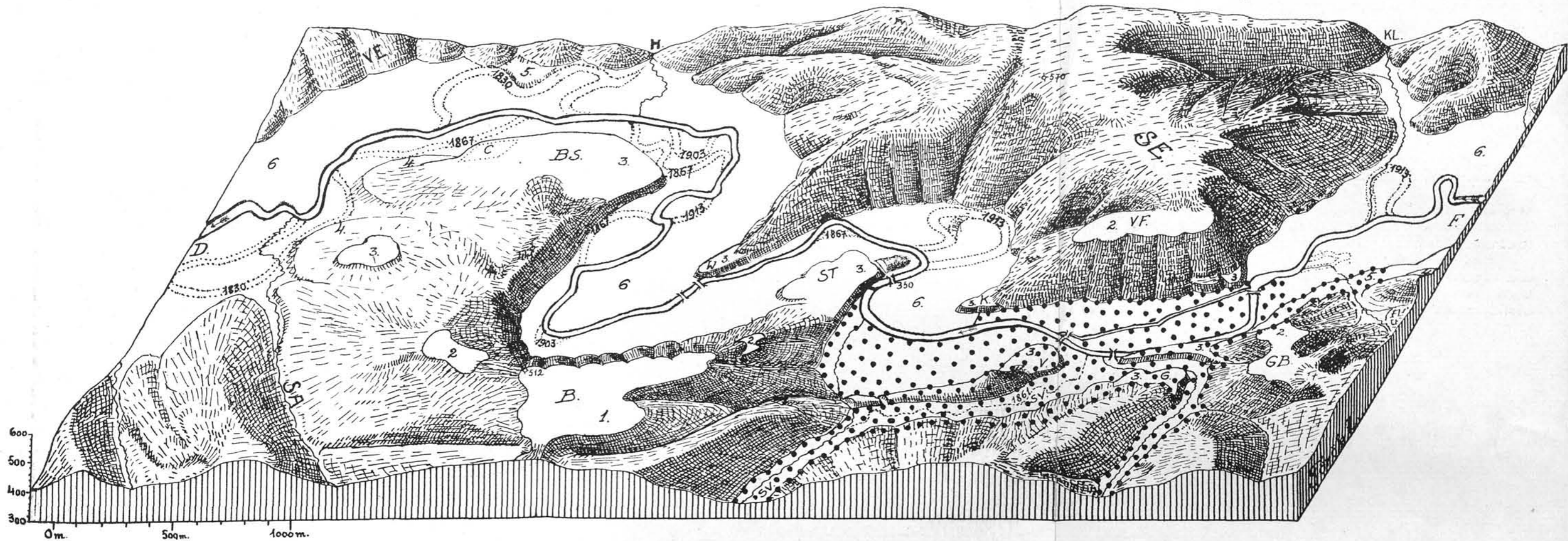
XI. *Dr. Pávai-Vajna Ferenc*: Die Faltungsursachen des Siebenbürg. Bäckens. Bányászati és Kohászati Lapok. XLVIII. 1915.

XII. *Dr. Pávai-Vajna Ferenc*: A földkéreg legfiatalabb tektonikus mozgásairól. Földtani Közlöny. LV. 1925. Budapest.

XIII. *Phleps Otto*: Ueber das Skelett eines weiblichen *Bison priscus* Boj. Sowie andere Bison- und Bosreste aus der Diluvium Siebenbürgens. Verhandl. und Mitteil. des siebenb. Vereins für Naturwissen. zu Hermannstadt. LVI. Band. 1906.

XIV. *Dr. Szádeczky Gyula*: Munți ascunși din Transilvania de Est. Dări de seamă ale sedințelor. Inst. Geol. București. Vol. XV. 1927.

XV. *Saviczki Ludomir*: Beiträge zur Morphologie Siebenbürgens. Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau. 1912.

A Kükküllövölgy terraszai és fosszilis meánderkatlanja Segesvárnál az utolsó 100 év mederváltozáisaival. — Terrassen und versenkte Mäander des Kokeltales bei Schässburg mit den Bettverlegungen des letzten Jahrhunderts.

1. 150 m felső (pliocén?) terrasz. 150 m Obere (pliocaen?) Terrasse. — 2. 110 m felső (pliocén?) terrasz. 110 m Obere (pliocaen?) Terrasse. — 3. 30 m diluviális terrasz. 30 m Diluvial-Terrasse. — 4. 20 m diluviális terrasz. 20 m Diluvial-Terrasse. — 5. 10 m alluviális terrasz. 10 m Alluvial-Terrasse. — 6. Jelenlegi ártér. Inundationsgebiet. — B = Breite. VF = Villa Franka. GB = Gelberberg. Fenyves a kilátótoronnyal. — BS = Burgstadl. — C = A római Castrum Sex helye. Ort des Römerlagers. — W = Wietenberg (prehisztórikus telep. Prehistor. Niederlassung.) — St = Steilau. V = A vár terrasz. Burgterrasse. — G = Galtberg. — K = Kreuzberg (Böhlenyosontváz. Bison-Skelett.). — D = Dánosi sík. Flussebene bei Dunnesdorf. — F = Fehéregyházi sík. Flussebene bei Weisskirch. — VE = Vench. H = Héturi völgy Marienburger Tal. — KL = Klossel. — SV = Segesdpatak völgye. Schaaerbachtal. — SA = Seifengraben. — SE = Siechhofwald. — A pontozott vonalak melletti évszám a mederváltoztatás idejét jelzi. Die Jahreszahl neben der punktierten Linie bedeutet das Jahr der Bettverlegung. — A bepontozott hely Segesvár város beépített területe. Die einpunktierte Stelle ist die Stadt Schässburg.

XVI. *Telegdi Roth Lajos*: Az erdélyi medence geologiai alkotása Segesvár, Apold, Jakabfalva, Rozsonda, Malomkerék és Dános környékén. M. K. Földtani Int. Évi jelentése 1912-ről.

XVII. *Török Zoltán*: Cercetări geologice în județul Târnava-Mare. Sighișoara. 1933. Extras din Anuarul liceului.

XVIII. *Dr. Tulogy János*: Kolozsvár környékének geomorfologiai kialakulása. Erdélyi Múzeum. XXXV. 1930. 10—12. sz. Cluj-Kolozsvár.

XIX. *Wachner Heinrich*: Adatok Segesvár környékének földtani alkotásához. Földtani Közlöny. XLI. 1911. Budapest.

XX. *Wachner Heinrich*: Geomorphologische Studien in Flussgebiet des Olt. Lucrările Institut. de Geografie al Universității din Cluj. Vol. IV. Cluj. 1931.

XXI. *Wachner Heinrich*: Rutschungen und Schlammvulkane im Siebenbürgischen Tertiärbecken. Geographische Zeitschrift. Leipzig. 1915. XXI.

XXII. *Török Zoltán*: A Homoród torkolati vidékének geologiai alkotása. Szádeczky-Emlékkönyv. 1938. Kolozsvár.

XXIII. *Dr. Papp Simon*: Adatok a Maros és Nagyküküllő folyók közének, valamint a szentágotai sóskút környékének földtani viszonyaihoz. — Jelentés az Erd. Med. földgázjelöl. körül végzett eddigi kut. munk. eredményeiről. II. rész. 1. füzet. Budapest. 1913.

A Keleti Újság nyelvújítása.

Nem ez az első alkalom, hogy szóvá tesszük e rovatunkban azokat a legkisebb jeleket is, amelyek itteni nagy nyelvi öntudatlanságunkban egy-egy reménysugárt jelentenek a nyelvújító számára. Örömmel látjuk az ilyen jeleket, éppen annyira, mint amennyire rossz érzést okoz az, ha szóvá kell tennünk a nyelvi öntudatlankodás legkiótlóbb eseteit. Különös örömet jelentett számunkra annak idején az, hogy az Erdélyi Múzeum két éves nyelvújító munkája után élénk, mozgékony és nagyobb körben ható fegyvertárs kínálkozott a Keleti Újság-ban. 1936. húsvétjában indította meg e napilap „Anyanyelvünkért” rovatát. „A Keleti Újság ezennel mozgalmat hirdet és állandó rovatot nyit a magyar nyelv istápolására. Rovatában hétről-hétre meghányja veti nyelvünk legégetőbb kérdéseit” — írja e mozgalom megindítója és a rovat szerkesztője, az azóta sorainkból fiatalon kidőlt Dsida Jenő (Keleti Újság, 1936. 86. sz. 7. l.). Nemszak azért volt jelentős e rovat megindítása, mert legtekintélyesebb napilapunk rendszeresnek ígérkező nyelvújító munkájának megindulását jelentette, hanem azért is, mert a rovat szerkesztője, mint a lap szerkesztője, minden lehető elkövetett annak érdekében, hogy nyelvújító elvei az újság nyelvében érvényesüljenek. Valóban akkortájt a Keleti Újság nyelvi szempontból is legkifogástalanabb napilapunk volt. A lapszerkesztés sietős, nehéz munkája közben az újság nyelvének folytonos ellenőrzésével, az egyes cikkek „átfésülésével” komolyság és elhithető erő szempontjából nagyon sokat nyert a Keleti Újság nyelvújítása. Minden tiszteletreméltó erőfeszítés és minden valóságos eredmény ellenére is a Keleti Újságnak ez első kísérlete egy szervezeti nehézségben szenvedett: nem volt szervezett szakíró csoportja, nem voltak komoly kézszerűségű, a nyelvújítás kérdéseiben tájékozott szakemberei. Így aztán a szerkesztőnek a legnagyobb nehézségekbe ütközött a rovatot fenntartani. Ez természetesen észrevehető nyomokat hagyott nem csak a közölt cikkek tartalmán, de előbb-utóbb nehézségeket okozott a rovat-szerkesztésben is. A nyelvújító cikkek gondos megírására a napilapszerkesztés lázas munkájában gondolni sem lehetett és így Dsida Jenő magára hagyatva és szervezetében lappangó halálos betegségtől megtámadva egyre kevésbé tudta keresztülvinni azokat a célokat, amelyeket ő, a nyelv szerelmese és a legöntudatosabb erdélyi stiliszták egyike maga elé tűzött. Kívülről nézve nem lehetett látni ezeket a nehézségeket és nem lehetett megérteni a nyelvújítás kérdésében mutatkozó hanyatlást. Kellemetlen kötelesség volt számunkra szóvátenni e hanyatlást.¹ Dsidát és a Keleti Újság szerkesztőségét érzékenyen érintették a szemrehányó sorok. A kipattanó vitában a Keleti Újság névtelen cikkírója (maga Dsida) kíméletlenül támadott, bár szemrehányásunkban semmi rosszindulat és hátmögötti szándék nem volt. E vita végtére is kölesönös kimagyarázkodás után az ügyre nézve kedvezően fejeződött volna be, ha nemsokára le nem veri Dsidát lábáról az a betegség, amelyből nem épült ki többé soha.

¹ Vö. Erdélyi Múzeum XLII. 1937. 185—6, 278—8. és XLIII. 1938. 320.

Nem az elmúlt dolgok felhánytorgatása oéljából irtam röviden a Keleti Ujság nyelv-művelő mozgalmanak első, kezdő-koráról, hanem azért, mert végre egy évi szünet után ez év májusában újra megindult e napilap „Anyanyelvünkért” rovata. Ezuttal külső munkatársra bízták a rovat szerkesztését. A jelenlegi rovat-szerkesztő, *ifj. Nagy Géza* tanári munkájából és az EME tavalyi tor-dai vándorgyűlésén tartott előadásából ítélve, a fiatal tanár-nemzedékben mindenképpen a legalkalmasabb e szerepkör betöltésére.

Már első bemutatkozó cikkében olyanokat ír, amelyeket minden nyelv-művelő a maga elveinek ismerhet el. „Eberen örök-dünk és másokat is arra készítetünk — mondja —, hogy híven örök-djenek nyelvünk épségén. Sajátosságait, egyéni, különleges szépségeit állandóan ragyogtatni fogjuk, hogy az, aki eddig is szerette és ápolta, ezután még hűségesebb legyen hozzá és még féltőbb szeretettel tisztítsa, védje. Számon tartjuk az agasz-tó jelenségeket is és az általános magyar nyelvi hibáknak, az idegen gondolkodás- és beszéd-módnak kiküszöbölésén kívül állandóan figyelemmel kísérjük a magyar nyelv sorsát Erdélyben. Rendszeresen ismertetjük mind az erdélyi, mind a magyarországi nyelv-művelés eddigi elért eredményeit. Munkánk azonban csak akkor lesz eredményes, ha tudósok, írók, újságírók tábora és az olvasó-közönség egyetlen nagy munkaközösségbe tömörül s írásban meg élőszóban terjesztőjévé válik az anyanyelv épsége és sorsa iránti erkölcsi felelősség-tudatnak. Mostantól kezdve tehát hetenként megint megjelenik az Anyanyelvünkért rovat és tájékoztat, dicsér, int, figyelmeztet s gondolkoztat” (Keleti Ujság XXII. 1939. 104. sz. 9. l.).

E sorokból látható, hogy az új rovatszerkesztő öntudatos és tervszerű munkához kezd. Amennyire az eddig megjelent cikkekből megállapítható, a kéthetenként megjelenő rovatban a szerkesztő mindig egy nagyobbacska nyelvhelyességi cikket közöl, de gondoskodik arról is, hogy kisebb lélekzetű nyelv-művelő részek (magyarító szótár, hírek, szerkesztői üzenetek) egészít-sék ki és tegyék változatossá a rovatot.

Igazi meglepéddel könyveljük el a nyelv-művelő mozgalom ez újabb erdélyi eredményét mint olyant, amely a nagyközönség körében terjeszti ugyanazokat az eszméket, amelyeknek szolgálatában áll a mi rovatunk is. A rovatszerkesztőt éppen úgy köszönet illeti, mint a Keleti Ujság felelős szerkesztőjét, *dr. Somodi András*t azért, hogy a megkezdett, de sajnálatos személyi veszteségek miatt szünetelt rovat újjászületésének eszméjét újra felvetette és megvalósította.

Szta.

Hasonló hangzású szavak cseréje.

Mulatni szoktunk azokon a legtöbbször kevésbé iskolázott embereken, akik hasonló hangzású idegen szavakat cserélnék össze, hiszen általános szokássá vált a tanulatlan ember jellemzésére az allegória-filegória vagy az aroma-reuma szavak cseréjét emlegetni. Pedig ilyenféle tévedés megcsik műveltebb osztálybeliekkal, sőt olyanokkal is, akiknek írás a mestersége. Súlyosbító körülmény, hogy nem is idegen szavakkal történik meg ez a baleset, hanem eredeti magyarokkal.

Egy szépirodalmi folyóiratunk regény-bírálatában olvasom azt a panaszt, hogy az író két helyen is *egyenlöré*-t ír *egyelőre* helyett. Egy időszaki írásban én is ráakadtam nemrégiben: Amit lázasan keres és... egyre hajszol, de *egyenlőre* nem talál. Úgy látszik, az *egyenlőre* erősen befészkelte magát, sokszor kifogásolták már ilyen használatát, de *egyelőre* még mindig terjedő-

ben van és félő, hogy egészen gyökeret ver. Az ember hajlandó volna sajtóhibának tartani őket (ha nem jelennének meg olyan gyakran) vagy a szedő hibás okoskodása termékének, mert a két szó között semminő jelentésbeli rokonság nincsen. *Egyelőre* annyi mint *még egy ideig* (pl. egyelőre még várok, aztán meglátom, mit teszek), *egyenlőre* pedig annyi mint egy nagy ságra, hesszúságra stb. szabni, *egyformára* elkészíteni valamit. Így magában ritkán is használjuk, leginkább még fölszólító mondatokban fordul elő.

A felesége nem *szívelte* a szerencsétlent, olvasom egyik újabb népi tárgyú regényünkben. Jól van ez így? Helyes-é az állítmány? Alig veszi észre az ember, hogy itt is egy hanggal (betűvel), az első *l*-lel több van a kelieténél. Mert más *megszívelni valamit* és más *szívelni valakit*. *Megszíveltem*, megfogadom, vagy legalább is szívemre veszem, erősen megfontolom barátom jótanácsait, és pl. édesanyám nem *szíveli*, nem állhatja, nem szereti, nem nézi jó szemmel a léha embereket.

A *fáradtság*nak és *fáradtságnak* föleserélése is egészen közönséges. Leginkább azonban az esik meg, hogy mind a két fogalomra a *fáradtság* szót használják. Igaz, hogy ebben az esetben nem is hasonló, hanem egyenlő hangzású két szó zavarja meg az embert, a kettő közti különbséget jóformán meg kell tanulni. Legelőkelőbb írónknál olvasom: ...bénító *fáradtság* kúszik a lelkébe; helyesen *fáradtság* lett volna. Hogy nem sajtóhibával van dolgunk (vagy legalább is nem valószínű), az is bizonyítja, hogy a szó hibás használata néhány lappal később megismétlődik. — Csodálatos módon nem érzett *fáradtságot*. Ez a mondat egy jóhírű szépirodalmi folyóiratunkból való; itt is *fáradtság* volna helyén. Mert *fáradtság* csak annyi, mint fáradozás, nehéz munka, pedig az írók mind a két esetben többet akartak mondani, a fáradozásnak mintegy az eredményét, következményét akarták kifejezni. Mondhatom például, hogy nagy *fáradtsággal* jutottam föl a hegytetőre, vagyis nagy vesződséggel, ügyyel-bajjal, nagynehezen. Viszont ha már följutottam, nagy *fáradtság*, elfáradás, kimerültség vehet rajtam erőt.

Gyakran tévesztik össze szóban és írásban a *helység*-et a *helyiség*-gel. Tudományos folyóiratból való példa: Érdekes, hogy Máramarosban is vannak Moksza nevű *helyiségek* (azaz helységek); a rádióból hangzott el ez a mondat: Ezeket a szereket zárt *helységben* tartjuk (vagyis *helyiségben*). Mert *helyiség* nem több egyetlen teremnél, szobánál vagy akár kamránál, a *helység* ellenben a községgel (esetleg várossal) egyenlő.

Más a *tanulság* is, mint a *tanúság*. Az első valamely történetből, eseményből, meséből levonható tanítást, okulást jelent, a tanúság pedig annyi, mint tanúskodás. Hibás tehát a szóhasználat ebben a mondatban: T. Á., új könyve *tanulsága* szerint, született elbeszélő; helyesen: *tanúsága* szerint. A *tanulság* meg éppen más.

Ép így más a *jólet* és megint más a *jóllét*. A jólet a jó móddal, gazdagsággal rokon-jelentésű szó, míg a jóllét egészséges állapotot jelent.

Ritkábban mondanak *gondatlan*-t *gondtalan* helyett, de ez is megesik olykor. A kettő között lényeges különbség van. Az első (gondatlan) annyi, mint figyelmetlen, rendetlen, olyan, aki nem törődik, *nem gondol* azzal, ami rá van bízva, aminek gondviselése az ő kötelessége volna. A második (gondtalan) csaknem az ellenkezőjét jelenti, mert annak a neve, akinek semmire nincsen gondja, aki gond, baj, fáradtság nélkül éli világát, akár azért, mert valóban teheti (az Isten minden jóval megáldotta), akár azért, hogy olyan a természet, semmivel sem gondol, semmi sem hozza ki a sodrából; majd csak lesz valahogy, mert sohasem volt úgy, hogy valahogy ne legyen.

Használják még más a *gyámoltalan* és más a *gyámolatlan*. Ezt a két szót nem igen szokták föleserélni, mert a gyámolatlan nincsen használatban,

mégis fölemlítem, mert *Vörösmarty Mihály* Szegény asszony könyvének harmadik sorában előfordul (Agg, szegény és *gyámolatlan*, Úl magán a csendes lakban), sokan sajtóhibának nézik és gyámoltalanra javítják ki, sőt versgyűjteményben is rátaláltam ilyen rontott formájára, pedig a ritmus és a rím is csak az elsőt (*gyámolatlan*) igazolja. *Gyámoltalan* ma annyi mint gyenge, tehetetlen, aki nem tud magán segíteni; *gyámolatlan* az, akinek nincsen gyámolítója, gyámola (*gyámol* elavult szó, a régi nyelvben annyi mint támasz); ilyen a költő édesanyja, mert férje meghalt, gyermekei szétszóródtak, egészen magára maradt.

Többször vitatkoztak azon is, hogy az egykorúság kifejezésére melyik a helyes szó: *egyívású* vagy *egyívású*. Némelyek csodálkoztak, amikor meghallották, hogy voltaképpen egyik sem, mert a helyes *egyívású* volna (hosszú *í*-vel). A szó ugyanis az *ívik* (párosodik, halakra mondják) ige családjába tartozik (innen származik az *ivadék* szó). A szó jelentése azonban a köznyelvben elhomályosult, mondhatni elavult, és némelyek olybá vették, mintha az *íváshoz* volna valami köze, hiszen igaz, így is van értelme; mások meg (nyilván a harciasabbak) a *vívással* kapcsolták össze. Ebből az következik, hogy most három erősen hasonló hangzású szavunk van ugyanannak a fogalomnak jelölésére, egyiket sem lehet hibáztatni. Közülök is az eredetit (*egyívású*) használják legritkábban, leginkább még olyanok, akik a szó származásával is tisztában vannak, vagyis a nyelvtudománnyal foglalkozók.

Brüll Emánuel.

Kis hibák — gyakori vétségek.

1. Egyik írónőnk cikkében olvasom a *cukorpor* szót (ha jól emlékszem, arról panaszkodik, hogy hiányzott a hideg kávéjához, de hát ez mellékes); eddig csak élőszóban hallottam, írásban, nyomtatásban nem láttam, most sem szívesen vettem tudomásul létezését. Mert ma, a könyvnyomtatás korszakában csak azokat a szavakat vagyunk hajlandók meglévőkné tekinteni, amelyek már nyomtatásban is megjelentek, mintha a *verba volant, scripta manent* elsősorban a szavakra vonatkoznék. Visszatérve a cukorporra, az a kifogásom a szó ellen, az összetétel ellen, hogy a jelzett szót és a jelzót (az alapszót és a meghatározó szót) föleseréli, mert hiszen az író nem *por*-ról akar beszélni, hanem *cukor*-ról (cukor az alapszó, a jelentés tulajdonképeni hordozója), a cukornak egyik fajtájáról, arról, amely poralakban szolgálja az embert, *tehát porcukor*-ról kellett volna szólania. Ép így beszélünk kockacukorról, kristálycukorról, sárgacukorról, mézcukorról stb. és nem cukorkockáról, cukorkristályról stb., mert ezek mást jelentenének, nevezetesen cukorból készült kockát, cukorból való kristályt stb. Még világosabbá válik a kétféle összetétel jelentése közti különbség, ha ezt a két szópárt vesszük szemügyre: más a cukornád és más a nádcukor, ép így más a cukorrépa és megint más a répacukor. (Vízválasztó helyett sem mondhatunk választóvizet.) Kávénkba e szerint nem *cukorpor* való, hanem *porcukor*.

2. A francia-olasz viszony kiélesedése nyílt *színtvallásra* kényszeríti Angliát. (Napilapból.) Ebben a mondatban a *színtvallás* szóval nem tudok megbarátkozni, mert egy betűvel (hanggal) több van benne, mint szükséges volna, elég a *színvallás* is, tárgyrag nélkül. Az összetétel elő- és utótagjának viszonyát (tárgyas összetétel) ugyanis ebben az esetben nem kell megjelölni. Azt mondjuk favágás (nem fátvágás), ruhamosás (nem ruhátmosás), szoba-

festés (nem szobátfestés), házépítés (nem házatépítés), kinszenvedés (nem kintszenvedés), fogcsikorgatás (nem fogatcsikorgatás), képmutatás (nem képmetmutatás), hitvallás (nem hitetvallás), álomlátás (nem álmotlátás) stb., stb. Van ugyan egynéhány tárgyias összetételünk, amelyben ott találjuk a tárgyragot (pl. helytállás, jótállás, semmittevés), de számukat ok nélkül ne szaporítsuk, mert a magyar nyelv a jelöletlen tárgyias összetételeit kedveli.

3. Kezdetben volt a jó *kampósskereszt*, aztán akadt valaki, aki a *kampós* szót igen falusiasnak, hogy ne mondjam parasztosnak találta, fogta tehát magát és a német Hakenkreuz-ot pontosan *horogskereszt*-nek fordította, mert hiszen Haken annyi mint horog, Kreuz annyi mint kereszt. Ha már a *kampósskereszt* nem tetszett neki, legalább *horgaskereszt*-nek fordította volna, az is jó lett volna. És azóta hiábavaló minden jóakarató figyelmeztetés, szóban és írásban mindenütt a rossz horogskereszt-tel találkozunk. Az ember csak azon csodálkozik, hogyan lehet a jót olyan hamar elfelejteni és a rosszat olyan egy-kettőre megtanulni. Pedig elég sok példa van nyelvünkben, amely útbaigazításul szolgálhatott volna a fordítónak (és követőinek), mert a magyar nyelv a valamivel való ellátottságot -s képzős melléknévvel fejzi ki (ilyen melléknév itt az összetétel első tagja), pl. *szögesdrót*, *talpaspohár*, *füleskosár*, *fülesbagoly*, *kampósszeg* stb. Próbáljuk meg ismét megtanulni a helyeset.

4. Gyakran olvasunk mostanában Kárpátaljáról, természetesen gyakran van szükség -i képzős melléknévére is, de még véletlenül sem írják az újságok helyesen *kárpátalji*-nak, hanem következetesen *kárpátaljai*-nak. Pedig a magyar nyelv a -*falu*, -*háza*, -*telke*, -*alja*, -*pataka* stb. utótagú összetett helynevekből az -*a*, -*e* birtokos személyrag elhagyásával alkot -i képzős melléknévet (l. a Magyar Helyesírási Szabályzat 57. p-ját). Ezt igazolja, így alkotja a népnyelv is. Tehát helyesen: *szamosfalvi*, *félegyházi*, *köröstelki*, *árokajti*, *tekerőpataki* stb. Ragos névszóhoz különben sem szokott a magyar nyelv képzőt függeszteni.

5. Egy régi ismerőssel találkoztam a napokban, már azt hittem, hogy nem is él, de ime kitűnt, hogy csak álhalott, valamelyik újságíró érintésérc azonnal életre kelt: a *véd- és dacsövetség*, (Tizenhat milliós államfömb, amely véd- és dacsövetséget kötött), a német Schutz- und Trutz-bündniss kifejezésnek szó szerinti (szolgainak is szokták nevezni) fordítása, a nyelvújításnak immár több mint százszázéves alkotása. Helyesen *védő- és támadóövetség*.

6. A *férfi* szó — úgy látszik — mind gyakrabban csap át a magashangú szavak rendjébe. Alig múlik el nap, hogy olyan mondatokkal ne találkozoznám, amelyekben a férfi szóhoz magashangú ragok járnak. Pl. Az asszony nem alsóbbrendű a férfinél (helyi napilapból), ... a felzaklatott lelkiismeret üldözése elől menekül férfitől férfihez (folyóiratból). Pedig a szó mélyhangú, többes száma *férfiak*, melléknéve *férfiás*. Még inkább elárulja mélyhangú voltát teljesebb alakja: *férfiú*. Magashangú ragozását mindenesetre hibának kell tekintenünk, ámbár hasonló hangrendi átesapás nem ismeretlen a magyar nyelvben. A mostani zavart, kétlakiságot bizonyára elősegítette az is, hogy a -*fi*-vel összetett (képzett?) családnevekben (a -*fi* szó) elvesztette hangrendi hatóerejét, és így ragozunk: *Pálfi-nak*, *Mártonfinak*, mert Pál és Márton mélyhangú, de *Péterfinek*, *Kendefinek*, mert Péter és Kende magashangú. Ezekben az összetételekben a -*fi* már valósággal képzővé vált, ép úgy, mint a *nő* szóval eredetileg egyenlő értékű -*né* szavunk.

7. *Apák és fiúk örök harca ez* (szintén folyóiratból), nem egészen helyes, mert az író nyilván nem *fiukkal* (Knaben), hanem *fiakkal* (Söhne) akarta szembeállítani az apákat, a régi nemzedéket az újjal. Miért nem használjuk föl azt a szerencsés véletlent, hogy a szónak kétféle alakja két rokon fogalomnak megkülönböztetésére alkalmas, hiszen arra való, azért keletkezett? (Különben megjegyzem, hogy Turgenyev Iván regényét is *Apák és fiúk* címen fordította le Ambrozovics Dezső és Szabó Endre.)

8. *Kettőlámpás készülék*. Ilyen cím olvasható a Rádióélet valamelyik számában; a szövegben is így: letárgyaltuk a *kettőlámpás*, váltakozó áramú, hálózathoz kapcsolható készüléket. A *kettő* számnév csak főnévként használható (Maradt itthon *kettő*-három, nyomorult, *Kettőt* egy esapásra), melléknévvül *két* szolgál. A kereskedelmi életben kezdtek a számnévet hibásan használni, attól tartva, hogy könnyen összetéveszthetik a *hét* számnévvvel. Itt sem indokolt, annál kevésbé másutt. Semmi okunk sincs rá, hogy ilyen vaskos vétséget kövessünk el; írásban írjuk ki a szót tisztán, nyomtatásban pedig éppen csak arra kell ügyelnünk, hogy sajtóhiba ne keletkezzék, ne szedjenek és nyomjanak *hét*lámpást *két*lámpás helyett. Nyugtákon, elismervényeken még kevésbé van szükség a szabály sutbadobására, szándékos nyelvi hiba elkövetésére, mert ilyenkor számmal is (sőt elsősorban azzal) kiírjuk az összeget.

Brüll Emánuel.

Pintér Jenő új nyelvművelő könyvei.

E rovatunkban több ízben is megemlékeztünk arról, milyen nagy lendületet jelentett a magyar nyelvművelő mozgalom szempontjából az, hogy az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága dr. *Pintér Jenő* tankerületi főigazgatót elnökének választotta.¹ Nemcsak a nyelvművelési kérdések iránt való fogékonysága, de maga az iskolai nevelésben betöltött előkelő szerepe is előre a legnagyobb reményekre jogosította fel a nyelvművelés ügyében komolyan gondolkozót. Különös örömmel tölthet el bennünket most az a tudat, hogy a *Pintér Jenő* választásakor táplált reménység egyáltalában nem vezetett csalódásra, hiszen a vezetése alatt működő bizottság együttes és a maga külön tevékenysége egymásután mind biztatóbb eredményeket hoz.

E gondolatok azért kíváncznak most papírra, mert előttem fekszik *Pintér Jenő*nek három nyelvművelő könyve. Az egyik a „Magyar Nyelvvédő Könyv” második kiadása. Erre azért volt szükség, mert e könyv első kiadása² *nehány hónap alatt huszonezer példányban kelt el*. Most ez újabb kiadás³ terjedelmében kétszeresre növekedve is, csak ugyanazt a célt szolgálja; szeretné a legkirívóbb helytelenségektől megszabadítani nyelvünket. Az első kiadást nagy elismerés fogadta. A hírlapok és folyóiratok mintegy 80 cikkben ismertették a könyvet. A bírálatok felhasználható észrevételeit hasznosította is a szerző ebben az újabb kiadásban. Az előbbi kiadás négy fejezetét (*A helyes stílus*. — *Nyelvi sajátosságok*. — *Hibás kifejezések*. — *Idegen szavak*) hatra szaporította (*A magyar stílus*. — *Nyelvi sajátosságok*. — *Hibás szavak*. — *Hibás kifejezések*. — *Idegen szavak*. — *Idegen kifejezések*).

¹ Erdélyi Múzeum XLIII. (1938). 61—2. és 181—2.

² L. az i. h. 171—3. lapján a Brüll Emánuel ismertetését!

³ *Pintér Jenő* és munkatársai: Magyar Nyelvvédő Könyv II. kiadás. Bpest. 1938. 288. l.

sek.). E megnövekedett terjedelmű nyelvművelő kötet minden nyelvhelyeségi kérdésnek valóságos kiskatéja.

Míg ez a munka általánosságban minden értelmiségi réteghez tartozónak szól, addig Pintér másik két könyve iparosaink és kereskedőink nyelvének megmagyarosítását tűzi ki célul.⁴ „A külföldi kereskedő mindent megtesz beszédének és írásának tisztaságáért, a magyar kereskedők is bizonyára átérzik, mi a kötelességük nyelvünk szókinése és kifejezőkészlete iránt” — írja az Előszó. A célkitűzés itt sem a mindent vagy semmit elvhez igazodik. „Nem törekedünk valamennyi hiba kiirtására — írja a könyv szerkesztője. Csak a legkiáltóbb idegenszerűségektől szeretnők megszabadítani kereskedelmi nyelvünket. Ha javításainknak csak kisebb részét fogadja is el a magyar kereskedő-világ, már akkor is szembeszökő lesz a... nyelvvédő mozgalom eredménye“. Mindkét könyvecske egészen röviden összefoglalja a stílusra vonatkozó tudnivalókat (Hogyan írjunk? — Hibás kifejezések); legnagyobb részét azonban a magyarító szótár teszi. Ebben szótárszerűen a szaknyelvenben előforduló idegen szavak megfelelőit sorolja fel.

Mint ahogy Pintér Jenő célkitűzése szerint a „Magyar Nyelvvédő Könyv“ valóban az iskolák, hivatalok, tudomány, irodalom, napisajtó és az általános használat célját szolgálja, úgy segítheti most már e két kisebb terjedelmű kiadvány a magyar kereskedőt és iparost a nyelv gondosabb használatában.

Szta.

⁴ Pintér Jenő: *Magyar kereskedők nyelvvédő könyve*. Bpest. 1938. 72. l. — U. a.: *Magyar iparosok nyelvvédő könyve*. Női iparágak. A fehérvarrók, fűzősök, háztartásvezetők, hímzők, kézimunkázók, kötőszövények, női-fodrászok, női-kalaposok, női-szabók, szépségápolók és virágkészítők magyarító szótárával. Bpest. 1939. 56. l.

A nyelvművelés időszerű kérdései.*

Igen hasznos füzet jelent meg ezen a címen; kár, hogy nem korábban, de jobb későn, mint soha, mondja a magyar közmondás. Ez pedig ebben az esetben valóban igaz, mert a nyelvművelés kérdései *mindenkor időszerűek*, ez a füzet pedig kétszeresen az, mert elsősorban a tanuló ifjúságnak van szánva, amely ilyenszerű segítőeszközeire mindig rá van szorulva.

A mindössze 28 lapra terjedő füzet az eddigi nyelvművelő irodalom figyelembevételével készült és öt fejezetében minden fontos útbaigazítás megtalálható, amire az embernek szüksége lehet. Nézzük csak meg sorjában.

Az 1. fejezet (*Nyelvi sajtóságok és vétségek*) szófajok (beszédrészek) szerint sorra veszi a magyar nyelvnek azokat a jellemző tulajdonságait, amelyek más nyelvektől, különösen az indogermánoktól megkülönböztetik, és azokat a hibákat, amelyeket a beszédrészek helyes használatában leginkább el szoktak követni.

Az *idegenszókról* szól a 2. fejezet. Egyetlen mondata megvilágítja az egyetlen helyes állásfoglalást ebben a sokat vitatott kérdésben: „*Soha ne használjunk olyan idegen szót, amely magyar szóval is kifejezhető.*“ Az idegen földrajzi neveknek és az idegen személyneveknek magyaros használatáról is ez a fejezet tájékoztat.

* Összeállította dr. Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1939. Az Erdélyi Iskola kiadása.

Hibás szavak és kifejezések a címe a 3. fejezetnek. Benne egyes szavak helytelen, idegenszerű használatát, a szóvonzatok, szerkezetek idegenszerűségét (legtöbbször németességét) tárgyalja a szerző betűrendben; a 4. fejezetben (*Mondattani észrevételek*) többek között az alany és állítmány egyeztetéséről, a jelző és jelzett szó viszonyáról, a mellé- és alárendelt összetett mondatokról, a szórendről szól.

Végül az 5. fejezet az eddigi nyelvművelő munkákhoz viszonyítva újat tartalmaz, mert a *helyes magyar kiejtésről* nyújt fölvilágosítást, a nyelvhelyességnek olyan kérdéséről, amelyre csak nemrégén terelődött rá a figyelem. A kérdés fontosságát csak akkor látjuk bé, ha meggondoljuk, hogy a nyelv (a beszéd) a beszélők ajkán él igazán, az írás csak több-kevesebb (inkább kevesebb mint több) pontossággal lejegyzett képe a beszédnek (a nyelvnek). Milyen jó volna, ha a helyes kiejtés, a mondat hanglejtése pontosan szemléltethető, lekottázható volna, mint egy zenedarab, hogy avatatlanok is könnyűszerrel eligazodhassanak rajta.

Nagy előnye ennek a kis munkának, hogy valóban csak a legszükségesebbet nyújtja, pedig válogatni nem könnyű, nehezen tud lemondani az ember (a nyelvész még kevésbé) arról, hogy ne mutasson rá minden fölismert hibára. Ez a mértéktartás különösen fontos tanulóknak szánt utasításokban. Ha azt akarjuk, hogy valóban használják is, arra kell törekednünk, hogy gyorsan és biztosan ráakadjanak a keresett útbaigazításra, ez pedig csak rövidre fogott és észszerűen rendezett munkával érhető el. A szerző hozzáértését dicséri, hogy ezeknek a követelményeknek tökéletesen megfelel. Most az iskolákon a sor, hogy ezt a füzetet saját érdekükben is eljuttassák a tanulóifjúsághoz, illetőleg eljuttatni segítsenek.

Brüll Emánuel.

KÖNYVSZEMLE

A magyar irodalomtörténetírás legújabb eredményei.

Az alábbi szemlében elsősorban az 1937—38. évek irodalomtörténeti munkásságának fejlődését mutatjuk be, nyomon kísérve az eredményeket a nagyszabású összefoglalásoktól a kisebb terjedelmű tanulmányokig. Célunk a bemutatás és a tények megállapítása; kritikát legfeljebb a tárgyalási módszer alkalmazásával próbálunk alkalmazni, hogy összefoglaló szemlénkkel az elkövetkezendő tudománytörténetnek így szolgáltassunk adalékokat. Természetesen nem térhetünk ki e két év minden termékére, de a legfontosabb jelenségekre így is módunkban lesz rávilágítani és azokat tárgyalásunk folyamán értékesíteni. E két év csak kis szelete a magyar irodalomtörténetírás fejlődésének és mégis érdekesen hullámzauak benne az egyes szellemi-, ízlés- és koráramlatok. A tudománynak mindenkor a műalkotásokban élő szellemhez kell ragaszkodnia, azokból vonja le elméleti megállapításait, azokból meríti kutató munkájának anyagát, tehát a módszertani kívánalmak mellett a művészi alkotások milyenszerűsége is erősen meghatározza fejlődésének irányát. Pl. élénk és a kor színvonalán álló költői működés hiányában, eredeti lírai tehetségek létezése nélkül nem beszélhetnénk a magyar líra történetéről, melynek anyagát és eszközeit minden korban maguk a költők, illetve művcik jelentették. Ez elméleti fejtegetések után térjünk tulajdonképpen tárgyunkra: az egyes irányok és művek bemutatására.

A teljes magyar irodalom történetét **Pintér Jenő** nyújtja *A magyar irodalom története* című kétkötetes művében. **Pintér Jenő** irodalmunk történetének legnagyobb összefoglalója. Új műve, már ötödik nagyszabású *Irodalomtörténete*, 1921-es tudományos kézikönyvének az újabb kutatások eredményeivel kiegészített kiadása, anyagát azonban ettől eltérően, az 1900-as évvel lezárja. **Pintér** új *Irodalomtörténetét* elsősorban forrásnak szánta az egyetemi ifjúság és a tanárság számára. A stílus egyszerűségével és világosságával s e mellett könnyedségével készült: nyelvtisztító törekvéseinek gondos és finom nyomait őrzi. Szerkezetileg is, akárcsak stílusában, világos, könnyen áttekinthető: az I. kötetben a XIX. századig megy, míg az egész II-ikban a XX. századot mutatja be. Értékelésében a legújabb és legelfogadhatóbb eredményeket teszi magáévá, bár nem mellözi egyéni nézeteinek vagy kifogásainak hangsúlyozását sem. Célja az irodalom történelmi értékeinek megállapítása és az időszerűség korlátai fölé emelése. Művének legnagyobb értéke anyaggazdagsága mellett arányossága. Minden író vagy alkotás tárgyalása során tudatában van annak, hogy könyve a nagyközönség követelményeinek is megfelelően. Ezért nem öleli föl irodalmunk minden alkotását, csak a legkiválóbbakat méltatja, de azokat viszont minden oldalról megvilágítja, szemléletessé teszi. Új könyve hétkötetes nagy *Irodalomtörténetének* nem a kivonata, hanem annak nélkülözhetetlen kiegészítője és eredményekben gazdag tudományos működésének folytatása. Az irodalom történetét népszerűsítő formában, kellemes előadásban tárta föl **Benedek Marcell** *A magyar irodalom története* című könyvében. Képekkel díszített és csak-

is a nagyközönség igényeit kielégítő munkájában végigtekinti irodalmunk életének történetét a honfoglalástól a múlt század fordulójáig. Nem tűz maga elé tudományos célokat, beosztásában is inkább az ötletszerűség, mint a rendszeresség vezet, azonban ízléssel stilizált könyve nagymértékben hozzájárulhat irodalmunk szélesebb körökben való megkedveltetéséhez. Egészen más cél lebegett **Féja Géza** előtt, aki valóban népies feladatokat megoldó *A régi magyarságban* 1772-ig apró mozaikok képecskéiben mutatja be régi irodalmunk lelkét. Főjárt a szellemi műveltség fejlődése érdekli, a kiemelkedő alakok foglalkoztatják s magyarázás helyett inkább a szemléltetésre veti a súlyt; ez az oka a rengeteg szemelvénynek. Könyvében gazdag olvasottság és a művekben való elmélyedés nyomai érezhetők, bár értékelésében nem egyszer vezet félre egyoldalú történet szemlélete. Az irodalmi oktatás túlterheltségének kiküszöbölésére állította össze **Juhász Géza** *A magyar szemlélem vándorútja* című irodalomtörténetét, amelyben összefoglalta mindazokat a tételeket és irodalomtörténeti tényeket, amelyeket fontosaknak tartott növendékeivel megismertetni. Ez az egyéni beállítás magától értetődően egyoldalúságra, töredékességre vezet, nem is szólva arról, hogy aránytalansága néha már elhíhetőségét veszélyezteti. Juhász Géza irodalomtörténete egy pár határozott vonással fölvezetett fejezetének kárpoztlása mellett is az egyéni ötletszerűség jegyében fogant.

Ezek mellett az általános, a teljes magyar irodalomtörténetet magukba foglaló feldolgozások mellett irodalmunk egyes korszakainak is vannak értékes monográfiái. *A XIX. század elejének* katolikus elvű és szellemű irodalomtörténetét írta meg **Brisits Frigyes** az Alszegehy Zsolt által szerkesztett irodalomtörténeti sorozatban. Az értékes gyűjteménynek 1935-ben már megjelent egy kötete: Alszegehy Zsoltól a XVII. század magyar irodalomtörténete. **Prisits** a szellemtörténeti irány eszközeivel mutatja be irodalmunknak ezt a nemcsak legforrongóbb, de egyben legragyogóbb korát. **Bessenyei** és **Kazinczy** nyelvi törekvéseivel indítja meg tárgyalásait, mely a romantika újszemléletű bemutatásán, a népiesség friss ábrázolásán át a realizmus föltűnéséig terjed. Tízennégy fejezetben elsősorban az irodalmi ízlés fejlődését vizsgálja s minden törekvésben megkeresi a katolikus gondolat szerepét vagy kristályosodását. Finom elmélyedéssel, gazdag emberi és lelki tartalommal tölti ki azt az új Vörösmarty-képet, melynek ő a leghivatottabb formálója. Sok új mondanivalója van még **Petőfiről** is, mint az életigenlés legnagyobb világ- és nemzeti költőjéről. Ahol **Brisits** lezárja könyvének anyagát, — az 1850-es évekkel, — oda nyúlnak vissza **Farkas Gyula** *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* e. új munkájának gyökerei. **Farkas** kétségtelenül egyik legértékesebb újítója irodalomtörténetírásunknak. Ő is, mint **Brisits**, **Horváth János** irányának követője. Az irodalomnak nemcsak mint öncélú terméknek az életét vizsgálja, hanem megfigyeli ennek a szellemi hullámozásnak a hatásait is: hogyan visszhangzik a közönség az irodalom belső formáló ereje alatt. Az alkotások törvényszerűségeit, rejtett külső kapcsolatait az elemzés eszközeivel méri és állapítja meg. Új könyvében, mely szervesen illeszkedik *A magyar romantika* és *A fiatal Magyarország kora* című munkáihoz, azt a folyamatot mutatja be, amint az irodalmunkat és közéletünket elárasztó idegen elemek szellemi életünk képét a kiegyezés korától kezdve a világháborúig átalakították. Felfogását lehet különböző szempontból bírálni, de tárgyalásainak lényegbevágó tárgyilagosságát nem lehet elvitatni tőle. Könyve nagy mozgalmat keltett, de értékét misem fogja jobban mutatni, mint az, hogy azok közé a tudományos művek közé tartozik, amelyeket támadni, idézni és állandóan olvasni fognak. A **Farkas**éhoz hasonló vihar középpontjában állott **Schöpfung Aladár** könyve: *A*

magyar irodalom története a XX. században. Schöpflin a XX. század irodalmán főleg a Nyugat íróinak mozgalmát érti. Ami ezzel az irodalmi iránynyal volt kapcsolatban, azt részletesen tárgyalja, viszont a „konzervatív” alakulatok működéséről vagy egyáltalán nem ír, vagy nagyon hűvösen nyilatkozik. Ez a perspektivális aránytalanság művének egységét megbontotta, kétségtelen azonban, hogy nagy korismerettel készült sok részlete van munkájának. Az, amiket Adyról, Babitsról vagy Kosztolányiról mond, nemcsak az ő esztétikai álláspontjának a hangsúlyozása, hanem többé-kevésbé a végleges értékelés alapja is.

A műfaj történeti monográfiára **Galamb Sándor** adott jó példát. *A magyar dráma története* c. akadémiai pályadíjat nyert munkájában Bayer József hatalmas művének, *A magyar drámai irodalom történetének*, folytatását készítette el a kiegyezéstől a milleniumig. Művének csak az első kötete jelent meg, de már ez is mutatja módszeres munkájának értékét. Nemesak a drámai művek anyagán uralkodik, hanem a színpadnak, a színházi világ szövevényeinek is föltétlen ismerője. Különösen a magyar népszínmű anyagát, kialakulását és történetét világította meg új szempontokból. Jellemző módon tárja fel az újromantikus dráma létrejöttének körülményeit és a történeti színmű elsőkélyesedését. Az operett-műfaj kialakulásának korszerűségével és szükségzerűségével is foglalkozik. Szorosan kapcsolódik a magyar dráma történetéhez **Rédey Tivadar** művészi felépítésű könyve *A Nemzeti Színház történetéről*, mely az 1937. évben százados fennállását ünneplő legnemzetibb magyar kultúrintézmény történetét nyújtja. A munkának még csak első fele, az első félszázad története látott napvilágot. Részletesen tárgyalja a kialakulás körülményeit, a „színi” gondolat zsongását az emberek és a nemzet lelkében, amely végül is a Nemzeti Színház föllállításának tényéhez vezetett. A történelmi folytonosság alapján majdnem előttiünk építi föl a Nemzeti Színházat a megnyitástól a szabadságharcig, majd a kiegyezésig s végül az első félszázados jubileumig: a prózai és operai műsor kettéválásáig. Rédey nemesak kritikusként elsőrangú, de elbeszélőnek is: művészi erővel rajzolja az események történetét. Egy-egy igazgató vagy színész portréjával egész sorsokat, a sikerek belső összefüggéseit tárja föl (csak a legkitűnőbbet, Szigligetit említsük meg). Művészi értékei mellett könyve mégis a rendszeresség, az adatszerűség követelményeinek gondosan mérlegelt, tudományos eredménye.

Elméleti szempontból hasznos források egyetemi tanáraink nyomtatásban megjelent előadásai. Ezek a tanulmányok nemcsak alkotóműhelyük és módszerük titkaiba világítanak be, hanem új szempontjaikkal egyszersmind sok érdekes problémát vetnek föl. **Horváth János** öt könyvében (*Csokonai, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Károly és köre, Katona József*) a legújabb kutatások eredményein keresztül rajzol találó képet. Ezen az előadásokon át nyomon kísérhetjük téma-kibontó és föltáró módszerességét. **Császár Elemér** *Arany János* életét és költészetét ábrázolja elemző módon: mindazt föltárja, amit Aranyról tudni kell, s ezenkívül az egészet egységes, szerkezetileg is áttekinthető keretbe állítja. Horváth János és Császár Elemér munkái irodalomtörténeti források.

Az irodalomtudomány a műfaj történeti monográfiák mellett költői és írói életrajzokban is értékes fejlődést tett. **Gálos Rezső** a régebbi magyar líra egyik érdekes alakjának, *Amade Lászlónak*, emberi és költői vonásait gyűjtötte össze és örökítette meg. A szétszórt és nagyjából általa felkutatott adatokat alakította egységes, jól áttekinthető életrajzzá. Hőse a magyar barokk líra legjellemzőbb képviselője. Élete kész regény. A legellentétebb vonások összhangjából — a bántó érzékiségtől a mélyeséges vallási

megebánásig — tevődött össze egyénisége. A játszi könnyedség, vidám élet-szemlélet és belsőleges áhítat-érzés azok a jegyek, amelyek rendkívül dallamos, sőt daltermő tehetségének témaanyagát szolgáltatták. Könnyedségét azonban művészi erő és tökéletesedési vágy jellemzi, ezért joggal írhatta róla Gálos, hogy költészete „hatalmas emelkedés volt egy tisztultabb érzelmi lírához, ennyi szerelmi ének egy költőtől Balassa óta még nem szállt ajkrol-ajkra s a divatos műdalok új formáit ő hozta el főúri köreink mulatozásaiba, tőle s ezekből terjedt el a nép felé is“. **Merényi Oszkár**, a szorgalmas Berzsényi-kutató, *Berzsényi Dániel* életrajzában új oldaláról világította meg a legnagyobb magyar klasszikus költőt. Merényi az új adatok egész sorával építi föl Berzsényi-képét. Maga az életrajz a monográfiának csak 60 lapnyi része. Leglényegesebb vonása ennek az újszerű szemléletnek Berzsényi magányos természetének kiemelése és végigkísérése egész életén keresztül. Részletesen tárgyalja még Berzsényi költői alakításának lélektani tényezőit, költészetének tárgyi elemeit, s külön fejezetekben méltatja Berzsényi nyelvi varázsát, versformáinak problémáit. Nagy teret szentel a költő töredékes vitézi drámájának és prózai alkotásainak, különösen a nagyon érdekes levelezését finom vonásokkal hozza párhuzamba Berzsényi életével és műveivel. Kiemeli Köleseyvel folytatott vitájának elvi jelentőségű megállapításait. Sikerült képben hőse költői sorsát is vázolja és végül a függelékben pár jelentős Berzsényi-adalékot tesz közzé: ezekből a legértékesebbek a Kölesey-verskritikájának eredeti fogalmazványja és a *Poetai Harmonistika* eredeti alakja. Merényi Oszkár Berzsényi-életrajza, formai aránytalansága ellenére is, határozott nyeresége az irodalomtörténetnek, mert benne nagy szorgalommal és lelkes szeretettel elmélyedő tudóslélek mutatta be kutatásainak értékes eredményeit. **Voinovich Géza** művészi tollából eredő nagyméretű alkotásának, *Arany János életrajzá*nak befejező harmadik kötetével leróta irodalomtörténetünk azt a régi adósságát, melyet a legnagyobb és legmagyarabb költőnk életműve iránt köteleesszzerűen érzett. Ez nemcsak legáltalmasabb, de legművészbib költői életrajzaink egyike. Arányos vonásokkal, finom elmélyedéssel rajzolja meg Arany életét. Elsősorban az életrajzi elemeket domborítja ki s ezzel kapcsolatban az alkotások belső fejlődését is vázolja. A költő életének minden részletére rávilágít s szellemi termékeinek mindazokat a problémáit fölfejtji, amelyek a tudományos kutatások során érlelően fölmerültek. Végigvezet Arany tisztá és kristályos életén s föltárja azokat a külső és belső értékeket, amelyek Arany Jánost Arany Jánossá tették. Ez a tárgyalási mód azonban nem száraz adatközlés, hanem vonzó szemléltetés, a tények és események színes, művészileg is megformált ábrázolása. Voinovich nemcsak Arany életkörülményeit írta meg, de a szépíró és lélekbúvár elmélyedésével azt a láthatatlan folyamatot is érezte, ahogy Arany Jánosban a kezdő kísérletekből elindulva, kialakult a művész. Az öntudatlanság korától a *Toldik*, a *Buda halála*, a balladák, az Aristophanesfordítások és az *Őszikék* költője úgy kapcsolódik életkörülményeken át műremektől műremekhez, mintha magunk előtt látnók a költőt ügyes-bajos dolgaival, fárasztó gondjaival és az ihlet isteni megszállottságának pillanataiban. Ilyen aréképet csak költői lélek tud festeni arról a költői szellemről, akihez az alkotás pillanatában föl tud emelkedni.

Nem tudományos életrajz, inkább csak egyéni szempontú és szemléletű pályakép az, amelyet **Kosztolányi Dezsőné** nemrég elhunyt férjéről összeállított. Határozott írói készséggel rajzolta meg a magyar Parnassien legérdekesebb alakjának, *Kosztolányi Dezsőnek* az életrajzát. Lehet ez a kép egyoldalú, itt-ott ötletszerűen fölvezölt, de a bennelévő értékes irodalomtörténeti anyag és a közvetlen átéltség melege minden Kosztolányi-kutató

számára nélkülözhetetlenné teszi. A könyv három részre esik: a költő fiatalkori naplojának, Babits Mihályval és Juhász Gyulával folytatott levelezésének közlésére, majd utolsó éveinek vonzó és megdöbbentő hitelességű leírására. E három rész köré fűzi férje életkörülményeit, jellemzően tárva föl a nagy költővel való kapcsolatait. Kosztolányiné az irodalomtörténetet és a lélekkutatást egyformán hálára kötelező munkát végzett.

Kölcsey Ferenc halálának százéves évfordulóját a nemzet mély ragaszkodással fejezte ki és ünnepelte meg. Az alkalmi cikkek, tanulmányok és könyvek tengeréből **Kornis Gyula Kölcsey világnézetéről** szóló tanulmánya emelkedik ki. Kornis a Kölcsey műveiből ma is tiszta fényvel ragyogó elvszerűséget domborította ki s ezt a következetes gondolati láncolatot fejtette föl a filozófus, a politikus és a nemzetnevelő példájában. Történettfilozófiai szempontból tartja föl azokat az eszméket, amelyek Kölcsey korában irányítónak hatottak a közéletre és az egyénre egyaránt. Kornis azonban ezen a neoklasszikus és neohumanista korszakban át rámutatott a Kölcsey-lelkiség magára és nemzetét formáló öncélúságára is, mely költészetében a pesszimizmus, közéleti tevékenységében a sztoicizmus fölé való emelkedés magasztalára vezetett. Kornist elsősorban Kölcsey lelkének gondolati tartalma vonzotta, ezért csak ott tárta föl belső énjének műalkotói tevékenységéből adódó vonásait, ahol elkerülhetetlen volt.

Amennyiben újabb eredményeket is fölmutatnak vagy módszeresség szempontjából ilyenre törekednek, a kiválóbb doktori értekezésekről is megemlékezhetünk. Az utóbbi évek doktori dolgozatai közül a feldolgozás határozottságával **Pais Károly A két Kisfaludy Sándor** című értekezése emelkedik ki. Ebben az eredeti logikával és biztos ítélő erővel megírt tanulmányban a szerző Kisfaludy Sándor életét és működését két részre bontja: a literátor és a patrióta korszakára. Az elsőben a költő, a másodikban a hazafi áll előtérben. Az olvasmányok korának Horváth Rózi az ihletője, a másiknak Szegedy Róza. **Baráth Ferenc Kosztolányi Dezső** című könyvében finoman elemzi írói művészetét és stílusának jellegzetességét. Részletesen foglalkozik lírájának és prózájának fejlődésével, az utóbbit találóan a romantikus, realista és klasszikus ízlés keretei közé osztja. Külön fejezetet szentel Kosztolányi drámaírói, újságírói, nyelvészeti és műfordítói működésének. Kár, hogy nem mutatja még be Kosztolányi versművészetét mellett a sok érdekes példa alapján stílus- és szerkesztőművészetét. Tanulmánya így is a doktori értekezések közül kimagasló, komoly kísérlet. Pais és Baráth dolgozataihoz hasonló derék munkát végzett **Gyenes István** is **Riedl Frigyes** érdekes és problematikus alakját megvilágító értekezésében. Összegyűjti mindazokat az adatokat, melyeket Riedlről az irodalomtörténet már eddig feldolgozott; végigmegy tanulmányai során s nem mindennapi tanultsággal ezekről sok értékes megállapítást tesz. Határozott szerkesztőérzeke van s különösen Riedl páratlan **Arany János**ának értékeit emeli ki művészi erővel. Nem a feldolgozás különlegessége emeli **Légrády Mária Indali Gyula** c. doktori dolgozatát tárgyalásunk keretébe, hanem kiadatlan anyagának gazdagsága. A fiatalon elhunyt erdélyi költő életrajzi adalékait állította össze, egyszerűen felsorolva azokat. Munkájának azonban kiemelkedő értéke: a költő kiadatlan prózai szemelvényei és ugyancsak kiadatlan költeményei, többek között egy érdekes hosszabb költői elbeszélés.

Irodalmunkban az essay is új virágzásnak indult. **Babits Mihály** ennek az irányítója. Összegyűjtött munkáinak két kötetében — *Ezüstkor, Írás és olvasás* — találjuk azokat a tanulmányait, melyekben évtizedes kritikai működésének eredményeit értékesítette. Ezekben az újabb munkáiban *Két kritika, Irodalmi problémák, Gondolat és írás, Élet és irodalom* című munkái-

nak megrostált anyagát újabb tanulmányaival tetézte meg. Babits európai szelleme művészi módon tolmácsolja kultúrájának ezt a gazdag aratását. *Vörösmartyról* vagy *Kosztolányiról* ugyanolyan szeretettel és az alkotásokban való elmélyülés hitével elmélkedik, mint *Goethe* varázsáról vagy a *középkori latin himnuszok* áhitatos világáról. Essayiben valóban „könyvről-könyvre“ szállva bejárja a szellemi élet legkülönbözőbb tájait s minden kalandozásából az élmények végtelen sugarait hozza magával. Tanulmányaihoz különleges színű és illatú prózát alkotott, amely gyakran zsúfolt s éppen ezért nem eléggé világos. Babits az essayírásban iskolát teremtett: két nemzedék is mint mesterére tekint rá ebben. Tanítványai közül **Halász Gábor** ízlésének csiszoltságával és a felfogás arisztokratikus elszigeteltségével emelkedik ki. *Az értelem keresése* öt tanulmánya közül, melyek között nem foglal helyet a *Magyar századvégről* írt legjelesebb essayje, csak *A Proust-élmény nyomában* foglalkozik külföldi irodalmi problémával. Egyébként régebbi irodalmunk három nagy alakjának (Kazinczy, Bessenyei, Széchenyi) lelkivilágát rajzolta meg a lélektani motíválás finom eszközeivel. Alakjainak belső életét legapróbb vonásaiban is megfigyeli s azokat következetes logikával kapcsolja össze. Az essay multat oldó formalizmusával szemben két tanulmánya a mai líra és regény helyzetével foglalkozik. Végső következtetéseket természetesen egyik műfaj életének vizsgálatából sem von el, inkább csak korszerűtlen vagy korhoz kötött vonásaikra hívja fel a figyelmet. Filozófiai kultúráját még ezekben, a napjaink irodalmi kapcsolatait föltáró gondolataiban is, jóleső emelkedettséggel érezteti. Halász Gábor szelemtörténész, azonban a nélkül, hogy ennek a ma már meghaladott irányzatnak hatalmába kerülne. Villogóbb stíluskészség, de kevesebb lehiggadás jellemzi **Németh László** *Berzsenyi*-portréját. Sajátképi kultúrája merész inverziókon, sokszor fölszínes megállapításokon át is meglepő frissességgel érvényesül. Berzsenyi-lelkiségét szellemesen rajzolja. Filológiaiilag is lelkiismeretes következetességgel építi föl munkáját, áttanulmányozva a teljes Berzsenyi-irodalmat, azonban nem szerencsés az a módszer, ahogy ezeket a filológiai adalékokat „elintézi“, ilyen módszer mellett természetes, ha Váczy János vagy a többi pozitivistá lelkismeretű tudós munkáját nem a legkedvezőbb jelzőkkel illeti. Apró szépséghibái mellett is Németh László Berzsenyirajza nemcsak a niklai remetének, hanem magának az írónak is jellemző képét nyújtja.

Az irodalomtörténeti kutatás eredményeinek ismertetése kapcsán meg kell emlékeznünk azokról a forráskiadványokról is, amelyekben az irodalmi mult továbbfejlődik. Nagyjelentőségű tudományos vállalkozás fejeződött be azzal, hogy a Magyar Tudományos Akadémia sorozatában, a Régi Magyar Költők Tárában, megjelent **Badies Ferenc** gondozásában a magyar barokk-költészet egyik legnagyobb képviselője: *Gyöngyösi István összes költeményeinek* befejező IV. kötete. Az egész könyv Gyöngyösi utolsó, öregkori művét, a *Chariclát* foglalja magában. A szöveg az 1700-i első kiadás után készült, amelyet a költő maga javított. A munkához csatolt jegyzetekben a költemény történetét és a szövegek kritikai összevetését kapjuk. A pátriárka korban lévő tudósnak azt kívánjuk, hogy évtizedes Gyöngyösi-kutatásainak eredményét, a már teljesen kész hatalmas Gyöngyösi-életrajz megjelenését minél előbb megérhesse. Az Akadémia másik sorozatában, a Régi Magyar Könyvtárban kerültek kiadásra Gyöngyösi ifjabb kortársának, *Amade Antalnak* a *versei*. A többnyire vallásos és családi jellegű versekre Gálos Rezső a gr. Üchtritz-Amade-család bőszi kastélyában bukkant s ezek ugyancsak az ő gondozásában láttak napvilágot Amade Antal életét és költészetét megvilágító alapos bevezető tanulmány és jegyzetek kíséretében. *Berzsenyi Daniel*

költői műveinek kritikai szövegét **Merényi Oszkár** adta ki ugyancsak a Régi Magyar Könyvtárban. A nagy gonddal és körültekintéssel készült kiadás előtt álló bevezetésben részletes rajzát adja a Berzsenyi-probléma és a Berzsenyi-irodalom fejlődésének. A tanulmányban összefoglalt tételek nagy részét Berzsenyi monográfiájában később is értékesítette, különösen a Berzsenyi életrajzára és „költői sorsára” vonatkozó részeket. Kimerítően tárgyalja a Berzsenyi-kiadások történetét s ezt sok érdekes irodalomtörténeti adattal egészíti ki. Kiadásának jelentőségét az a 21 ismeretlen és kiadatlan vers közlése emeli, amelyet Berzsenyi niklai kuriájában fedezett föl. Ezek között nagyon sok változat szerepel. A költeményeket időrendi sorrendben adja s ezeken kívül közli még Berzsenyi *Kupa támadása* című történeti tragédiája kéziratának harmadik kidolgozását. A függelékben a Berzsenyinek tulajdonított három verset is kiadta a költő érdekes népdalgyűjteményével együtt. Végül a jegyzetekben az egyes költemények kritikai vizsgálatát végezte el. Az új Berzsenyi-kiadás az irodalomtörténet értékes gyarapodása. Ugyancsak Merényi Oszkár szorgalmának köszönhetjük *Berzsenyi ismeretlen és kiadatlan leveleinek jól használható gyűjteményét*; ebben a Kazinczyhoz írt s ezért a *Kazinczy Levelezésében* könnyen hozzáférhető levelek kivételével, minden Berzsenyi levelet összegyűjtött (az eddig kiadatlanokkal együtt) és hasznos jegyzetekkel látott el. Egyedül azt kifogásolhatjuk, hogy nem egy helyen az eredeti szöveget megrövidítette. Ezt tudományos szempontból nem helyeselhetjük. Egyébként a kiadott levélananyag hasznos és használható kalauz Berzsenyi-lelkivilágának föltárásához. Külön kötetben kiadta még *Berzsenyi* verseinek kiadatlan *összvegeit*, amelyeket már kritikai gyűjteményében is értékesített. Ennek csak annyiban van jelentősége, hogy egy helyen kapjuk Berzsenyi verseinek összegyűjtött ösfogalmazásait. Ezt az 1808. évi összöveg kiadást is értékes bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva, bocsátotta napvilágra. Jelentős forrás kiadvány közeledik befejezés felé: *gróf Széchenyi István naplójának* utolsóelőtti kötetét, az 1836. és 1843. évek közötti anyagot rendezte sajtó alá nagyszabású bevezetés és jegyzet-készlet kíséretében **Viszota Gyula** a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai című tudományos kiadványsorozatban. A szöveget bevezető életrajzi vázlatban részletes történetét kapjuk Széchenyi munkásságának és egészségi állapotának. Megvilágítja társadalmi alkotásainak, az Akadémiának, a Nemzeti Kaszinónak a fejlődését, foglalkozik a löverseny-eszme kialakulásával, az Al-Duna szabályozásának, a gőzhajózásnak, a nemzeti, akkor még pesti magyar színháznak, a pesti kikötőnek, a hengermalomnak és még számtalan problémának a történetével. Összeállította Széchenyinek az említett években folytatott írói munkásságát, könyveinek és hírlapi cikkeinek alapvető, kritikailag is taglalt bibliográfiáját. Végül pár jellemző vonással Széchenyi belső életét körvonalozta. A napló egy zseniális lélek önkínzó vallomásainak hű tükörképe. Kiadása nemcsak történeti és lélektani okmánytár, hanem egyben fölemelő nemzeti értékkincs is. Hasznos munkával gazdagította az irodalomtörténetet **Horváth Konstantin** azzal a kiadásával, amelyben *Az „Egyházi Ertekezések és Tudósítások” történetével* együtt Verseghy Ferenc és Horváth János forrásértékű és jelentőségű levelezését hozta nyilvánosságra. A levelezés az első magyar katolikus folyóirat eszméjének fölesillanása, megalapítása és megszűnése köré fonódik. Az értékes történeti szempontú tanulmányból és a levelek izzó nemzeti érzést lehelő sorából új Verseghy-képet nyer az irodalomtudomány, s mellette Horváth János püspök alakjában egy olyan kiváló egyházi férfiú emelkedik ki, aki papnak és embernek is egyaránt nagy volt. A kiadással Horváth Konstantin alapvető, építő munkát végzett. A fennállásának első százados jubileumát ünneplő Nemzeti Szín-

háznak Rédey Tivadar előbb ismertetett könyve mellett másik kiemelkedő irodalmi emléke Pukánszky Kádár Jolán munkája: *A Nemzeti Színház százéves története*. Ennek a három kötetre tervezett műnek még csak a II. része hagyta el a sajtót, az iratok a Nemzeti Színház történetéhez. Pukánszky nagy szorgalommal és körültekintéssel válogatta ki a mintegy 300.000 akta közül azt a háromszázat, amelyekből a legvilágosabban lehet megpillantani a fejlődés vonalát, bár megemlíti, hogy a kimaradt anyagból „még néhány kötetre való, ép ennyire értékes gyűjteményt lehetne összeállítani.” A tudományos szempontból is jelentős kiadványban, amennyiben a megértés szer- vessége megkívánta, a hézagokat a kimaradt iratok egy részének legalább a tartalmával áthidalja. Az első Pest megye felirata a nádorhoz, melyben egy magyar játékszín építésének engedélyezését kéri 1810-ben, az utolsó a cen- tenáris és ünnepi műsor terve. A kettő közötti időszakban a Nemzeti Színház fejlődésének színes és változatos képe jelenik meg előttünk a „legszárazabb” akták életteltel világában. Az anyag nagy részét a Nemzeti Színház, az Or- szágos Levéltár és a Nemzeti Múzeum Könyvtára szolgáltatta. A könyv a Magyar Történelmi Társulat Magyarország újabbkori történetének forrásai című kiadványában jelent meg. Bárcsak a Nemzeti Múzeum Könyvtárának Irattára és a Magyar Tudományos Akadémia Irattára is minél hamarabb ehhez hasonló tudományos feldolgozásban láthatna napvilágot!

A forráskiadványok mellett az irodalomtörténeti tárgyú szakbibliográ- fiák is hasznos forrásai a tudománynak. A legújabbak közül különösen **Staud Géza** *Magyar Színházi Bibliográfiája* jelentős, melyben szorgalmas munkával minden könyv címét rendszeresen feldolgozta, amely a színpadra vonatkozó adatokat tartalmaz. Amennyiben forrásai engedték, az egyes könyvekről szóló ismertetéseket is közli, bár ebben korántsem tekinthető munkája teljesen kielégítőnek. Könyve így is jó forrása a színháztörténet- nek. **Vass Klára** *A szellemtudományok magyar bibliográfiája* (az 1935. évről) e. munkájában rendszerbe foglalta abban az évben megjelent szellemtudó- mányi munkák, cikkek és bírálatok jegyzékét. Könyvének egyik nagy feje- zetében az *Irodalomra* vonatkozó adalékokat állította össze lelkiismeretes gondnal és aránylagos teljességgel. Munkájának értékét növeli jól kezelhető indexe.

Beszámolóink végére értünk: elvi következtetéseket vagy éppen tanulságo- kat nem akarunk levonni belőle. Csak a jelenségeket állapítottuk meg, a jel- lemző irányokra kívántunk rámutatni, s ha olvasóinkban érdeklődést kel- tettünk az irodalomtörténet legújabb eredményei vagy az irodalom egy-egy nagyobb alakja iránt, úgy buzgalmunk nem bizonyult hiábavalónak.

Kozocsa Sándor.